

Tiivistelmä

Ilkka Haapola. Toimeentulokiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa. Paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista. 112 s. (Sosiaali- ja terveystieteiden julkaisuja, ISSN 1236-2050; 2002:8.) ISBN 952-00-1109-9

Vuosina 1990–1992 toimeentulotuen piiriin tuli 200 000 uutta asiakasta. Tutkimuksessa seurattiin tämän joukon elämänuria vuosikymmenen loppupuolelle eli vuoteen 1998 saakka. Siinä analysoitiin yksittäisten ongelmatilanteiden, eli työstä syrjäytymisen, perheettömyyden ja köyhyyden, esiintymistä, pysyvyyttä ja kasautumista samoille henkilöille. Lisäksi selvitettiin toimeentulotukikokemusten yleisyyttä aikuisväestössä vuosien 1991–1996 aikana. Tutkimus perustui valtakunnalliseen satunnaisotokseen (10 088 henkilöä) vuosien 1990–1992 uusista toimeentulotuen saajista sekä samoilta vuosilta poimittuun väestöotokseen (30 184 henkilöä).

Väestöotokseen perustunut seuranta osoitti, että kuusivuotisperiodilla 1991–1996 joka viides suomalainen sai toimeentulotukea vähintään kerran. 21–24-vuotiaista nuorista tukea sai peräti joka toinen. Nuorten suuri tukiriski liittyi heidän marginaaliseen asemaansa sekä työmarkkinoilla että sosiaaliturvan piirissä.

Seurantatutkimuksen varsinaisena kohteena olivat vuosien 1990–1992 uudet toimeentulokiasiakkaat. Työmarkkina-asemia ja huono-osaisuuden kasautumista koskeva analyysi tarkennettiin 18–54 -vuotiaisiin. Tutkittujen työmarkkina-aseman muutokset noudattivat pääosin talouden suhdannevaihteluja. Kaikki eivät kuitenkaan hyötynet työllisyystilanteen lievästä elpymisestä, ja 42 prosenttia tutkituista oli tutkimuskauden lopulla (1996–1997) syrjässä työmarkkinoilta. Perhetilanne kehittyi seuranta-aikana pääosin myönteisesti, sillä parisuhteessa eläneiden osuus nousi kolmasosasta puoleen. Tämä johtui kohderyhmän vanhenemisestä eli normaaleista elämänvaihesiirtymistä.

Köyhyyttä ja sen pitkittymistä arvioitiin käytettävissä olevien tulojen ja toimeentulotuen saannin avulla eli ”tuloköyhyytenä” ja ”toimeentulotukiköyhyytenä”. Nämä mittarit antoivat köyhyyden muutoksista toisistaan poikkeavan kuvan. Toimeentulotuen saanti väheni kahtena ensimmäisenä vuonna nopeasti. Tämän jälkeen muutoksen vauhti hidastui, ja vuonna 1998 tukea sai lähes kolmasosa elossa olleista otoshenkilöistä. Tuloköyhien osuus väheni tutkimuskaudella vain viisi prosenttiyksikköä. Vuonna 1998 köyhyysrajan alitti ennen toimeentulotukea joka neljäs ja sen jälkeen joka viides otoshenkilö. Yksittäisiä prosenttilukuja tärkeämpi oli havainto, että noin neljäsosa otoshenkilöistä oli pitkäaikaisissa taloudellisissa vaikeuksissa vielä seurannan viimeisinä vuosina.

Kasautuneesti huono-osaisiin, jotka olivat työstä syrjäytyneitä, köyhiä ja ilman puolisoa, kuului seurannan lopussa noin 15 prosenttia otoksesta. Osuus ei olennaisesti muuttunut seurannan aikana. Tämä johtui siitä, että ongelmien kasautumisalttius kasvoi. Työstä syrjäytyneet olivat seurannan lopussa entistä useammin myös köyhiä.

Elämänurien eriytymistä selittivät parhaiten ikä, koulutus ja asuinpaikka. Alle 30-vuotiaiden tilanne oli aluksi keskimääräistä huonompi parantuen kuitenkin huomattavasti seurannan kuluessa. Tätä vanhemmissa ikäryhmissä vakava huono-osaisuus ei sen sijaan vähentynyt. Tutkittavien selviytymiseen vaikutti selvimmin koulutus. Kasautuva huono-osaisuus oli seuran

nan lopussa keskiasteen ammatillisen tutkinnon suorittaneiden keskuudessa puolta vähäisempää kuin enintään perusasteen koulutuksen suorittaneilla. Myös alueelliset erot olivat suuria erityisesti nuorimmissa ikäryhmissä. Parhaiten selviytyivät pääkaupunkiseudulla asuneet ja huonoiten Lapin ja Oulun lääneissä asuneet otoshenkilöt.

Tutkimuksen mukaan huomattava osa 1990-luvulla toimeentulotukea hakeneista ajautui syrjäytymiskiarteeseen, joka ilmeni työstä syrjäytymisenä, köyhyytenä ja sosiaalisena huono-osaisuutena. Nämä prosessit ovat jo monin osin peruuttamattomia. Onkin pelättävissä, että syrjäytymiskiarteeseen juuttuneet ovat huomispäivän pienituloisia eläkeläisiä, jotka ovat toimeentulotuen tarpeessa myös eläkevuosinaan.

Avainsanat: toimeentulotuki, huono-osaisuuden kasautuminen, köyhyys, syrjäytyminen, paneelitutkimus

Sammandrag

Ilkka Haapola. Risken för social utslagning bland nya mottagare av utkomststöd i Finland. Panelstudium av de nya stödmottagarna åren 1990-1992. 112 s. (Social- och hälsovårdsministeriets publikationer, ISSN 1236-2050; 2002:8.) ISBN 952-00-1109-9

Avsikten med detta panelstudium var att undersöka två huvudfrågor. Den första gäller vad som hände med nya mottagare av utkomststöd som började söka förmånen åren 1990-1992. Hur klarade de sig under den hårda ekonomiska krisen och efter den fram till slutet av 1998? Hamnade de i den kumulativa sociala utsattheten av arbetsmarknadsutslagning, svag social integration och fattigdom? Den andra frågan gäller storleken på förekomsten av mottagare av utkomststöd under observationsperioden 1991-1996. Forskningen baserade sig på två olika slumpmässiga urval: ett urval av nya mottagare av utkomststöd (10 088 personer) från åren 1990-1992, och ett befolkningsurval (30 184 personer över 14 år) från samma tidsperiod. Uppgifter inkom huvudsakligen från Statistikcentralens register (åren 1987-1998).

Analysen av befolkningsurvalet visade att var femte fullvuxen mottog utkomststöd under perioden 1991-1996. I den yngsta åldersgruppen (21-24 år gamla år 1996) var förekomsten mer än 50 procent. Den största orsaken till detta var deras marginella position inom ramen för arbetsmarknaden och den sociala tryggheten.

Angående den första forskningsfrågan, så började 200 000 personer få utkomststöd för första gången i sitt liv i början på 1990-talet. Analysen av kumulativ social utsatthet begränsades till de som var 18-54 år gamla vid början av forskningen. Deras arbetsmarknadsställning följde med de ekonomiska konjunktursväxlingarna. Trots detta hade endast en del nytta av det ekonomiska uppsvinget och 42 procent av mottagarna befann sig utanför arbetsmarknaden vid slutet av forskningsperioden. På samma gång fanns det ingen allmän trend av social isolation. Tvärtom steg andelen mottagare i parförhållanden från en tredjedel till femtio procent. Detta kom till genom normala förändringar mellan olika livsstadier då mottagarna blev äldre. Fattigdomens ihållighet uppskattades med hjälp av både den disponibla inkomsten och mottagandet av utkomststöd. Som väntat gav dessa mätare olika uppgifter om fattigdomsnivån. Viktigast var den allmänna slutsatsen enligt vilken var fjärde mottagare hade fastnat i långtidsfattigdom år 1998.

Cirka 15 procent av alla mottagare hamnade in i den kumulativa sociala utsattheten av arbetsmarknadsutslagning, svag social integration och fattigdom. Även om andelen inte förändrades nämnvärt under observationsperioden ökade tendensen till ackumulation av problemen. Speciellt sannolikheten att de som är utan arbete också är fattiga, var större i slutet av observationsperioden än den var tidigare.

Olika levnadsbanor hörde samman med mottagarnas ålder, utbildning och bostadsort. De som var under 30 år gamla i början, lyckades undgå den kumulativa sociala utsattheten oftare än äldre personer. En god utbildning var ännu viktigare. För mottagare som endast hade grundskoleutbildning (1-9 års skolning) var risken för social utsatthet dubbelt så stor i jämförelse med sådana som hade genomgått examen i yrkesinriktad utbildning på mellanstadiet (10-12 års skolning). Regionala skillnader var också speciellt stora bland de yngsta åldersgrupperna.

Mottagare som bodde i Helsingforsregionen klarade sig mycket bättre än de som bodde i norra Finland.

Enligt denna undersökning fastnade ett avsevärt antal av de nya mottagarna av utkomststöd i början på 1990-talet i den onda cirkeln av social utsatthet. Deras länkar till det övriga samhället bröts till en grad som huvudsakligen är oåterkallelig. Av detta kan man vänta att dessa kommer att utgöra en grupp pensionstagare med låg inkomst som är i behov av utkomststöd även i sina pensionsåren.

Nyckelord: utkomststöd, kumulerande social utsatthet, fattigdom, social utslagning, panelstudium

Abstract

Ilkka Haapola. The risk of social exclusion among new recipients of social assistance in Finland. Panel study on the cohort of new recipients in 1990–1992. 112 p. (Publications of the Ministry of Social Affairs and Health, ISSN 1236-2050; 2002:8.) ISBN 952-00-1109-9

The purpose of this panel study was to investigate two main questions. Firstly, the matter of what happened to the new recipients of social assistance, who started claiming the benefit during the years 1990–1992. How did they manage during the severe economic crisis and after it up until the end of 1998? Did they fall into the accumulative social disadvantage of labour market exclusion, weak social integration and poverty? And secondly, how large was the prevalence of receipt of social assistance during a long observation period (1991–1996). Research was based on two different random samples: a sample of new recipients of social assistance (10 088 persons) from the years 1990–1992, and a representative population sample (30 184 persons, over the age of 14) from the same period. Data was assembled mainly from the data files of employment statistics (1987–1998) of Statistics Finland.

Analysis of the population sample revealed that every fifth adult received social assistance during the period 1991–1996. In the youngest age group (21–24 years old in 1996) the prevalence was more than 50 percent. The main reason for this was their marginal position in the labour market and in social security.

As to the first research question, 200 000 persons began to receive social assistance for the first time in their life in the early 1990s. The analysis of accumulative social disadvantage was restricted to those who were 18–54 years old at the beginning of the study. Their labour market position loosely followed the economic fluctuations. However, only some of them gained from the recovery in employment, and 42 percent of the recipients were excluded from the labour market at the end of observation period. At the same time there was no general trend of social isolation. On the contrary the proportion of recipients with a spouse rose from one third to fifty percent. This was brought about by normal changes in life-stages as the recipients grew older. The persistence of poverty was measured by means of both disposable equivalent incomes and the receipt of social assistance. As expected, these measures produced different information on the level of poverty. Most important, however, was the general conclusion that every fourth recipient was trapped in long-term poverty in 1998.

About 15 percent of all recipients fell into the accumulative social disadvantage of labour market exclusion, weak social integration and poverty. Although the proportion did not change much during the observation period, the tendency towards the accumulation of the problems increased. Especially the probability that those excluded from work were also poor, was much greater at the end of the observation period than earlier on.

Divergent life-courses were closely linked to the age, education and area of residence of the recipients. Those who were younger than 30 years old at the beginning, succeeded in escaping the accumulative social disadvantage more often than older persons. Good education was even more important. Recipients with only basic education (1–9 years of schooling) ran a double risk of accumulative social disadvantage when compared to those who had a vocational qualification at upper secondary level (10–12 years of schooling). Regional differences

were also large especially among the youngest age groups. Recipients living in the Helsinki region managed much better than those residing in Northern Finland.

According to this study a substantial proportion of the new recipients who started to claim social assistance in the early 1990s, became trapped within the vicious circle of social exclusion. Their links to the wider society were ruptured to a degree which is mainly irreversible. We can therefore expect that they will form a group of low-income pensioners who will at least occasionally need social assistance in the future, too.

Keywords: social assistance, accumulative social disadvantage, poverty, social exclusion, panel study

Esipuhe

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja -sarjassa julkaistaan Ilkka Haapolan seuranta-tutkimus 1990-luvun alussa toimeentulotuen piiriin tulleista henkilöistä. Tutkimuksessa tarkastellaan heidän työ- ja perheuriaan sekä heidän käytettävissä olevien tulojensa muutosta vuosikymmenen alusta vuoteen 1998 saakka. Tutkimus perustuu Tilastokeskukselta hankittuun rekisteriaineistoon, joka kattaa vuodet 1987–1998. Keskeisenä lähteenä käytetään työssäkäyntitilastoa, joka sisältää tietoja maassa asuvien henkilöiden perhesuh-teista, koulutuksesta, asumisesta, työssäkäynnistä ja tuloista.

Tutkimus on toteutettu Helsingin yliopiston aikuiskoulutuskeskukseen kuuluvassa Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmeniassa. Sitä ovat rahoittaneet sosiaali- ja terveysministe-riön ohella työministeriö, Euroopan sosiaalirahasto ja Suomen Kuntaliitto.

Tutkimuksen ohjausryhmään ovat kuuluneet ylitarkastaja Kari Kananen työministeriöstä, erityisasiantuntija Sirkka-Liisa Karhunen Suomen Kuntaliitosta, professori Antti Karisto Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitokselta, projektijohtaja Juha Karppinen (varalla varajohtaja Eija Bergman) Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmeniasta, kehittämispäällikkö Juha Kouvo Hämeen työvoima- ja elinkeinokeskuksesta sekä ohjausryhmän puheenjoh-tajana toiminut neuvotteleva virkamies Juho Saari sosiaali- ja terveysministeriöstä.

Kansliapäällikkö

Markku Lehto

Sisällys

1 Johdanto	13
1.1 Tutkimuksen tarkoitus.....	13
1.2 Köyhyys, syrjäytyminen ja huono-osaisuuden kasautuminen	14
2 Tutkimuksen toteuttaminen	18
2.1 Tutkimustehtävän täsmennys	18
2.2 Kohteena uudet toimeentulotukiasiakkaat	19
2.3 Otokset	20
2.4 Rekisteriaineisto	21
2.5 Aineiston analyysi	23
3 Toimeentulotuen hakijat – marginaaliväestöä?	26
3.1 Toimeentulotukikokemusten yleisyys lamavuosina.....	26
3.2 Keitä 1990-alussa toimeentulotuen piiriin tulleet henkilöt olivat?	32
4 Työmarkkina-asemien eriytyminen	37
4.1 Marginalisaatio työmarkkinoilla	37
4.2 Työmarkkina-asemien eriytyminen.....	38
5 Perhetilanteen eriytyminen	48
5.1 Johdanto	48
5.2 Uusien toimeentulotukiasiakkaiden perhetilanne asiakkaaksi tullessa	49
5.3 Perhetilanteen muutokset	53
6 Toimeentulomuutokset ja pitkittyvä köyhyys	57
6.1 Köyhyyden käsite ja sen operationalisointi tässä tutkimuksessa	57
6.2 Tulokäsitteet	61
6.3 Yleiskuva köyhyyden muutoksesta seurannan aikana	64
6.4 Köyhyys seurannan alussa	67
6.5 Köyhyys seurannan lopussa	69
6.6 Pitkittyvä köyhyys.....	73
7 Yksittäisistä ongelmista kasautuvaan huono-osaisuuteen	78
7.1 Huono-osaisuuden kasautuminen seurannan aikana	78
7.2 Kasautuvaan huono-osaisuuteen vaikuttavat sosiaaliset ja rakenteelliset tekijät.....	83
7.3 Kasautuneesti huono-osaisten elämäntilanne muihin verrattuna	88
7.4 Kasautuva huono-osaisuus ja toimintakyky	91
7.5 Ovatko kasautuneesti huono-osaisten lopullisesti syrjäytyneitä?	93
8 Johtopäätökset	96
Lähteet	104
Liitetaulukot	109

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen tarkoitus

Viime vuosikymmenen syvä lama toi sosiaalitoimistoihin paljon henkilöitä, joille toimeentulotuen hakeminen oli aivan uusi kokemus. Yksin vuosina 1990–1992 – kriisin ensioireiden muuttuessa varsinaiseksi lamaksi – vähimmäisturvan piiriin tuli noin 200 000 uutta asiakastaloutta, joihin kuului 350 000 henkilöä (Haapola 2001a, 39). Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten heille loppujen lopuksi kävi. Siinä seurataan kyseisinä vuosina toimeentulotukiasiakkaiksi tulleiden henkilöiden elämänurien eriytymistä lähes kymmenen vuoden ajan, ensimmäisestä asiakkuusvuodesta vuoteen 1998 saakka. Tutkimuksessa analysoidaan yksittäisten ongelmatilanteiden, eli työstä syrjäytymisen, perheettömyyden ja köyhyyden, esiintymistä seurannan eri vaiheissa sekä niiden pysyvyyttä ja kasautumista samoille henkilöille.

Tutkimuksen kohdentaminen toimeentulotuen saajiin herättää helposti ennakkokäsityksen, että se koskee vain tiettyä marginalisoitunutta väestönosaa eikä tuloksilla ole paljoakaan yleistysarvoa. Tämän vuoksi tutkimuksessa osoitetaan uudenlaisen monivuotisen seurannan avulla, että toimeentulotukikokemukset olivat 1990-luvulla huomattavasti yleisempiä, kuin mitä tavanomaisten vuositilastojen perusteella voi odottaa.

Tutkimus perustuu Tilastokeskukselta hankittuun rekisteriaineistoon. Aikaisemmista toimeentulotukitutkimuksista poiketen päätielähteenä käytetään työssäkäyntitilastoa, joka on toimeentulotukirekisterin tietosisältöön verrattuna huomattavasti monipuolisempi. Tietojen poiminta on lisäksi toteutettu siten, että niiden avulla voidaan tarkastella otoshenkilöiden perhetasoisia tuloja seurannan loppuun. Tämän ansiosta tutkimuksessa voidaan ensimmäistä kertaa Suomessa analysoida köyhyyden pitkittymistä useita vuosia kattavalla ajanjaksolla. Seurannan viimeinen vuosi (1998) saattaa tutkimuksen päättyessä (vuodenvaihteessa 2001–2002) tuntua jo etäiseltä. Tämä aikaero johtuu kuitenkin pääosin aineiston valmistumisaikataulusta. Niinpä esimerkiksi vuoden 1998 työssäkäyntitilaston tiedot valmistuivat lopullisesti vasta toukokuussa 2000 eli lähes puolentoista vuoden viipeellä.

Tämä tutkimus on osa laajempaa toimeentulotuen saajia koskevaa tutkimuskokonaisuutta (ks. Haapola 1997; 1999; 2001a). Se rakentuu osittain hankkeen edeltävien vaiheiden aikana tehdyille työlle ja niiden aikana kerätyille aineistolle. Jokainen osaraportti muodostaa kuitenkin itsenäisen tutkimuskokonaisuuden. Tätä raporttia on mahdollista arvioida kolmesta toisiaan täydentävästä näkökulmasta. Se on tulkittavissa

- toimeentulotukitutkimukseksi, jossa analysoidaan tuensaajien taloudellista selviytymistä tukiasiakkuuden aikana ja sen jälkeen
- puheenvuoroksi huono-osaisuuden kasautumisesta ja syrjäytymisestä käytävään keskusteluun
- kuvaukseksi 1990-luvun laman vaikutuksista niissä väestöryhmissä, jotka olivat laman kynnyksellä sellaisissa taloudellisissa vaikeuksissa, että niistä selviytyminen edellytti toimeentulotuen hakemista.

1.2 Köyhyys, syrjäytyminen ja huono-osaisuuden kasautuminen

Tämä tutkimus liittyy tiiviisti syrjäytymisestä käytävään keskusteluun. Sen vuoksi on syytä luonnehtia lyhyesti sen suhdetta tähän keskusteluun nostamalla esille muutamia työtä ohjanneita rajauksia. Syrjäytymisestä on viime vuosina kirjoitettu kokonaisuudessaan niin runsaasti, että asian tyhjentävä käsittely ei ole tässä yhteydessä mahdollista. Siksi rajoitun vain muuttamaan, tämän tutkimuksen kannalta keskeiseen näkökohtaan.

Syrjäytymisellä on yleensä tarkoitettu yksilön ja yhteiskunnan välisten siteiden heikkenemistä ja sulkeutumista sosiaalisen elämän eri kentiltä (ks. Sipilä 1985; Karisto, Takala & Haapola 1998, 108). Kuten Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998, 102) toteavat, käsitteen ”toimivuus perustuu ennen muuta siihen, että se tuntuu intuitiivisesti viittaavan johonkin tärkeään” vähän samaan tapaan kuin esimerkiksi elämäntapa. Syrjäytymiskäsitteen soveltaminen empiirisessä tutkimuksessa on kuitenkin moneen otteeseen todettu hankalaksi. Tämä johtuu siitä, että sitä on käytetty pikemminkin näkökulmana sosiaalisten ongelmien ja yhteiskunnan tilan tarkasteluun kuin analyttisesti täsmällisenä ja tarkasti mitattavissa olevana käsitteenä (ks. mm. Helne & Karisto 1992; Kronauer 1998; Paugam 1998).

Eurooppalaisessa keskustelussa syrjäytymiskäsitteen sisältöä on usein yritetty rajata pohtimalla sen suhdetta köyhyyden käsitteeseen. Tällöin yhtenä erona on pidetty sitä, että syrjäytyminen on köyhyyttä laajempi, moniulotteiseen huono-osaisuuteen viittaava käsite (Berghman 1995). Tähän liittyen syrjäytymisen yleisyyttä on väestötasolla pyritty mittaamaan elinolo-putteiden ja hyvinvointiongelmiin kasautumisen avulla (mm. Halleröd & Heikkilä 1998; vrt. myös Kortteinen & Tuomikoski 1998, jotka tosin puhuvat tällaisen tarkastelun yhteydessä vain huono-osaisuuden kasautumisesta).

Vaikka tällainen lähestymistapa tuntuu empiirisen tutkimuksen kannalta hedelmälliseltä, on pitkälti vielä avoin kysymys, kuinka tiukkoja kriteerejä syrjäytymiskäsitteen ja sen eri dimensoiden operationalisoinnille asetetaan. Onko esimerkiksi olemassa joitain ehdottoman tärkeitä elinolojen ulottuvuuksia, joita ilman syrjäytymisestä ei voida puhua? Tai kuinka vakavia elinolo-putteiden tulee olla, jotta niitä voi käyttää syrjäytymisen indikaattoreina? Tutkijat ovat varsin yksimielisiä siitä, että syrjäytymisessä on kyse pitkäaikaisesta elämäntilanteesta

tai peruuttamattomasta prosessista, jolla on syvällisiä vaikutuksia ihmisen koko elämänsä elämään. Graham Roomin (1999) mukaan tähän seikkaan tulisi empiirisessä tutkimuksessa kiinnittää enemmän huomiota, mikäli sosiaalisesta syrjäytymisestä halutaan tehdä analyttisesti käyttökelpoinen käsite, joka ei ole pelkästään huono-osaisuuden synonyymi. ”Lyhyesti sanottuna”, hän kiteyttää, ”sosiaalisesta syrjäytymisestä puhuminen pitää sisällään oletuksen, että puhumme ihmisistä, jotka kärsivät niin vakavasta ja pitkäaikaisesta moniulotteisesta huono-osaisuudesta, ..., että heidän sosiaaliset siteensä muuhun yhteiskuntaan ovat katkenneet niin vakavasti, että sitä voidaan pitää peruuttamattomana” (mt., 171).

Syrjäytymiskäsitteen toisena tunnusmerkkinä on pidetty sitä, että se viittaa ensisijaisesti dynaamisiin prosesseihin eikä staattiseen tilaan tai lopputulokseen kuten köyhyys. Tosiasiassa prosessien tarkastelu on kuitenkin ollut melko vähäistä tähänastisessa syrjäytymistutkimuksessa. Yhtenä syynä tähän on se, että prosessien analyysi edellyttää tuekseen hankalasti kerättäviä paneelaineistoja. Toinen tärkeä syy liittyy prosessien tutkimisen vaikeuteen. Syrjäytymisen tai huono-osaistumisen prosessit realisoituvat aina mikrotasolla, mikä edellyttää yksilöiden oman toiminnan huomioon ottamista. Tällöin tullaan teoreettisesti vaikeaan kysymykseen rakenteiden ja toiminnan välisestä suhteesta (ks. Layder 1994; Heiskala 2000).

Syrjäytymisen prosesseja tai huono-osaisuuden kasautumista tutkittaessa on hyödyllistä tehdä ero ”selektiovaikutuksen” (selection effect tai heterogeneity effect) ja ”tilariippuvuuden” (state dependence) eli ”kausaation” välillä (esim. Karisto 1989; Walker & Leisering 1998, 23). Esimerkiksi pitkittävän työttömyyden ja muiden ongelmien välisessä yhteydessä on usein kyse yksinomaan selektiovaikutuksesta, siitä että jo valmiiksi heikoimmassa asemassa olevat, terveys- ja muista ongelmista kärsivät henkilöt valikoituvat muita varmemmin pitkäaikais-työttömiksi. Tilariippuvuudesta eli kausaatiosta on puolestaan kyse silloin, kun työttömyys johtaa itseään vahvistavaan kierteseen tai muihin ongelmiin kuten terveydentilan heikkeneemiseen tai sosiaalisten siteiden katkeamiseen.

Varsinkin työttömyyteen liittyvästä valikoitumisesta tiedetään kohtalaisen paljon. Tiedetään, että riski joutua työttömäksi on selvästi yhteydessä henkilön sosiaaliseen ja työmarkkina-asemaan sekä ikään. Toisaalta riski juuttua pitkäaikaistyöttömäksi kohdentuu yleensä vielä valikoivammin. Myös 1990-luvun laman alkuvaiheessa (1989–1993/94), jolloin työttömyys uhkasi poikkeuksellisen laajoja väestöryhmiä, 60 prosenttia kaikista työttömyyspäivistä kausautui eniten työttömyyttä kokeneelle kymmenesosalle työvoimasta (Santamäki-Vuori 1995). Työttömyyden kokonaistaakka jakautui siten edelleen hyvin epädemokraattisesti työttömyyden pitkittymiseen vaikuttaneiden yksilöllisten ja rakenteellisten tekijöiden vuoksi.

Olen tämän tutkimusprojektin aikaisemmassa vaiheessa analysoinut toimeentulotuen piirissä esiintyvää valikoitumista. Havaittiin tällöin, että myös toimeentukiasiakkuuden kesto jakautuu erittäin epätasaisesti. Kun toimeentulotuen piiriin on kerran tultu, mahdollisuudet ja edelly-

tykset irtautua siitä vaihtelevat huomattavasti tilanteen ja tuenhakijan yksilöllisten ominaisuuksien mukaan. (Haapola 1999.)

Vaikeisiin elämäntilanteisiin, esimerkiksi työttömyyteen, liittyvästä tilariippuvuudesta eli kausaatiosta tiedetään huomattavasti vähemmän kuin selektiosta. Tämä johtuu paitsi tällaisten seurausvaikutusten analyysiin soveltuvien paneeliaineistojen puutteesta myös siitä, että kausaatioon vaikuttavat myös yksilöiden omat subjektiiviset kokemukset, reaktiot ja toiminta. Tämän vuoksi vaikeiden elämäntilanteiden vaikutuksiin liittyy huomattavasti yksilöllistä vaihtelua. Kausaatiovaikutusten osoittaminen empiirisessä analyysissä edellyttää lisäksi selektiivaikutusten eliminointia tai kontrollointia, mikä ei sekään ole kovin yksinkertainen tehtävä.

Hyviä esimerkkejä kausaation osoittamisen vaikeuksista löytyy muun muassa työttömyystutkimuksen piiristä (vrt. Kontula, Viinamäki & Koskela 1998). Esimerkiksi Kortteinen ja Tuomikoski (1998) pystyivät osoittamaan, että työttömyys lisää avioeroja. Sen sijaan työttömyyden ja terveyden välisen kausaalisuhteen osoittaminen oli paljon hankalampaa. He tosin päätyivät johtopäätökseen, että pitkäaikaistyöttömien muita suurempi sairastavuus ei ”ainakaan pääosin selity sitä kautta, että sairaat valikoituisivat työttömiksi” (mt., 173).

Työttömyyden ja sairastavuuden välisen yhteyden luotettava osoittaminen on kuitenkin hankalaa, sillä kyse on kaksisuuntaisesta vuorovaikutussuhteesta, jossa ongelmat vahvistavat toisiaan. ”Yhtäältä kysymys on valikoitumisesta: terveytensä ja työkykynsä puolesta huonoimmat valikoituvat muita useammin työttömiksi. Toisaalta kysymys on kausaalisesta suhteesta: pitkäkestoinen työttömyys tuottaa sairastavuutta. Siis sairastavuus ja työttömyys syöttävät ja ruokkivat toinen toisiaan. Tämä kaksisuuntainen yhteys muodostaa eräänlaisen noidankehän. Jos työtön juuttuu tähän kehään, hän vähin erin liukuu suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän tarjoamaa vähittäistä alamäkeä ja päätyy ennen pitkää köyhäksi.” (Kortteinen 2000, 35.)

Jotta syrjäytymisprosesseja ylipäättään olisi mahdollista tutkia, tarvitaan paneeliasetelmia eli samojen henkilöiden pitkäaikaista seuranta. Tällaista tutkimusta suunniteltaessa törmätään keskeiseen metodologiseen kysymykseen siitä, mistä tilanteesta tutkimus kannattaisi aloittaa ja mihin suuntaan seuranta-aineisto pitäisi kerätä. Kyse on valinnasta ”retrospektiivisen” (ajassa taaksepäin) ja ”prospektiivisen” (eteenpäin tapahtuvan) seurannan välillä (ks. Scott & Alwin 1998).

Retrospektiivisen ja prospektiivisen seurannan erilaiset vahvuudet tulevat esille, kun niitä pohtii syrjäytymistutkimuksen haasteiden kannalta. Syrjäytyneiden ryhmien elämänhistorian analyysi ei ole esimerkiksi syrjäytymisen vastaisen toiminnan suunnittelun kannalta vielä riittävää. Huono-osaistumisen noidankehän murtamiseksi olisi päästävä vielä hieman pitemmälle eli tulisi päästä havainnoimaan ja analysoimaan, miksi, mitä kautta ja missä oloissa on

gelmien välinen vaikutusyhteys toimii. Näiden mekanismien havaitsemisen kannalta on olennaista se, että tietyssä elämäntilanteessa elävistä läheskään kaikki eivät joudu tähän noidankehään. Empiirisen tutkimuksen kannalta ovatkin tämän vuoksi äärimmäisen kiinnostavia sellaiset tutkimusasetelmat, jotka mahdollistavat erilaisten elämäntilanteiden vertailun.

Monet syrjäytyneitä ryhmiä koskeneet tutkimukset ovat tuottaneet teräviä havaintoja sosiaalisen vajoamisen prosesseista (esim. Mannila 1993). Nämä tutkimukset, jotka perustuvat ensisijaisesti retrospektiiviseen tietoon, jäävät kuitenkin sikäli vajavaisiksi, että syrjäytymisen kannalta ratkaisevimmat vaiheet ovat tapahtuneet jo ennen kuin henkilöt ovat valikoituneet tutkimuksen kohteeksi. Koska tällaisiin otoksiin ei sisälly henkilöitä, jotka ovat selviytyneet vaikeuksistaan juuttumatta syrjäytymiskiarteeseen, niiden avulla on mahdotonta analysoida niitä seikkoja, jotka ovat vaikuttaneet siihen että tietyt henkilöt ovat kyseisestä tilanteesta selvinneet mutta toiset eivät. Tässä on ajassa eteenpäin tapahtuvan seurannan vahvuus, se mahdollistaa yksilöiden eriytyvien elämäntilanteiden analyysin ja vertailun.

2 Tutkimuksen toteuttaminen

2.1 Tutkimustehtävän täsmennys

Tässä tutkimuksessa selvitetään, miten 1990-luvun alussa ensi kertaa toimeentulotukea saaneet henkilöt selviytyivät 1990-luvun lamasta. Siinä analysoidaan (1) yksittäisten huono-osaisuudeksi tai ongelmallisiksi tulkittavien elämäntilanteiden esiintymistä seurannan eri vaiheissa, (2) ongelmatilanteiden kestoa ja pysyvyyttä sekä (3) niiden kasautumista samoille henkilöille.

Toimeentulotuen saajien selviytymistä tarkastellaan erityisesti seuraavilla elämänalueilla:

- työmarkkina-asemien muutos ja eriytyminen
- perhesuhteiden muutos
- toimeentulo ja köyhyys

Edellä mainittuja teemoja yhdistäen analysoidaan viimein huono-osaisuuden kasautumista seurannan eri vaiheissa ja kasautumisen yhteyksiä erilaisiin taustatekijöihin.

Tutkimusta suunniteltaessa lähdettiin siitä, että tietolähteenä käytettävien rekisteriaineistojen perusteella voidaan kuvata suhteellisen luotettavasti kolmea huono-osaisuuden ulottuvuutta: syrjäytymistä työstä ja työmarkkinoilta, taloudellista huono-osaisuutta eli köyhyyttä sekä heikkoa tai riskialtista sosiaalista integraatiota. Sosiaalinen integraatio oletettiin heikoksi, jos henkilöltä puuttuvat samanaikaisesti sekä puoliso että yhteydet työelämään. Kumpikaan indikaattori ei siis yksinään riitä, sillä sosiaalisen kanssakäymisen niukkuus yhdellä elämänalueella voi kompensoitua muilla elämänalueilla rakentuvien suhteiden kautta. Niinpä vasta molempien kontaktipintojen puute oletettiin kohtalaisen luotettavaksi indikaattoriksi sosiaalisissa suhteissa esiintyvistä vaikeuksista.

Alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassa asetettiin tavoitteeksi myös kasautuvan huono-osaisuuden ja erilaisten toimeentulotukiurien välisten yhteyksien analyysi. Tästä tavoitteesta on kuitenkin jouduttu tinkimään suunniteltua pienempien resurssien ja tiukemman aikataulun vuoksi. Menetykset ei tosin ole korvaamaton, sillä toimeentulotuen asiakasuria on analysoitu alustavasti jo edellisen osaprojektin yhteydessä (Haapola 2001a; 2001b).

Vastapainona tutkimuksessa on uutena tehtävänä selvitetty, miten kuva toimeentulotukikemusten yleisyydestä muuttuu havaintojakson pidentyessä yhdestä kuuteen vuoteen. Tällainen toimeentulotuen pitkän aikavälin prevalenssia koskeva analyysi oli tarpeen sen osoittamiseksi, että tutkimuksen kohteena on itse asiassa varsin suuri osa väestöstä.

2.2 Kohteena uudet toimeentulotukiasiakkaat

Tutkimuksen varsinaisen perusjoukon muodostavat ne henkilöt, jotka hakivat toimeentulotukea vuosina 1990–1992 ensimmäistä kertaa elämässään. Tällainen kohderyhmän rajausta poikkeaa tutkimusten tavanomaisesta käytännöstä. Kyseessä on kuitenkin tietoinen metodinen ratkaisu, joka helpottaa analyysiasetelman rakentamista monin tavoin.

Paneelitutkimuksissa törmätään tavan takaa ilmiöiden ”historiariippuvuuteen” eli havaintoon, että ongelman aikaisempi kesto ennustaa myös sen tulevaa kesto. Esimerkiksi Matti Kortteen ja Hannu Tuomikoski (1998, 173–174) havaitsivat, että ”erityisesti pitkäaikaistyöttömyyden historiariippuvuus on suurta: aiempi työttömyys selittää erittäin merkitsevästi tulevaa”. Stephen P. Jenkins (2000, 117) kiinnittää huomiota samaan seikkaan köyhyyden kestoä koskevassa analyysissään, mutta menee samalla astetta pitemmälle: hän erottaa selvästi toisistaan käynnissä olevien ja uusien köyhyysjaksojen keston.

Uudessa dynaamisessa köyhyystutkimuksessa onkin toistuvasti korostettu sitä, että on tärkeää tehdä selkeä ero virta- ja varantotarkastelujen välillä (Bane & Ellwood 1986 ja 1994; ks. myös Walker 1994; Leibfried ym. 1995; Jenkins 2000; Haapola 1999). Kumpikaan näkökulma ei ole sinänsä sen oikeampi kuin toinenkaan. Molempia tarvitaan, jotta työttömyyden tai köyhyyden kaltaisista yhteiskunnallisista ongelmista saadaan riittävän monipuolinen kuva. Kun varantotarkastelu kuvaa tietyllä hetkellä työttömänä tai köyhänä olevan ryhmän rakennetta – ilmentäen samalla sitä, kenen harteille ongelmien taakka kasautuu – niin virtatarkastelu tarjoaa edustavan kuvan kaikista alkavista työttömyys- tai köyhyysjaksoista ja niiden keston jakaumasta. Hieman erilaista näkökulmaa painottaen voidaan sanoa, että ryhmän rakenne on aina menneen kehityksen tulos samalla, kun uusien tapausten virta muovaa tulevaa rakennetta.¹

Voimakas historiariippuvuus vaikuttaa merkittävästi poikkileikkausotoksen rakenteeseen. Poikkileikkausotos on tällöin tavallaan ”keston suhteen vääristynyt” (Kiefer, 1988). Poikkileikkausotos työttömistä ei siten tarjoa edustavaa kuvaa kaikista työttömyyttä kokeneista, eikä poikkileikkausotos toimeentulotuen saajista tarjoa edustavaa kuvaa kaikista toimeentulotukea

¹ Dynaamisen köyhyys- ja sosiaaliturvatutkimuksen yksi viesti on pelkistäen se, että sosiaalipoliittista suunnittelua auttaisi huomattavasti, jos käytettävissä olisi täsmällisiä ”ehdollisia” kestotietoja: mikä on esimerkiksi *uuden* toimeentulotukiasiakkuuden odotettavissa oleva kesto, *vuoden verran jatkuneen* asiakkuuden odotettavissa oleva kesto jne. Tällaisten tietojen avulla voitaisiin arvioida nykyistä tarkemmin esimerkiksi erilaisten lakimuutosten vaikutuksia.

Väestötieteessä puhutaan vastaavalla tavalla vastasyntyneen odotettavissa olevasta eliniästä (jota usein hieman epätarkasti kutsutaan keski-ikäksi), 50-vuotiaiden odotettavissa tai jäljellä olevasta elinajasta jne. Kysymys siitä, mikä on Suomen koko nykyisen väestön keskimääräinen elinikä, on sen sijaan niin epätasällinen, että väestötieteilijöillä ei taida olla siihen vastausta. Eikä tällä tiedolla olisi juuri käyttöä väestön ikärakenteen muutosten ennustamisessa.

hakeneista. Tämä seikka vaikuttaa olennaisesti ilmiön pysyvyydestä saatavaan kuvaan. Historiariippuvuuden vaikutusta voidaan kontrolloida periaatteessa kahdella tavalla: joko tilastollisin monimuuttujamenetelmin – jolloin tosin ajaudutaan helposti varsin abstrakteihin ja monimutkaisiin analyysiasetelmiin – tai eliminoimalla historiariippuvuus analyysiasetelman ulkopuolelle. Tutkimuksen rajaaminen pelkästään uusiin tuensaajiin toteuttaa juuri tämän, sillä hakiessaan toimeentulotukea ensi kertaa elämässään kaikki tuenhakijat ovat samalla viivalla omakohtaisten tukikokemustensa suhteen.

Tällaista lähestymistapaa tai näkökulmaa voidaan kutsua *kohorttianalyysiksi* (Leibfried ym 1995; vrt. Jenkins 2000). Mayerin ja Huininkin (1990, 445–446) mukaan kohortilla tarkoitetaan ihmisjoukkoa, joka on samana ajankohtana kokenut samanlaisen tapahtuman. Tähän tukeutuen samana vuonna asiakkaiksi tulleet kuuluvat samaan *asiakaskohorttiin* aivan samalla tavalla kuin väestöntutkimuksessa puhutaan syntymävuosikohorteista. On tosin korostettava, että toimeentulotuen saanti on vain yksi otoshenkilöitä yhdistävä piirre, jonka merkitys vaihtelee yksilöstä toiseen.

2.3 Otokset

Empiirinen analyysi perustuu valtakunnallisesta toimeentulotukirekisteristä poimittuun otokseen. Koska tutkimuksen kohderyhmää ei voida määrittää suoraan toimeentulotukirekisteristä, perusjoukkoa edustavan otoksen poiminnassa meneteltiin seuraavasti. Vuosien 1990, 1991 ja 1992 toimeentulotukirekistereistä poimittiin ensin viiden prosentin (otantasuhde 1/20) systemaattinen satunnaisotos toimeentulotukea saaneista kotitalouksista (tai kotitalouksien viitehenkilöistä). Otos poimittiin jokaiselta vuodelta erikseen. Tästä perusotoksesta rajattiin lopulliseen otokseen kaikki kyseisinä vuosina (1990–1992) ensi kertaa toimeentulotukea hakeneet taloudet. Uusiksi tuensaajiksi määriteltiin tällöin ne tuenhakijat, joilla ei ollut vuoden 1985 alkuun ulottuvan rekisteriseurannan mukaan aikaisempia toimeentulotukimerkintöjä.

Tällä tavoin alkuperäisestä otoksesta saatiin rajatuksi 10 088 talouden otos, joka edustaa vuosina 1990–1992 toimeentulotuen piiriin tulleita henkilöitä ja perheitä. Näihin otoskotitalouksiin kuului yhteensä 17 398 toimeentulotuen piiriin luokiteltua henkilöä. Väestötasolle korotettuna tämän merkitsee sitä, että vuosien 1990–1992 aikana toimeentulotuen piiriin tuli hie-man yli 200 000 uutta kotitaloutta, joihin kuului lähes 350 000 henkilöä (eli 6,9 % koko väestöstä).

Tutkimuksen kohteena on tarkasti ottaen kolme peräkkäistä asiakaskohorttia. Tästä aiheutuu jonkin verran käytännöllisiä ja myös metodisia ongelmia. Metodisesti tärkeintä on se, että seuranta-aika jää vuoden 1992 kohortin kohdalla kaksi vuotta lyhyemmäksi kuin vuoden 1990 kohortin kohdalla. Tämän seikan vaikutusta pyritään analyysissa kontrolloimaan siten, että tuloksia tarkastellaan myös asiakaskohorteittain. Eroilla seuranta-ajan pituudessa ei näytä

kuitenkaan yleensä olevan suurta merkitystä tässä tutkimuksessa analysoitavien teemojen kannalta. Lamavuodet olivat kaikille yhtä vaikeita, ja vuoden 1992 asiakaskohortti toipui la-
masta itse asiassa vuoden 1990 kohorttia nopeammin ja paremmin.

Kolmesta peräkkäisestä asiakaskohortista aiheutuu käytännöllisiä ongelmia sitä kautta, että muutosten kuvauksessa on pakko luopua kaikkein havainnollisimmasta esitystavasta. Niinpä seurannan alkua ei voida kuvata millään konkreettisella vuosiluvulla, sillä aloitusvuosi on jokaiselle kohortille eri. Tämän vuoksi otosvuotta ilmaistaan symbolilla t_0 ja läheisesti sen ympärille sijoitettavia vuosia symboleilla t_1 , t_2 , t_{-1} , t_{-2} jne. Seuranta-asetelmaa ja mainittujen symbolien käyttöä on havainnollistettu oheisessa asetelmassa.

Tutkimuksen seuranta-asetelma

Kohortti 1992	.	.	t_3	t_2	t_1	t_0	t_1	t_2	t_3	96	97	98
Kohortti 1991	.	t_3	t_2	t_1	t_0	t_1	t_2	t_3	.	96	97	98
Kohortti 1990	t_3	t_2	t_1	t_0	t_1	t_2	t_3	.	.	96	97	98
Vuosi	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98

Tutkimusaineistoon kuuluu toimeentulotukiotoksen lisäksi väestöotos, joka on poimittu syste-
maattisella satunnaisotannalla (otantasuhteella 1/400) kolmen eri vuoden (1990, 1991,
1992) työssäkäyntitilastossa mukana olleista asutokunnista ja niiden vähintään 15 vuotta
täyttäneistä jäsenistä. Nämä kolme otosta voidaan yhdistää toisiinsa, jolloin saadaan 15 575
asutokuntaa ja 30 184 henkilöä käsittävä kokonaisotos, joka edustaa varsin hyvin Suomen
väestöä 1990-luvun alussa. Tässä tutkimuksessa esitettävät analyysit olisi voitu periaatteessa
tehdä myös väestöotosta käyttäen. Siihen ei ole kuitenkaan voitu ryhtyä hankkeen niukkojen
resurssien vuoksi. Väestöotosta on sen vuoksi hyödynnetty ainoastaan analysoitaessa toi-
meentulotukikokemusten yleisyyttä (kumulatiivista prevalenssia) 1990-luvun lamavuosien
aikana.

2.4 Rekisteriaineisto

Otoshenkilöiden elämäntietoa koskevat tiedot perustuvat Tilastokeskukselta hankittuun re-
kisteritiedoista koottuun aineistoon (Tilastokeskuksen käyttöluva TK-53-1654-99). Käytettä-
vä aineisto on poimittu työssäkäyntitilastosta (vuodet 1987–1998) ja toimeentulotukirekiste-
ristä (vuodet 1985–1998). Joitakin täydentäviä tietoja on aineistoa muodostettaessa poimittu
myös työhallinnon työnhakijarekistereistä (vuodet 1990–1995), Kelan etuusrekistereistä
(vuodet 1990–1993) sekä kuolemantapausaineistosta (vuodet 1990–1998).

Tässä tutkimuksessa tukeuduttiin pääosin työssäkäyntitilastosta saatuihin tietoihin. Toimeentulotukirekisteristä käytettiin lähinnä vain toimeentulotukikuukausia ja toimeentulotuen markkamääriä koskevia tietoja. Muilta osin toimeentulotukirekisteriin tukeuduttiin vain silloin, kun työssäkäyntitilastosta saatavat tiedot olivat puutteellisia. Muista rekistereistä poimittuja tietoja ei tässä tutkimuksessa juuri käytetty. Työssäkäyntitilaston tiedostoja päädyttiin käyttämään ensisijaisena aineistolähteenä sen vuoksi, että niiden tietosisältö oli kaikkein monipuolisin ja useimmiten myös luotettavin. Työssäkäyntitilasto oli lisäksi ainoa lähde, josta oli saatavissa melko yhtenäiset tiedot koko 1990-luvusta.

Tässä tutkimuksessa hyödynnetään aikaisemmista toimeentulotukitutkimuksista poiketen työssäkäyntitilaston tietoja, jolloin tuensaajien elämäntilannetta voidaan valottaa entistä monipuolisemmin. Etua on myös siitä, että heidän työmenestystään, tulotasoaan ja perheuraansa voidaan seurata toimeentulotukiasiakkuuden jälkeenkin. Tässä suhteessa käsillä oleva tutkimus eroaa niistä viimesijaisen vähimmäisturvan saajia koskevista paneelitutkimuksista (mm. Salonen 1993; Leisering & Leibfried 1999; Puide & Minas 201; myös Vähätalo 2001), jotka perustuvat ensi sijassa sosiaalishallinnon sisältä kerättyyn aineistoon.

Useimmista muista työssäkäyntitilastoa hyödyntäneistä pitkittäistutkimuksista poiketen tässä tutkimuksessa on hyödynnetty myös otoshenkilön puolison tulotietoja. Näin voidaan analysoida perheen kokonaistuloja, mikä antaa otoshenkilöiden taloudellisista resursseista henkilökohtaisiin tulotietoihin perustuvaa analyysia kokonaisvaltaisemman kuvan. Menetelmälliseksi innovaatioksi voidaan lisäksi kirjata se, että aineiston viimeisimmän päivityksen yhteydessä (keväällä 2000) otoshenkilöille etsittiin uudelleen avio-/avopuolisot vuosille 1996, 1997 ja 1998 (ks. luku 6.2). Tämän päivityksen ansiosta tutkimusaineisto kuvaa otoshenkilöiden perhetasoisia tuloja niin luotettavasti kuin se on työssäkäyntitilaston tulotietojen perusteella ylipäätään mahdollista. Sen avulla voidaankin ensimmäistä kertaa Suomessa tarkastella köyhyyden pysyvyyttä useita vuosia kattavalla ajanjaksolla².

Olen tarkastellut rekisteriaineistojen tutkimuskäyttöön liittyviä ongelmia ja etuja samaan tutkimuskokonaisuuteen liittyvässä edellisessä osaraportissa (Haapola 2001a, 29–30), joten niihin ei ole tässä yhteydessä enää tarvetta puuttua. Lukijoita on kuitenkin hyvä muistuttaa siitä, että Tilastokeskus kiinnittää rekisteripohjaisia tutkimusaineistoja luovuttaessaan erityistä huomiota otoshenkilöiden tietosuojaan. Aineistosta on poistettu henkilötunnukset ja muut yksilöiden yksityisyyden suojan vaarantavat tiedot. Yksittäisiä henkilöitä ei voida aineistosta tunnistaa, joten samaa henkilöä koskevat tiedot on mahdollista yhdistää toisiinsa ainoastaan Tilastokeskuksen havaintoyksikölle antaman koodinumeron perusteella. Tietosuojan vuoksi on täytynyt tinkiä myös joistakin tutkimusteeman kannalta kiinnostavista tiedoista (mm. ammatti- ja kuolinsyytieto).

---

² Valtioneuvoston kanslian asettaman asiantuntijaryhmän mukaan ”Suomessa ei ole saatavilla useamman vuoden paneeliaineistoihin perustuvia tietoja köyhyyden pysyvyydestä” (Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, 7).

Samalla on syytä korostaa myös sitä, että vaikka rekisteriaineiston poiminta tapahtuu esimerkiksi kyselyaineiston kokoamiseen verrattuna nopeasti, sen muokkaaminen analyysikelpoiseen muotoon vaatii usein huomattavasti enemmän työtä. Alun perin vallan muuhun tarkoitukseen kerätty rekisteriaineisto on tutkimuksen kannalta vielä täysin jalostamatonta dataa, joka sisältää monia työläästi selvitettäviä luokitusratkaisuja. Kohtalokkaiden virheiden välttäminen edellyttääkin systemaattista lähdekritiikkiä ja huolellisuutta aineiston muokkaamisessa. Koska rekisteriaineiston voima ei perustu tietojen kvalitatiivisessa herkkyyteen vaan niiden kvantitatiiviseen yleistettävyyteen, tietojen laatuun on kiinnittävä erityistä huomiota tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa.

Tutkimusaineiston luonne näkyy tässä raportissa siten, että käytän varsin runsaasti palstatilaa sen kuvaamiseen, miten rekisteritiedot on muokattu yleisempiä käsitteitä kuvaaviksi muuttujiksi. Tämä ehkä tekee raportin lukemisen varsin työlääksi. Toivottavasti se kuitenkin vastapainoksi auttaa lukijoita arvioimaan tulosten luotettavuutta.

2.5 Aineiston analyysi

Goodin, Headey, Muffels ja Dirven (1999) ovat vertailleet hollantilaisen, saksalaisen ja yhdysvaltalaisen hyvinvointivaltiomallin saavutuksia laajoihin väestöotoksiin perustuvien paneeliaineistojen avulla. Metodisesti urauurtavassa teoksessaan kiteyttävät paneeliaineiston vahvuudet seuraaviin kolmeen seikkaan (mt., 99–102):

- 1) *Pitempi havaintojakso korostaa kohteen pysyviä ja olennaisia piirteitä* ("The longer term matters more"). Paneeliaineiston avulla pitkäkestoiset elämäntilanteet voidaan erottaa tilapäisistä, usein satunnaisista vaihteluista luotettavammin kuin poikkileikkaustietoja käytettäessä. Tämä on tärkeätä, sillä esimerkiksi pitkään kestävä pienituloisuus vaikuttaa toimeentuloon ja elämään voimakkaammin kuin lyhytaikainen tulojen puute.
- 2) *Yksilötasolla tapahtuvien muutosten havaitseminen edellyttää paneeliaineistoa* ("Tracking individuals through time"). Samojen henkilöiden seuraaminen pitemmän ajan auttaa havaitsemaan, että maailma on sittenkin paljon epävakaisempi kuin mitä poikkileikkausaineistojen tai aikasarjojen perusteella voisi olettaa.
- 3) *Tärkeiden tapahtumien ja interventioiden vaikutusten arviointi helpottuu* ("Linking before and after"). Ainoastaan paneeliaineistojen avulla voidaan arvioida kunnolla tärkeiden elämäntapahtumien, kuten esimerkiksi avioeron tai työttömyyden, vaikutusta muihin asioihin. Niiden avulla voidaan myös laskea toimeentuloturvan todellisia korvausasteita, jotka antavat sosiaaliturvan toimivuudesta ns. lakimallien avulla simuloituja korvausasteita realistisemmän kuvan.

Tässä tutkimuksessa paneeliaineistoa käytetään lähinnä kahdella tavalla: ensiksikin aikajännettä pidentämällä parannetaan otoshenkilöiden elämäntilannetta (esim. työmarkkina-asema tai toimeentulo) kuvaavien muuttujien luotettavuutta, toiseksi eri ajankohtia vertailemalla arvioidaan elämäntilanteen muutoksia ja ongelmien pysyvyyttä (oheisen luettelon kohdat 1–2). Varsinaiseen kausaalisuhteiden analyysiin ei mennä. Kuvaileva tutkimusote painottuu jos sen vuoksi, että kyseessä on varsin uusi tutkimusalue.

Tutkimuksen kuvaileva ote vaikuttaa myös sovellettaviin analyysimenetelmiin siten, että otoshenkilöiden elämäntilannetta ja sen muutoksia tarkastellaan etupäässä suorien jakaumien, muuttujien ristiintaulukointien ja keskiarvojen avulla. Muuttujien välisiä riippuvuuksia on tarvittaessa testattu Khiin neliö -testillä. Suuri otoskoko johtaa tosin helposti siihen, että pienetkin erot osoittautuvat tilastollisesti merkitseviksi. Sen vuoksi on syytä kiinnittää huomiota myös erojen suuruuteen.

Paneelitutkimuksen yksi hankaluus on se, että tutkittava kohderyhmä muuttuu koko ajan lähes kaikissa suhteissa. Analyysin ankkurointi johonkin kiinteään perustaan on sen vuoksi varsinkin kuvailevaa otetta soveltavassa tutkimuksessa hankalaa. Hankalaa se on myös lukijan kannalta. Tarkasteluasetelmaa voidaan kuitenkin selkeyttää tekemällä ero ajasta riippumattomien eli pysyvien ja ajassa muuttuvien muuttujien välillä.

Ajasta riippumattomina eli pysyvinä käsitellään mm. seuraavia muuttujia:

- sukupuoli
- ikä (otosvuonna)
- asiakaskohortti (otosvuosi)
- sosioekonominen asema
- suuralue ja asuinkunta

Ajassa muuttuvia muuttujia taas ovat:

- koulutus/tutkinto (tässä käytetään tosin pääosin vuoden 1998 tutkintotietoa)
- perhetilanne
- työmarkkina-asema
- käyttötulot

Ajassa muuttuvat muuttajat toimivat koulutusta lukuun ottamatta pääosin selitettävänä muuttujina. Työmarkkina-asema ja perhetilanne vaihtavat kuitenkin myös roolia siten, että ne toimivat myös köyhyyden kohdentumista selittävinä muuttujina.

Sisällöllisesti näiden muuttujatyyppejen ero on siinä, että ajassa muuttuvat muuttajat kuvaavat enemmän tai vähemmän vaihtuvaa ryhmää. Esimerkiksi perheettömien luokka viittaa vuonna 1990 suurelta osin eri henkilöihin kuin vuonna 1998. Edellä pysyviksi luokitelluista muuttujista tosin vain sukupuoli on aidosti ajasta riippumaton. Kuitenkin myös muita luettelossa mainittuja muuttujia kohdellaan muuttumattomina seuraavista syistä:

- Ikä on erikoistapaus, sillä se sisältää sekä muutosta että pysyvyyttä. Vaikka otoshenkilöt ikääntyvät, heidän keskinäinen ikäjärjestyksensä on pysyvä, sillä syntymävuottaan ei kukaan voi vaihtaa. Tässä tutkimuksessa iällä viitataan aina otosvuoteen sen vuoksi, että sillä seikalla, mihin ikävaiheeseen toimeentulotuen tarpeen aiheuttanut tilanne ajoittui, on selvä yhteys henkilön myöhempään asiakas- ja elämänuraan. Varsinkin 19. ja 20. ikävuoden välillä on selvä katkos sekä toimeentulotuen tarpeen keston että myöhemmän elämäkulun kannalta. Vaikka toimeentulotuen hakemisessa on muodollisesti ottaen aina kyse tulojen riittämättömyydestä, tapahtuman sisältö ja merkitys tukea hakevalle näyttää vaihtelevan sen mukaan, mihin elämänvaiheeseen se osuu.
- Asiakaskohortti sisältää tiettyjä iän kaltaisia piirteitä, sillä myös kohortit ”vanhenevat”: ensimmäisestä tukikontaktista kulunut aika pitenee seurannan edetessä. Tällä ”ikä”-tiedolla voi olla huomattava merkitys (vrt. keskustelu ”historiariippuvuudesta” luvussa 2.2). Kuitenkin myös tieto siitä, mihin asiakaskohorttiin henkilö kuuluu, voi olla tärkeä, sillä eri asiakaskohortit ovat syntyneet erilaisissa yhteiskunnallisissa oloissa.
- Suuraluetta ja asuinkuntaa kuvaavat muuttajat ovat todellisuudessa ajassa muuttuvia tietoja. Monet otoshenkilöt (peräti 1/3) ovatkin vaihtaneet asuinkuntaa seurannan aikana, jopa siirtyneet toiselle suuralueelle. Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan voitu ajan ja resurssien puutteen vuoksi analysoida tarkemmin muuttoliikkeen suuntaa, vaan on vain tyydytty kontrolloimaan kunnassa pysymistä. Näin ollen alueellisia eroja kuvattaessa menetellään tarvittaessa niin, että asuinkuntaa vaihtaneet jätetään analyysin ulkopuolelle. Tästä aiheutuu tosin turhaakin katoa suuralueitten välisessä vertailussa, sillä huomattava osa muuttaneista lienee pysynyt samalla suuralueella.
- Sosioekonomista asemaa kuvaava on monessa suhteessa asuinkunnan kaltainen, ajassa muuttuva tieto. Sitä kohdellaan pysyvänä, otoshenkilön taustaa kuvaavana muuttujana sen vuoksi, että sosioekonomisen aseman muutosta koskevat tiedot ovat aineistossa puutteelliset.

3 Toimeentulotuen hakijat – marginaaliväestöä?

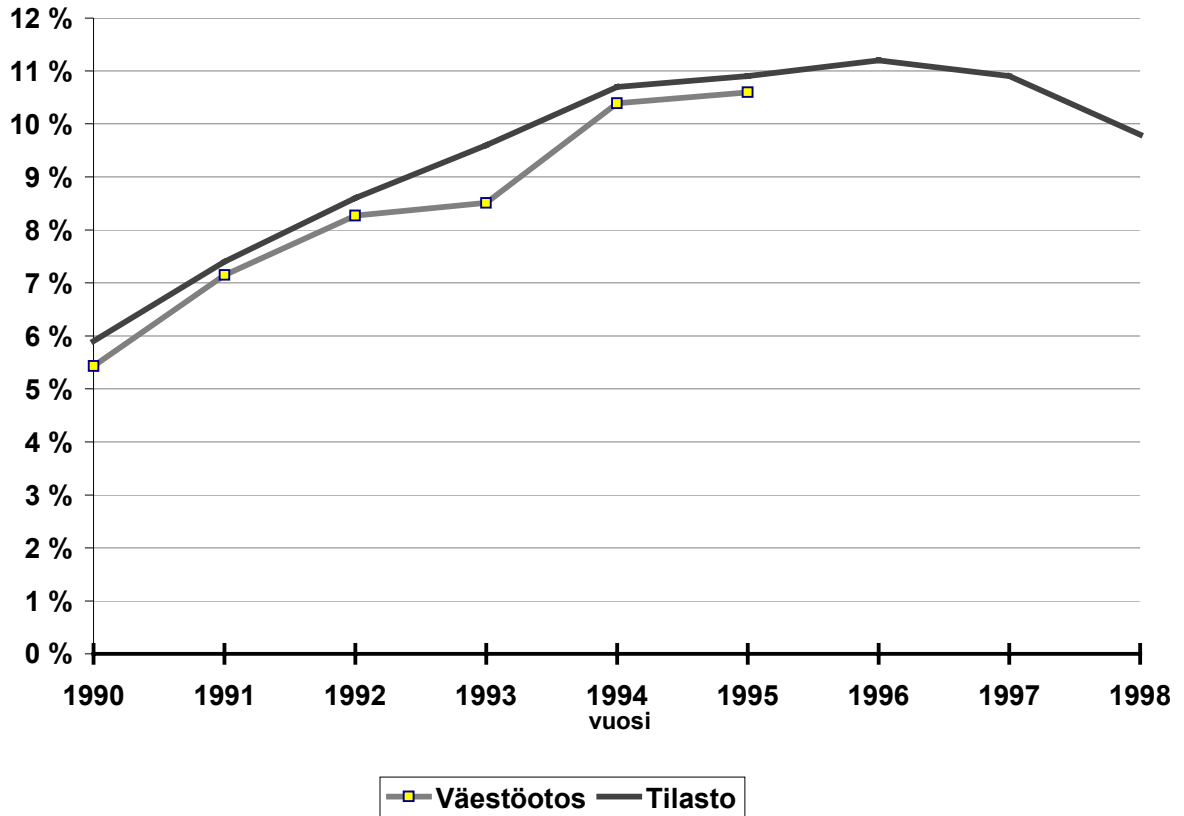
3.1 Toimeentulotukikokemusten yleisyys lamavuosina

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää toimeentulotukiasiakkaiden elämäntilanteiden eriytymistä. Siksi empiirisessä tarkastelussa on hyvä lähteä liikkeelle siitä, että tutkimuksen kohde-ryhmä sijoitetaan kontekstiinsa eli selvitetään kuinka suuresta väestöryhmästä on kyse. Toimeentulotukikokemusten yleisyys kertoo jo sellaisenaan paljon ilmiön luonteesta. Jos tuensaajia on suhteellisen vähän, kyse on verraten marginaalisesta ryhmästä, joka erottuu ominaisuuksiltaan ja olosuhteiltaan selvästi muusta väestöstä. Jos saajia taas on paljon ja tukeen turvautumisen todennäköisyys suuri, toimeentulotukea saaneiden ja muun väestön välinen raja hämärtyy. Samalla mielikuva syrjäytymiskierteessä olevasta marginaaliryhmästä käy hyvin ongelmalliseksi. Toimeentulotuen saannin (mikro)dynamiikka ja tukikokemusten jakautumisen aikadimensio (Walker & Leisering 1998, 20–22) on siten yhteiskunnallisesti tärkeä kysymys. Tähän kysymykseen etsitään seuraavassa alustavia vastauksia tutkimusaineistoon sisältyvän väestötöksen avulla.

Toimeentulotukitilaston mukaan tuen saanti yleistyi 1990-luvulla nopeasti. Vuonna 1990 tuen piiriin kuului 6,3 prosenttia väestöstä, vuonna 1996 tuensaajia oli jo 11,9 prosenttia. Tämä vuosi olikin se lakipiste, jonka jälkeen tuen käyttö kääntyi laskuun. Kuvio 1 kertoo samasta kehityksestä aikuisväestön eli yli 17-vuotiaiden osalta. Siitä havaitaan, että tämän tutkimuksen väestötöksestä laskettu toimeentulotuen käyttöaste on hivenen toimeentulotukitilaston lukuja alhaisempi. Otoksen antama kuva on kuitenkin yhdenmukainen tilaston kanssa lukuun ottamatta vuotta 1993, jonka osalta se näyttää jonkin verran aliarvioivan tuen käyttöä. Syynä tähän on nähtävästi se, että toimeentulotuen saanti on otosvuosien jälkeen päätelty sen perusteella, onko otoshenkilö kirjattu toimeentulotukirekisterissä joko viitehenkilöksi tai viitehenkilön puolisoksi. Puolison henkilötunnus rekisteröitiin toimeentulotukirekisteriin ensimmäisen kerran vuonna 1993, joten ensimmäisen vuoden tiedot saattoivat olla myöhempiä vuosia puutteellisemmat. Otosvuosina (1990–1992) tällaista päättelyongelmaa ei esiinny, sillä otoshenkilöiden perheiden kokoonpanoa koskevat tiedot ovat niiltä vuosilta varsin hyvät.

Kuvio 1. Toimeentulotuen saajien osuus aikuisväestöstä tutkimusaineiston ja toimeentulotukitilaston mukaan 1990-luvulla

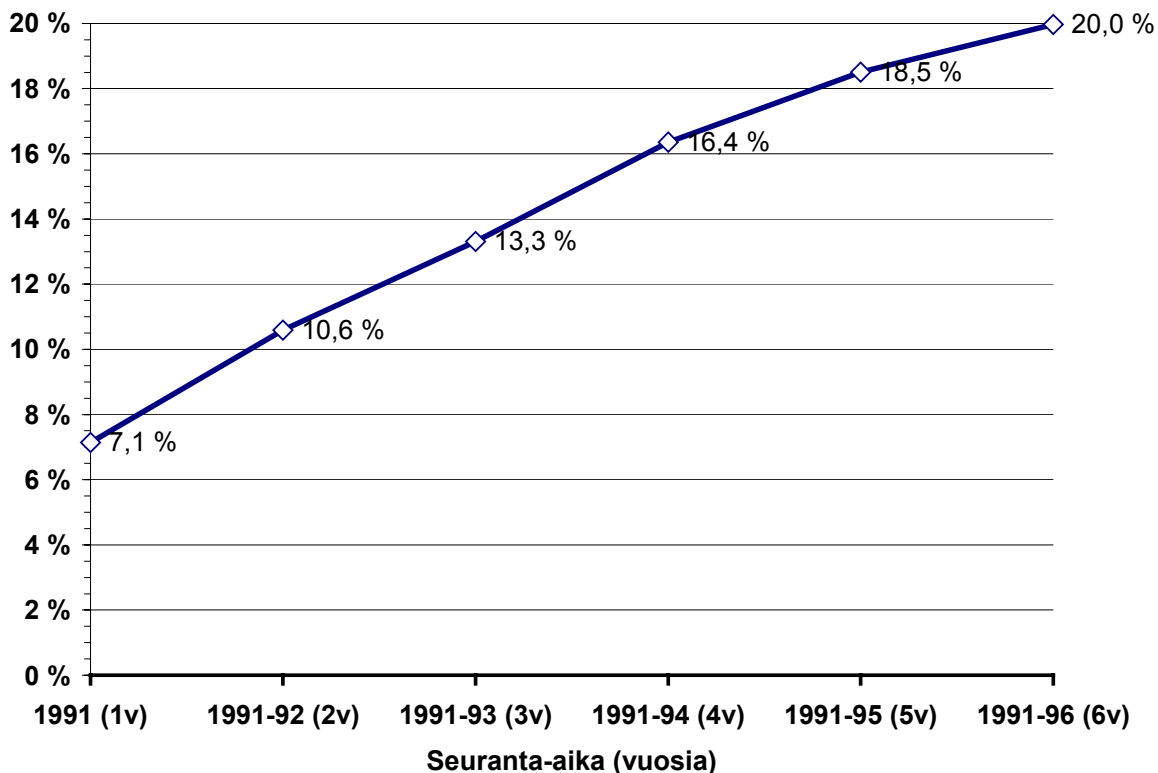

Vuositasoiset luvut eivät vielä kerro koko totuutta toimeentulotukikokemusten yleisyydestä. Ne eivät paljasta sitä, missä määrin on kyse vuodesta toiseen samoista henkilöistä. Jos vaihtuvuutta toimeentulotuen saajien ja muun väestön välillä on vähän, niin väestö on tiukasti polarisoitunut ja tukiasiakkaat muodostavat selvästi muusta väestöstä erottuvan ryhmän. Jos tuensaajien joukko sitä vastoin vaihtuu nopeasti, toimeentulotukikokemukset saattavat kaiken kaikkiaan olla hyvinkin yleisiä.

Näitä vaihtoehtoisia oletuksia voidaan testata paneeliaineiston avulla tutkimalla, miten havainnointiajan pituus vaikuttaa toimeentulotukikokemusten yleisyydestä saatavaan kuvaan. Jos toimeentulotukea saaneiden joukko on suhteellisen pysyvä, havaintojakson pidentäminen ei vaikuta merkittävästi ryhmän kokoon. Jos joukko on taas nopeasti vaihtuva ja tukitarpeen keskimääräinen kesto lyhyt, tukea saaneiden määrä kasvaa havaintojakson pidentyessä. Kuviossa 2 seurataankin väestötöksen avulla toimeentulotukikokemusten kertymistä kaikkiaan kuuden vuoden ajan, vuodesta 1991 vuoteen 1996. Kohderyhmän muodostavat tällä kertaa kaikki vuoden 1996 loppuun mennessä 21 vuotta täyttäneet työssäkäyntitilastossa mukana olleet henkilöt, joista nuorimmat olivat seurannan alkaessa 16-vuotiaita.

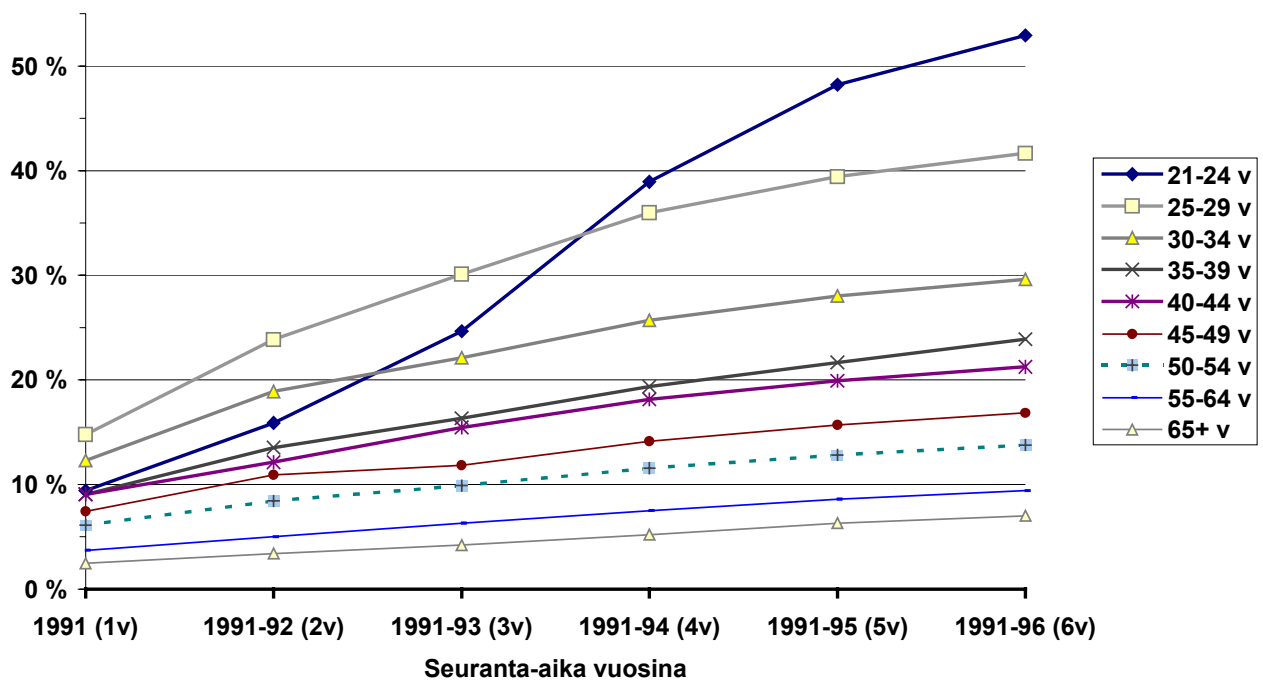
Ensimmäisenä vuonna (1991) toimeentulotukea sai 7,1 prosenttia kyseessä olevasta ikäryhmästä. Havaintojakson pidentyessä toimeentulotukea saaneiden osuus kasvaa kahta viimeistä vuotta lukuun ottamatta lähes aritmeettisessa sarjassa eli noin kolme prosenttiyksikköä vuodessa. Kahden ensimmäisen vuoden jälkeen tukea saaneiden osuus nousi 10,6 prosenttiin, ja katsottaessa koko kuuden vuoden seurantajaksoa havaitaan, että joka viidennellä oli takanaan kokemuksia toimeentulotuesta. Tämä merkitsee, että toimeentulotukikokemukset olivat 1990-luvun lamavuosina väestön keskuudessa jopa kaksi kertaa yleisempiä kuin mitä huippuvuoden 1996 vuositilastosta voidaan lukea.

Kuvio 2. Toimeentulotukea saaneiden osuus väestöstä havaintojakson pituuden mukaan 1990-luvun alkupuolella (kohteena vuoden 1996 21 vuotta täyttänyt väestö)

Toimeentulotukikokemukset eivät kuitenkaan jakautuneet eri väestöryhmien kesken tasaisesti, vaan ne olivat huomattavan yleisiä nuorimmissa ikäryhmissä (kuvio 3). Niinpä 21–24 -vuotiaista useampi kuin joka toinen sai toimeentulotukea vähintään kerran vuosien 1991–1996 aikana. Myös seuraavassa viisivuotiskäryhmässä (25–29 v) tukea saaneita oli varsin paljon, peräti 40 prosenttia. Merkille pantavaa on, että 30–44 -vuotiaistakin joutui tukeen turvautumaan 20–30 prosenttia. Yli 54-vuotiaiden joukossa toimeentulotuen prevalenssi jäi alle 10 prosentin. Tukea saaneiden osuus kuitenkin kaksinkertaistui myös vanhimmissa ikäryhmissä havaintojakson pidentyessä yhdestä kuuteen vuoteen.

Kuvio 3. Toimeentulotukea saaneiden osuus ikäryhmittäin havaintojakson pituuden mukaan 1990-luvun alkupuolella. (Ikä vuonna 1996.)

Nuorten, samoin kuin keski-ikäisten, keskuudessa toimeentulotukikokemukset olivat 1990-luvun alkupuolella siten huomattavan yleisiä. Tämä merkitsee, että toimeentulotukeen turvautumista ei voida 1990-luvun Suomessa yleistävästi leimata jollekin marginaaliryhmälle ominaiseksi käyttäytymiseksi. Sitä on päinvastoin paljon hedelmällisempää lähestyä elämäntilanteena, jonka taustalla ovat olleet hyvinkin monimuotoiset taloudelliset vaikeudet ja tekijät.

Vaikka käytettävissä ei olekaan vertailukelpoista aineistoa muilta ajanjaksoilta, voidaan olettaa, että toimeentulotuen saanti oli 1990-luvulla poikkeuksellisen yleistä. Tämä johtui sekä syvästä lamasta että sosiaaliturvan rakenteista ja niihin laman aikana tehdyistä muutoksista. Niinpä esimerkiksi nuorten korkeaa tukiriskiä selittävät muun muassa korkea nuorisotyöttömyys, työttömien perusturvan alkukarensin pidentyminen ja sen reaalitason heikentyminen. Oma vaikutuksensa oli myös opintotuen toimeentulotukeen verrattuna matalalla tasolla ja opintotukipäästösten viipymisellä. Myös äitiyspäivärahojen keskimääräisessä tasossa tapahtunut suoranainen romahdus (Karisto ym. 1998, 324) iski pahimmin nuoriin työnsaantiongelmien kanssa kamppailleisiin lapsiperheisiin. Varsin huolestuttavaa on, että 20–24 -vuotiaiden äitien keskimääräisen äitiyspäivärahan reaaliarvo ei ole laman jälkeen lainkaan parantunut, vaan vuonna 2000 se oli edelleenkin vain 60 prosenttia vuoden 1991 tasosta (Kansaneläkelaitoksen sairausvakuutus- ja perhe-etuustilastot vuosilta 1991–2000).

Väestötasolle yleistettynä edellä esitetyt tulokset merkitsevät, että yksin vuosina 1991–1996 noin 800 000 täysi-ikäiselle suomalaiselle kertyi omakohtaisia kokemuksia toimeentulotuesta (joko suoraan tai puolison kautta). Lapset mukaan lukien toimeentulotukea saaneiden kokonaismäärä kohosi tänä aikana yli miljoonan. Osalla tästä joukosta oli toki myös aikaisempia kokemuksia toimeentulotuesta. Voidaan kuitenkin arvioida, että sosiaalitoimistoihin virtasi vuosina 1991–1996 vähintään puoli miljoonaa uutta toimeentulotuen hakijaa.

Tämän tutkimuksen kohderyhmä muodostaa näytteen koko tästä massiivisesta asiakasvirrasta, joka kattoi jopa puolet 1990-luvulla aikuisiksi varttuneiden nuorten ikäluokasta. Näyte on tosin valikoitunut, sillä se kuvaa vain laman kynnyksellä ja alkuvaiheessa toimeentulotuen piiriin tulleita. Tuloksia ei voida siten yleistää sellaisenaan niihin, jotka joutuivat tekemisiin toimeentulotuen kanssa joitakin vuosia myöhemmin. Laman pahin vaihe oli tällöin jo ohitettu, ja tällä seikalla oli oletettavasti vaikutusta heidän selviytymiselleen työelämässä, mikä puolestaan heijastui heidän toimeentuloonsa.

3.2 Keitä 1990-alussa toimeentulotuen piiriin tulleet henkilöt olivat?

Keitä 1990-alussa toimeentulotuen piiriin tulleet henkilöt olivat? Tähän kysymykseen voidaan vastata tutkimusaineistoon sisältyvän toimeentulotukiotoksen avulla. Sen mukaan uudet tuensaajat olivat verraten nuoria, mikä voitiin päätellä jo toimeentulotukikokemusten yleisyyttä koskevista ikäryhmittäisistä tiedoista (taulukko 1). Heidän mediaani-ikänsä oli 29 vuotta, eli puolet heistä oli alle 30-vuotiaita. Iän aritmeettinen keskiarvo oli 34,3 vuotta. Nuorten ohella varsin suuren ryhmän muodostivat parhaassa työiässä olevat 30–49 -vuotiaat. Tähän ikäluokkaan kuului reilu kolmannes koko joukosta.

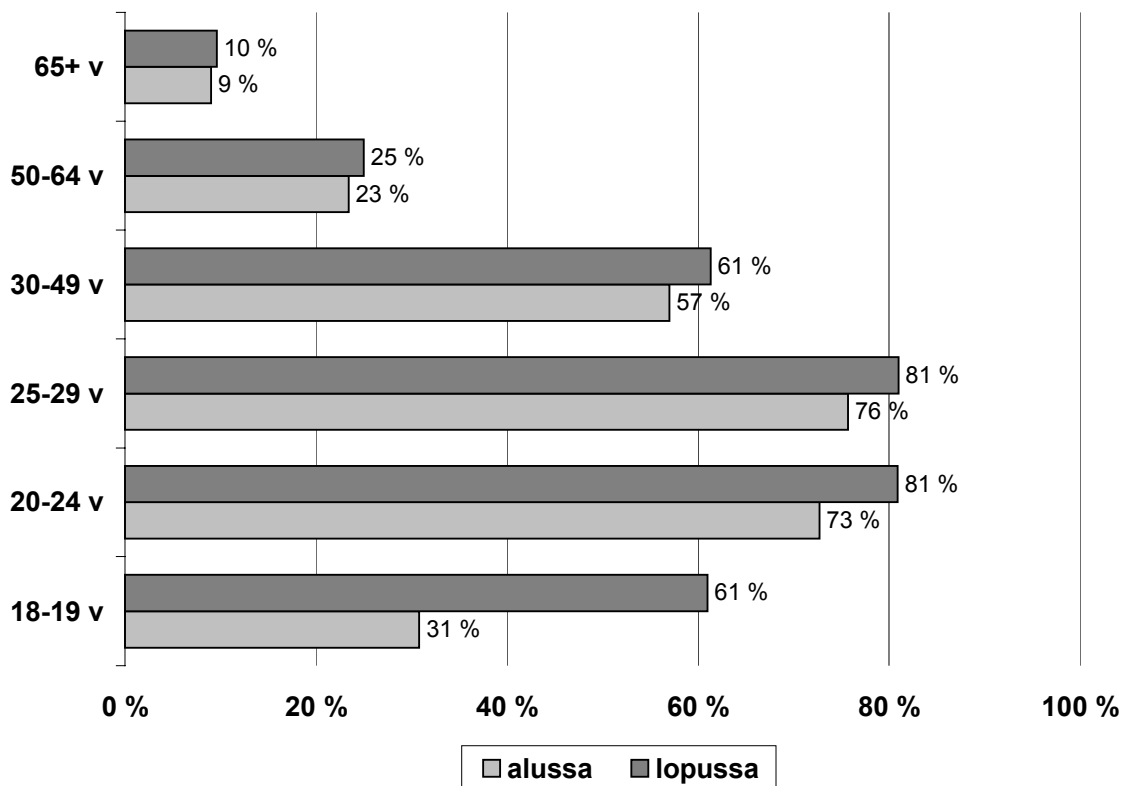
Taulukko 1. Uusien toimeentulotuen saajien ikäjakauma asiakaskohorteittain (%)

Ikäryhmä	1990	1991	1992	Yhteensä
0–17 v	1,5	1,1	1,2	1,2
18–19 v	9,8	9,2	11,1	10,1
20–29 v	34,2	41,6	40,8	39,4
30–49 v	33,0	34,0	34,0	33,8
50–64 v	10,9	8,2	7,1	8,4
yli 64 v	10,6	6,0	5,9	7,1
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2513	3540	3964	10017

Koulutus

Alle 20-vuotiaiden tuensaajien koulutustaso oli otosvuonna (t_0) työssäkäyntitilaston tutkintotietojen mukaan erittäin matala (kuvio 4 ja taulukko 2). Ainoastaan vajaa kolmannes heistä oli suorittanut jonkin perusasteen jälkeisen tutkinnon. Tämä johtui tosin osittain siitä, että osa ikäluokasta ei ollut vielä lopullisesti päättänyt opintojaan. Tutkinnon suorittaneiden osuus nousikin tässä ikäryhmässä vuoden 1998 loppuun mennessä yli kaksinkertaiseksi. Silti on todettava, että alle 20-vuotiaana toimeentulotukeen turvautuneiden keskimääräinen koulutustaso jäi selvästi huonommaksi kuin tässä ikäluokassa keskimäärin.

Kuvio 4. Vähintään keskiasteen tutkinnon suorittaneiden osuus ikäryhmittäin seurannan alussa ja lopussa (1998)

Taulukko 2. Otoshenkilöiden korkein suoritettu tutkinto otosvuonna (t_0) ja vuonna 1998 iäryhmittäin (ikä mitattu otosvuonna).

Ikäryhmä	Vuosi	Enintään perusaste	Ylioppilas	Ammatilli- nen keskiaste	Korkea- aste	Yhteensä
18–19 v	t_0	69,2	9,1	21,7	0,0	100,0 (1004)
	1998	39,1	8,2	39,6	13,1	100,0 (987)
20–29 v	t_0	26,3	24,5	45,2	4,1	100,0 (3938)
	1998	19,1	9,3	39,0	32,6	100,0 (3840)
30–39 v	t_0	37,8	4,8	52,7	4,8	100,0 (1978)
	1998	32,7	3,6	45,4	18,4	100,0 (1913)
40–54 v	t_0	54,1	2,4	39,1	4,3	100,0 (1704)
	1998	51,1	2,3	33,4	13,3	100,0 (1567)
55–64 v	t_0	81,6	0,4	16,5	1,5	100,0 (478)
	1998	81,4	0,5	14,6	3,5	100,0 (376)
65+ v	t_0	91,0	0,5	8,0	0,5	100,0 (588)
	1998	90,4	0,4	6,6	2,6	100,0 (271)
Yhteensä	t_0	44,6	12,3	39,6	3,5	100,0 (9690)
	1998	34,6	6,1	37,5	21,9	100,0 (8954)

Huom. Vuonna 1998 otettiin käyttöön uusi koulutusluokitus, mikä nosti muutamia tutkintoja (esim. opistoasteelta valmistuneet merkonomit) keskiasteelta alimmalle korkea-asteelle. Tämä selittää pääosan 20–54 -vuotiaiden keskuudessa havaittavasta siirtymästä keskiasteelta korkea-asteelle. Vanhimmissa ikäryhmissä havaittava koulutustason nousu taas johtunee pääosin kuolleisuudesta, joka on painottunut heikoiten koulutettuihin.

Kuviossa 4 kiinnittää huomiota toimeentulotukiasiakkaiden koulutustasossa otosvuoden jälkeen tapahtunut nousu (vrt. myös taulukko 2). Tämä viittaa siihen, että varsin monet tuensaajat pyrkivät elämässään aktiivisesti eteenpäin. Mielikuva passiivisesta sosiaaliturvan varassa vietettävästä elämästä ei liene siten kovin pitkälle yleistettävissä.

Sosioekonominen asema

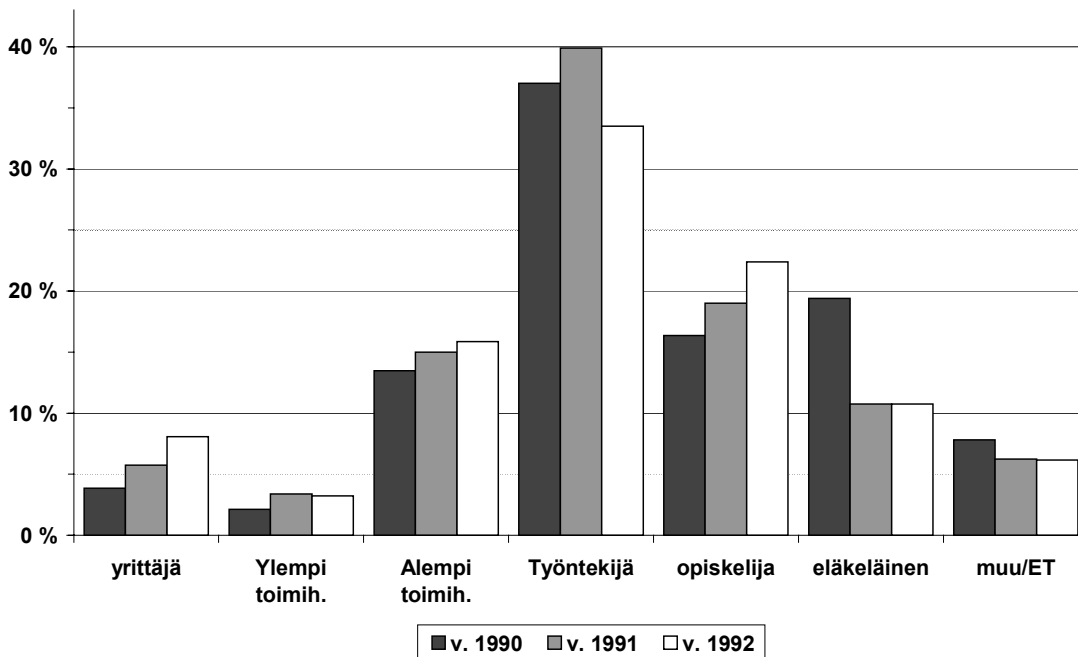
Tiedot uusien tuensaajien sosioekonomisesta asemasta perustuvat työssäkäyntitilaston vuoden 1990 tietoihin, joita on puuttuvilta osin täydennetty toimeentulotukirekisterin tiedoilla. Se, että tämä tieto on viimeisen asiakaskohortin (1992) osalta jo lähes kaksi vuotta vanha, ei ole kovin ongelmallista. Tästä on pikemminkin etua, sillä se kuvaa tässä tapauksessa sitä yhteiskunnallista taustaa, josta otoshenkilöt ovat toimeentulotuen piiriin tulleet. Jo määritelmällisestikin sosioekonomisen aseman tulisi kuvata yksilön yhteiskunnallista asemaa, joka ei kovin nopeasti muutu.

Työntekijät muodostivat odotetusti suurimman sosioekonomisen ryhmän 1990-luvun alun uusien tuensaajien joukossa. Heidän osuutensa (37 %) oli kuitenkin selvästi pienempi kuin toimeentulotukitilastossa, jossa heidän osuutensa oli kyseisinä vuosina 43–47 prosenttia. Toiseksi suurimman ryhmän muodostivat opiskelijat (20 %). Lähes yhtä moni tuensaaja kuului ylempiin tai alempiin toimihenkilöihin, joiden yhteenlaskettu osuus (18 %) oli yli kaksinkertainen toimeentulotukitilastoon verrattuna. Näin suuri ero johtui paitsi erilaisesta kohderyh-

mästä tai tarkastelunäkökulmasta myös ja etupäässä siitä, että huomattava osa toimihenkilöistä oli toimeentulotukitilastossa koodattu – kaikesta päätellen väärin – työntekijöiksi (ks. Haapola 2001a, 47). Myös yrittäjien (tai yrittäjätaustan omanneiden) osuus (6 %) oli huomattavan suuri. Heitä oli uusien tuensaajien joukossa suurin piirtein yhtä paljon kuin koko ammatissa toimivassa väestössäkin. Lisäksi on huomattava, että yrittäjien suhteellinen osuus kaksinkertaistui kolmen otosvuoden aikana (kuvio 5) nousten vuonna 1992 jo kahdeksaan prosenttiin. Yrittäjien toimeentulotukiriski olikin 1990-luvun alkuvuosina kaikesta päätellen poikkeuksellisen korkea.

Kuvio 5. Uudet tuensaajat sosioekonomisen taustan ja otosvuoden mukaan

Uusien tuensaajien alueellinen sijoittuminen

Seuraavassa taulukossa tarkastellaan uusien tuensaajien sijoittumista maan eri alueille vanhaa, neljän alueen suuraluejakoa (Riihelä & Sullström 2001,1) käyttäen. Siitä havaitaan, että enemmistö otoshenkilöistä asui otosvuonna eteläisessä Suomessa. Pääkaupunkiseudun kunnissa heistä asui joka viides ja muun Etelä-Suomen alueella kaksi viidennestä. Väli-Suomen osuus uusista tuensaajista oli puolestaan neljännes ja Pohjois-Suomen osuus hieman yli kymmenesosa. Ikäjakaumaltaan eri alueilla asuneet tuensaajat eivät poikenneet toisistaan olennaisesti. Iän keskiarvo vaihteli Pohjois-Suomen 33,6 vuodesta muun Etelä-Suomen 34,6 vuoteen mediaanin vaihdella 28:sta 30 vuoteen (taulukko 3).

Taulukon 3 oikeanpuoleisimmasta sarakkeesta selviää myös, kuinka suuri osa tuensaajista oli seurannan loppuvaiheessa edelleen kirjoilla alkuperäisessä otoskunnassa (ks. tarkemmin Haapola 2001a, 59). Sen mukaan pääkaupunkiseudun tuensaajat pysyivät koko seuranta-ajan samassa kunnassa selvästi useammin kuin muualla Suomessa.

Taulukko 3. Uudet tuensaajat alueittain. Suuralueella otosvuonna asuneiden määrä ja keski-ikä sekä seurannan lopussa samassa kunnassa edelleen asuvien osuus alkuperäisestä otoksesta

	Otoskoko		Ikä (v)		Asui otoskunnassa v. 1996–1998
	n	%	ka.	mediaani	
Pääkaupunkiseutu (PKS) ^a	2034	20,2	33,9	29	74 %
Muu Etelä-Suomi (MES) ^b	4121	41,0	34,6	30	65 %
Väli-Suomi (VS) ^c	2627	26,1	34,4	29	65 %
Pohjois-Suomi (PS) ^d	1276	12,7	33,6	28	64 %

Huom.

^a Espoo, Helsinki, Kauniainen, Vantaa

^b Entiset Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen ja Kymen läänit sekä Ahvenanmaan maakunta

^c Entiset Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion, Keski-Suomen ja Vaasan läänit

^d Entiset Oulun ja Lapin läänit

4 Työmarkkina-asemien eriytyminen

4.1 *Marginalisaatio työmarkkinoilla*

Työmarkkinoilla tapahtuvaa marginalisoitumista on usein pidetty syrjäytymisprosessin keskeisenä ulottuvuutena. Työn merkitystä sosiaalisen integraation tuottajana on jopa ylikorostettu niin, että monet tutkijat ovat kritisoineet koko syrjäytymiskeskustelua taipumuksesta vetää yhtäläisyysmerkki työmarkkinoilta syrjäytymisen ja sosiaalisen syrjäytymisen välille. Huono-osaisuutta työmarkkinoilla on kuvattu monilla käsitteillä, ja se on myös operationalisoitu kirjavasti. Toisinaan pelkkä työttömyys on kelvannut työstä syrjäytymisen kriteeriksi. Toisaalta marginalisaatio työmarkkinoilla on usein nähty työttömyyttä laajemmaksi ilmiöksi. Tällöin on kiinnitetty huomiota eri tavoin ilmenevään työsuhteen epävarmuuteen ja epätyöllisiin työsuhteisiin.

On kuitenkin epävarmaa, voimmeko puhua työstä syrjäytymisestä aina edes pitkäaikaistyöttömyyden kohdalla. Esimerkiksi Gallie ja Paugam (2000, 358) korostavat monien työmarkkinatutkijoiden tavoin, että pitkäaikaistyöttömyys on sidoksissa kokonaistyöttömyyden tasoon. Siinä ei ole kyse mistään erillisestä ilmiöstä eikä erillisestä työttömien kategoriasta, jonka syntyä voitaisiin selittää esimerkiksi yksilöllisillä vajavuuksilla.

Pitkäaikaistyöttömyys ilmentää työttömyyden epätasaista jakautumista. Epätasaisuus on sitä suurempaa, mitä tiukempi jako sisäpiiriläisten ja ulkopuolisen työvoiman välillä (insider–outsider –jako) työmarkkinoilla vallitsee. Toisaalta vakaasti työssä olevien asema on kaikissa oloissa työmarkkinoille vasta hakeutuvia turvatumpi. He kohtaavat ongelmia vasta sitten kun työ syystä tai toisesta menee alta. Suomen 1990-luvun suuri lama oli tässä suhteessa poikkeuksellinen: konkurssien ja joukkoirtisanomisten aalto oli harvinaisen suuri. Moni menetti aiemmin niin varmalta vaikuttaneen työpaikkansa.

Marginalisaatio työmarkkinoilla voidaan ymmärtää peräkkäisten työmarkkinatilojen kokonaisuudeksi tai tulokseksi. Kulloinenkin asema työmarkkinoilla on pitkälti tulosta sitä edeltävistä vaiheista ja edeltävien työmarkkinatilojen muodostamista ketjuista (Mikkonen 1997). Gallien ja Paugamin (2000, 359) mukaan myös voitettu työttömyys saattaa edistää marginalisoitumista sitä kautta, että uusi työpaikka on usein työehdoiltaan aikaisempaa huonompi, mikä taas suurentaa uuden työttömyyden riskiä. Tähän on tosin lisättävä se täsmennys, että on hyvin olennaista, mihin elämänkaaren vaiheeseen työttömyys osuu. Parhaassa työiässä koettu työttömyys on seurauksiltaan todennäköisesti hyvin erilainen kuin nuorena koettu työttömyys.

4.2 Työmarkkina-asemien eriytyminen

Otoshenkilöiden selviytymistä ja menestymistä työelämässä voidaan kuvata useilla työssäkäyntitilastosta löytyvillä tiedoilla, jotka kukin nostavat esiin tiettyjä puolia asiasta. Näitä ovat muun muassa työ- ja työttömyyskuukausien määrä, ansiotulojen määrä ja pääasiallinen toiminta vuoden lopussa.

Oheisessa taulukossa on kuvattu otoshenkilöiden pääasiallisen toiminnan jakaumassa tapahtuneita muutoksia noin kymmenen vuoden jaksolla. Jokainen mittauskerta kuvaa työvoimatutkimuksessa käytettävään tapaan tutkimusviikolla eli vuoden lopussa vallinnutta tilannetta. Tarkastelu alkaa kolme vuotta ennen asiakkaaksi tuloa ja päättyy seurantajakson loppuun, vuoteen 1998.

Taulukko 4. Otoshenkilöt pääasiallisen toiminnan mukaan seuranta-aikana (vuoden viimeinen viikko)

Pääasiallinen toiminta	t ₃	t ₀	t ₁	t ₂	1996	1998
työllinen	54,7	35,1	34,7	36,0	45,4	54,6
työtön	4,6	28,0	30,0	30,2	25,4	19,0
opiskelemassa	21,9	16,6	14,0	12,6	8,7	5,4
eläkkeellä	11,7	12,8	13,1	13,3	13,6	13,6
muu	8,1	7,6	8,2	7,8	6,9	7,4
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	9647	9805	9702	9568	9274	9081

Kuten taulukosta 4 havaitaan, enemmistö (55 %) otoshenkilöistä oli kolme vuotta ennen asiakkaaksi tuloaan työssä. Joka viides oli opiskelija, ja eläkkeellä oli joka kymmenes. Otosvuoteen siirryttäessä työllisten määrä putoaa 20 prosenttiyksikköä työttömien määrän kasvaessa jopa hieman enemmän. Otosvuoden lopussa kaikista uusista toimeentulotukiasiakkaista oli kuitenkin työttömänä vain 28 prosenttia. Kyse on siitä, että tuensaajien joukossa oli verraten paljon opiskelijoita ja eläkeläisiä. Lisäksi on muistettava, että tieto ei kuvaa toimeentulotuen saantihetkellä vallinnutta tilannetta. Osa otoshenkilöistä on ehkä ehtinyt työllistyä vuoden aikana, mihin viittaa työllisten suurehko osuus.

Otosvuoden jälkeisten kahden vuoden aikana pääasiallisen toiminnan jakaumassa ei tapahdu paljoakaan muutoksia. Vasta tämän jälkeen otoshenkilöiden työllisyystilanne alkaa elpyä, ja seurannan lopussa työllisten määrä on noussut takaisin asiakkaaksi tuloa edeltävälle tasolle. Työttömien määrä on nyt kuitenkin paljon suurempi ja opiskelijoiden määrä pienempi kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Työttömien määrän kasvu viittaa siihen, että lama ja toimeentulotukitarpeeseen johtanut tilanne ovat jättäneet jälkensä.

Taulukko 4 antaa kuitenkin vielä pintapuolisen kuvan otoshenkilöiden työvoima-asemissa tapahtuneista muutoksista. Tilanteissa tapahtuu muutoksia moneen suuntaan, ja muutosten erisuuntaisuutta tarkastelu ei paljasta. Lisäksi on otettava huomioon, että taulukko kuvaa suurelta osin tilapäisiä työmarkkinatiloja, joissa esiintyy myös satunnaista vaihtelua tai vaihtelua, joilla ei ole henkilön tilanteen kannalta pitemmän päälle olennaista merkitystä.

Yksi pitkittäistutkimuksessa havaittu lainmukaisuus on: mitä lyhyemmältä aikajaksolta ilmiötä mitataan, sitä enemmän satunnaisuutta havaintoon sisältyy. Havaintoperiodin pidentyessä satunnaisvaihtelun merkitys vastaavasti pienenee ja mittari alkaa kuvata yhä luotettavammin ilmiön pysyviä piirteitä. Sama säännönmukaisuus koskee myös työmarkkina-asemien analyysia. Työssäkäyntitilaston poikkileikkaustieto pääasiallisesta toiminnasta vuoden viimeisellä viikolla kuvanee varsin tarkasti otoshenkilöiden tilannetta kyseisellä hetkellä. Emme kuitenkaan voi tietää, kuinka pysyvä tuo tilanne on. Sen vuoksi tässä tutkimuksessa on rakennettu toisenlainen työmarkkina-asemaa kuvaava indikaattori, joka perustuu kahden peräkkäisen vuoden työssäoloa ja työttömyyttä koskeviin tietoihin. Olen päättänyt kahden vuoden aikajänteeseen ensisijaisesti siksi, että aineiston viimeiset työvoimakuukausia koskevat tiedot ovat vuodelta 1997. Näin ollen aikajänne on riittävän lyhyt sen varmistamiseksi, että viimeinen työmarkkina-asemaa koskeva tieto sijoittuu laman jälkeisen elpymisen kaudelle (tosin sen alkuun). Aikajänne on kuitenkin samalla niin pitkä, että indikaattori ei ole liian herkkä tuki-työn kaltaisille työllistämisyksiköille.

Tässä tutkimuksessa käytettävä työmarkkina-asemien luokittelu perustuu työvoimaan kuuluvuutta ja työttömyyttä koskeviin tietoihin (taulukko 5). Muuttujaa muodostettaessa otoshenkilöt jaettiin ensin työvoimaan kuuluvuuden mukaan kolmeen ryhmään: (1) koko ajan työvoimassa olleisiin, (2) osan aikaa työvoimassa olleisiin ja (3) työvoiman ulkopuolella olleisiin. Ryhmien välisiä rajoja ei vedetty täysin kategorisesti, vaan ensimmäiseen ryhmään kuuluviksi tulkittiin ne, joille kertyi kahden vuoden aikana vähintään 22 työvoimakuukautta (eli vähintään 90 % koko ajasta). Työvoiman ulkopuolelle luokiteltiin vastaavasti kaikki ne, joille kertyi enintään 6 työvoimakuukautta (eli alle 25 % koko ajasta). Tämän jälkeen työvoimaan kuuluneet jaettiin työttömyyskuukausien perusteella (1) pitkään työttömänä olleisiin, (2) lyhytaikaisesti työttömiin ja (3) niihin, joilla ei ollut lainkaan työttömyyskokemuksia. Pitkäaikaisesti työttömiksi tulkittiin tällöin ne, joille kertyi vähintään kaksitoista työttömyyskuukautta kahden vuoden aikana. He olivat siis vähintään puolet tarkasteltavasta periodista työttöminä. Kun tämän jälkeen vielä yhdistettiin muutamia toisiaan lähelle sijoittuvia ryhmiä, niin koko luokittelu saatiin puristetuksi neljään ryhmään.

”*Täyden työuran*” omaaviksi luokiteltiin koko periodin yhtäjaksoisesti työssä (tai työsuhteessa) olleet, joille ei kertynyt lainkaan työttömyyskuukausia. ”*Vajaan työuran*” omaaviksi luokiteltiin ne työvoimaan kuuluneet, joilla oli enintään lyhytaikaisia (alle 12 kk) työttömyyskokemuksia. ”*Pitkäaikaistyöttömiksi*” luokiteltiin puolestaan kaikki ne työvoimaan kuuluneet, joille kertyi kahden vuoden aikana vähintään 12 työttömyyskuukautta. Työhallinnon ter

minologiaa käyttäen tämä luokka koostui siis varsinaisista pitkäaikaistyöttömistä ja heihin rinnastettavista toistuvaistyöttömistä. Neljäs ryhmä muodostui viimein ”työvoiman ulkopuolella olevista” henkilöistä. Todettakoon, että pitkäaikaistyöttömiin yhdistettiin luokittelun viimeisessä vaiheessa vielä ne 7–11 kuukautta työttöminä olleet henkilöt, joilla ei ollut lainkaan työkuukausia. Ratkaisun perusteluna oli se, että tämä verraten pieni (vajaat 2 %) jäännösryhmä sijoittui ”pitkäaikaistyöttömien” ja ”työvoiman ulkopuolella olevien” väliin kuitenkin niin, että heidän asemaansa luonnehti selvästi työttömyysura.

Taulukko 5. Työmarkkina-aseman luokittelu tässä tutkimuksessa

Työvoimaan kuuluvuus	Työttömyyskokemukset kahden vuoden aikana		
	0 kk	1–11 kk	12–24 kk (tai 0 työkk)
Koko ajan työvoimassa (22–24 kk / 90–100 %)	<i>Täysi työura</i> (kokovuotinen työ)	<i>Vajaa työura</i> (osavuotinen työ)	<i>Pitkäaikaistyötön</i> (työttömyysura)
Osan aikaa työvoimassa (7–21 kk / 25–90 %)			
Työvoiman ulkopuolella (0–6 kk / 0–25 %)	<i>Työvoiman ulkopuolella</i>		

Tehty työmarkkina-asemien luokitus painottuu varsin selvästi ns. normaalityömarkkinoiden ja niiden ulkopuolelle jäävän toiminnan väliselle rajapinnalle. ”Täyden työuran” omaavat muodostavatkin heterogeenisen ryhmän, johon sisältynee sekä työelämän menestyjiä että myös niitä, joiden työsuhte on jatkuvasti katkolla. Se, että luokittelu perustuu kahden peräkkäisen vuoden tietoihin, parantaneekin olennaisesti mittarin luotettavuutta.

Taulukossa 6 tarkastellaan otoshenkilöiden työssäoloa ja työttömyyttä sekä heidän jakaumistaan mainittuihin neljään työuratyyppeihin neljänä eri ajankohtana. Niistä ensimmäinen kuvaa tilannetta 2–3 vuotta ennen toimeentulotukiasiakkaaksi tuloa (t-3–t-2). Kutsun tätä kaksivuotisperiodia ”seuranta edeltäväksi ajaksi”, ja käytän siitä tarvittaessa symbolia T-. Toinen kaksivuotisperiodi kuvaa puolestaan tuensaajien tilannetta toimeentulotukiasiakkuuden eli varsinaisen seurannan alussa, tarkasti ottaen otosvuonna ja sitä seuraavana vuonna (symboli T₀). Kaksi viimeistä ajankohtaa sijoittuvat taas seurannan myöhempiin vuosiin eli varsinaisiin lamavuosiin (1994–1995) ja orastavan nousun vuosiin (1996–1997, jota kuvaan tarvittaessa symbolilla T+).

Kuten taulukosta voi havaita, otoshenkilöiden työvoimaan kuuluvuus on selvästi yleistynyt etenkin otosvuoden jälkeen. Koko ajan työvoimaan kuuluneiden osuus on noussut seurannan alun 35 prosentista yli 50 prosenttiin. Samanaikaisesti sekä täysin työvoiman ulkopuolella olleiden että vain osan aikaa työvoimaan kuuluneiden osuudet ovat jonkin verran supistuneet.

Myös työvoimassa kulutetun ajan sisältö on muuttunut. Jos vertaamme seurantaa edeltävää aikaa seurannan loppuun, niin havaitsemme, että työttömyyden osuus on selvästi kasvanut. Työttömyyden varsinainen huippuvaihe ajoittuu kuitenkin lamavuosiin (1994–1995), joiden jälkeen tilanne on hieman parantunut. Vuonna 1998, joka jää taulukon ulkopuolelle, työttömyyskuukausien keskiarvo putosi jo 2,3 kuukauteen. Työssäkäynnin osalta kuva on käänteinen: työkuukausien määrä oli alimmillaan varsinaisen seurantajakson alussa, mistä se on noussut lähelle seurantaa edeltävää tasoaan.

Edellä todetut muutokset heijastuvat luonnollisesti myös tutkittavien henkilöiden työmarkkina-asemaa koskevaan luokitukseen. Toimeentulotuen asiakkuus liittyy selvästi työmarkkina-aseman epävakautumiseen. Varsinaisen seurannan alussa (T_0) kokovuotisesti työssä olleiden osuus putosi alimpaan tasoonsa (14 %) koko seurantajakson pitkäaikaistyöttömien osuuden noustessa neljännekseen. Seurannan lopussa (1996–1997) pitkäaikaistyöttömien osuus on edelleen yhtä suuri. Otoshenkilöiden keskimääräinen tilanne on kuitenkin sikäli parantunut, että kokovuotisesti työssä olleiden osuus on kaksinkertaistunut.

Taulukko 6. Uusien tuensajien työmarkkina-aseman muutokset (kaikki otosvuonna yli 18-vuotiaat)

	T- (t_3-t_2)	T_0 (t_0-t_1)	1994–95	1996–97
<i>Työvoimaan osallistuminen (2 vuoden keskiarvo)</i>				
Koko ajan (yli 90 %) työvoimassa	38	35	46	53
Osan aikaa (25–90 %) työvoimassa	31	40	30	25
Työvoiman ulkopuolella (0–25 %)	31	25	24	22
Työssäolokuukausia (vuodessa)	6,4	4,4	4,6	5,6
Työttömyyskuukausia (vuodessa)	0,5	2,8	3,3	2,7
<i>Työmarkkina-asema:</i>				
Täysi työura	31	14	20	28
Vajaa työura	36	35	26	25
Pitkäaikaistyötön	2	26	31	25
Työvoiman ulkopuolella	31	25	23	22
Yhteensä	100	100	100	100
N	9558	9578	9231	9040

Tämäkin on vasta karkea kuva kehityksestä. Oheinen taulukko kattaa noin kymmenen vuoden periodin, jonka aikana jo tutkittavien henkilöiden vanhenemisen aiheuttamat muutokset ovat suuria. Iän karttuessa nuoret tuensajat, joita on otoksessa huomattavan paljon, ovat siirtyneet

opintojen piiristä pysyvästi työelämään. Varttuneemmat tuensaajat ovat taas samanaikaisesti siirtyneet joukkomitoin eläkkeelle. Yli puolet 55–64 -vuotiaista oli siirtynyt työvoiman ulkopuolelle jo ennen asiakkaaksi tuloaan. Seurannan alussa tämä osuus nousi kahteen kolmasosaan ja seurannan lopussa jo yli 90 prosentin. Tämä selittyy suurelta osin sillä, että 61 prosenttia kyseisestä ikäryhmästä ehti vuoden 1997 loppuun mennessä ylittää lakisääteisen vanhuuseläkeiän.

Koska eläkkeelle vetäytyminen oli näin hallitsevaa yli 54-vuotiaiden joukossa, on työmarkkina-asemien analyysissa paikallaan keskittyä yksinomaan tätä nuorempiin ikäryhmiin eli niihin, jotka olivat toimeentulotuen piiriin tullessaan 18–54 -vuotiaita.

Työmarkkina-asemien muutokseen liittyy myös muissa ikäryhmissä ikäspesifejä piirteitä. Niinpä 18–54 -vuotiaat tuensaajat on taulukossa 7 jaettu neljään ikäryhmään. Siitä havaitaan, että työmarkkina-aseman muutokset olivat eri ikäryhmissä todellakin hyvin erilaisia. Katsottaessa otoshenkilöiden tilannetta ennen toimeentulotukiasiakkaaksi tuloa (T-) havaitaan, että kolme neljäsosaa nuorimpaan ikäryhmään (18–19 -vuotiaat) kuuluneista oli (odotetusti) työvoiman ulkopuolella. Heidän työhistoriansa oli puutteellinen, sillä he olivat vasta siirtymässä työelämään. Sen sijaan kahden vanhimman ikäryhmän (30–39 ja 40–54 -vuotiaiden) tausta oli varsin työpainotteinen. Molemmissa ryhmissä vähintään joka toisella oli takanaan täysi työura eivätkä he olleet kokeneet lainkaan työttömyyttä 1980-luvun viimeisinä vuosina. Tosin näisäkkin ikäryhmissä oli myös niitä, joiden asema työelämässä oli epävarma jo ennen toimeentulotuen piiriin tuloa.

Taulukko 7. Otoshenkilöt työmarkkina-aseman ja iän mukaan ennen asiakkaaksi tuloa (T-), asiakkaaksi tullessa (T₀) ja seurannan lopussa (T+)

Työmarkkina-asema	18–19 v			20–29 v			30–39 v			40–54 v		
	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+
Täysi työura	1	2	17	21	11	34	55	25	35	57	23	27
Vajaa työura	26	48	36	55	44	33	31	33	22	24	27	12
Pitkäaikaistyötön	0	24	27	2	25	20	3	30	30	4	33	36
Työvoiman ulkop.	72	26	19	22	19	13	11	12	13	14	17	25
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Työkuukausia/vuosi	2,2	2,8	4,9	6,4	4,6	6,8	9,1	6,0	6,3	8,9	5,3	4,5
Työttömyyskk/v	0,2	3,0	3,1	0,6	2,8	2,4	0,5	3,2	3,2	0,7	3,4	3,9

Huom. Ikä on mitattu otosvuonna (t₀).

T = t₃–t₂; T₀ = t₀–t₁; T+ = 1996–1997

Varsinaisen seurantajakson ja toimeentulotukiasiakkuuden alussa (T₀) tuensaajien työmarkkina-asemaa luonnehtii kaikissa ikäryhmissä joko vajaa työura tai krooninen työttömyys. Yhtäjaksoisesti työssä olleita on nyt (18–19-vuotiaita lukuun ottamatta) puolta vähemmän kuin pari vuotta aikaisemmin. Samalla kokovuotisessa työssä olleiden osuus putoaa sitä pienemmäksi, mitä nuorempaan ikäryhmään siirrytään. Työvoiman ulkopuolella ja osavuotisesti

työssä olleita on kahdessa nuorimassa ikäryhmässä sitä vastoin selvästi keskimääräistä enemmän.

Taulukon mukaan 30–54 -vuotiaista tuensaajista peräti joka neljäs oli seurannan alussakin kokovuotisesti työssä eivätkä he kokeneet lainkaan työttömyyttä. Tämä tuntuu yllättävältä sen vuoksi, että he kuitenkin juuri tuolloin tulivat toimeentulotuen piiriin. Onko siis kyse niin sanotuista työtätekevistä köyhistä, joiden palkka on riittämätön takaamaan vähimmäistoimeentuloa? Näin saattaa olla esimerkiksi monien yksinhuoltajien kohdalla, jotka tekivät ehkä osa-aikatyötä tai joiden toimeentulotuen tarve saattoi aiheutua eroon ja yksinhuoltajuuteen liittyvistä ylimääräisistä kuluista. Tärkeitä selityksiä tulokselle löytynee kuitenkin myös muualta. Ensiksikin, luokittelun perustana oleva työssäolotieto saattaa olla harhainen niiden äitiyslomalaisten kohdalla, joilla oli voimassa oleva työsuhde. Työssäkäyntitilastossa heidät luokitellaan työsuhteen perusteella työllisiksi siitä huolimatta, että heidän toimeentulonsa perustuu ansiotulojen sijasta äitiyspäivärahaan. Toiseksi on muistettava, että taulukon tiedot kuvaavat vain toimeentulotukirekisteriin kirjatun viitehenkilön asemaa työelämässä. Sen vuoksi ne eivät tunnista tapauksia, joissa toimeentulotuen tarve aiheutuu puolison työttömyydestä³. Mittarimme on siten perhetason toimeentulovaikeuksien arvioinnin kannalta puutteellinen

Entä sitten muutokset otosvuodesta seurannan loppuun? Muutokset ovat taulukon 7 mukaan myönteisimpiä niillä, jotka olivat otosvuonna 20–29 -vuotiaita. Tämä on ainoa ikäryhmä, jossa pitkäaikaistyöttömien osuus on putoaa selvästi samalla, kun kokovuotisessa työssä olevien osuus kolminkertaistuu. Vaikka muutos on myös alle 20-vuotiaiden kohdalla kokonaisuudessaan ottaen myönteinen, heidän tilanteensa on seurannan lopussa selvästi huonompi kuin 20–29 -vuotiailla.

Myös 30–39 -vuotiaiden työmarkkina-asema on kehittynyt lievästi myönteiseen suuntaan, sillä säännöllisesti työssä olevien osuus kasvaa 25:stä 35 prosenttiin. Pitkäaikaistyöttömien osuus on kuitenkin pysynyt ennallaan. Moni tämän ikäisistä ei ole siis kyennyt parantamaan asemaansa työmarkkinoilla. Tästä kertoo sekin, että työttömyyskuukausien keskiarvo pysyy tässä ikäryhmässä verraten korkealla tasolla, 3,2 kuukaudessa. Vanhimmassa, 40–54 -vuotiaiden ikäryhmässä muutos on tulkittava kielteiseksi, mikä ilmentää asteittaista syrjäytymistä tai vetäytymistä työelämästä.

Koulutustaustan vaikutus työmenestykseen näkyy taulukossa 8 siten, että enintään perusasteen tutkinnon suorittaneet eivät ole kyenneet parantamaan keskimääräistä asemaansa otosvuoden jälkeen. Sen sijaan ammatillisesti eriytyneen keski-asteen tai korkea-asteen tutkinnon suorittaneet ovat selvästi kyenneet vakiinnuttamaan asemansa työelämässä. Näissä ryhmissä

³ Olen tarkastellut kotitaloustasolla esiintyvää työttömyyttä toisaalla (Haapola 1997).

reilu kolmannes on seurannan lopussa kokovuotisesti työssä. Pitkäaikaistyöttömiä on ammatillisen keskiasteen suorittaneista joka neljäs ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneista vain yksi kymmenestä. Enintään perusasteen koulutuksen suorittaneista on sitä vastoin yli kolmasosa juuttunut pitkäaikaistyöttömyyteen. Toisaalta pelkän yleissivistävän keskiasteen eli yliopilastutkinnon suorittaneista on seurannan päättyessä lähes kolmannes vielä työmarkkinoiden ulkopuolella. Heidän osaltaan on pääosin kyse siitä, että siirtyminen työelämään on pitkittyneiden opintojen vuoksi tai muusta syystä viivästynyt.

Taulukko 8. Työmarkkina-asema koulutusasteen mukaan ennen asiakkaaksi tuloa (T-), asiakkaaksi tullessa (T₀) ja seurannan lopussa (T+)

Työmarkkina-asema	Enintään perusaste			Yleissivistävä keskiaste (lukio)			Ammatillinen keskiaste			Korkea-aste		
	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+
Täysi työura	41	18	25	21	10	22	35	18	33	25	11	37
Vajaa työura	33	32	18	40	36	29	41	41	28	47	46	36
Pitkäaikaistyötön	4	35	37	1	24	20	3	29	27	1	17	14
Työvoiman ulkop.	22	15	20	39	31	29	22	12	12	27	26	13
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	2429	2541	2542	510	537	540	3207	3277	3274	1890	1939	1929

Huom. Taulukossa tarkastellaan vain otosvuonna 18–54 -vuotiaita henkilöitä. Koulutusaste on mitattu seurannan lopussa, vuonna 1998.

T = t₃–t₂; T₀ = t₀–t₁; T+ = 1996–1997

Nyysölä ja Pajala (1999) korostavat, että eurooppalaisessa vertailussa suomalaisnuorten aikuistumista ja koulusta työelämään siirtymistä on luonnehtinut institutionaalinen eli koulu-keskeinen siirtymämalli (mt., 22). Koulutuksesta ja tutkinnoista on tullut itsestään selviä ”sosiaalistumisriittejä”, joiden ulkopuolelle jääminen on ”osoitus vakavasta sosiaalisten normien kyseenalaistamisesta” ja ”keskeinen syrjäytymistä ja huono-osaisuutta aiheuttava tekijä” (mt., 18). ”Ilman koulutusta on vaikea saada työtä, ja kun ei saa työtä, ei saa myöskään työkokemusta, mikä puolestaan entisestään heikentää työllistymismahdollisuuksia” (mt., 19). Koulutuksen puute on Nyysölään ja Pajalan mukaan tosin vain yksi osatekijä syrjäytymistä ja huono-osaisuutta aiheuttavassa prosessissa. Oma merkityksensä on myös sillä, että koulutuksen ulkopuolelle jäävät nuoret ”luokitellaan lähes automaattisesti syrjäytymisvaarassa oleviksi, joiden ongelmallisinta ydinjoukkoa brittiläisessä tutkimuksessa kutsutaan osuvasti Status ZerO -ryhmäksi (ei koulutuksessa, ei nuorisotyöllisyysohjelmissa, ei työssä)” (mt. 19). Tällainen stereotyyppinen ja leimaava ajattelu on Nyysölään ja Pajalan mukaan varsin harhaista, sillä koulutuksen ulkopuolelle jääneet ovat todellisuudessa varsin kirjavaa joukkoa. Esimerkiksi Ahon ja Vehviläisen (1997) tutkimuksessa hahmotettiin viisi erilaista tyyppiä, jotka vaihtelivat todellisista Status ZerO -nuorista yliopiston pääsykokelaisiin. (Nyysölä ja Pajala 1999, 19.)

Joka tapauksessa Nyyssölä ja Pajala korostavat koulutuksen merkitystä passina työelämään (vrt. Järvelä 1991). Taulukko 8 antaakin tukea tälle näkemykselle. Koulutuksen merkitystä on kuitenkin syytä analysoida tarkemmin ikäryhmittäin, koska ikä ja siihen liittyvät muut seikat voivat muuttaa koulutuksen ja työmarkkinamenestyksen välistä yhteyttä. Tällainen ikäryhmittäinen tarkastelu on tehty seuraavassa taulukossa, jossa verrataan toisiinsa yksinkertaisuuden vuoksi vain kahta ryhmää: enintään perusasteen tutkinnon sekä ammatillisen keskiasteen tutkinnon suorittaneita.

Taulukko 9. Koulutuksen yhteys työmarkkina-asemaan: enintään perusasteen tutkinnon ja ammatillisen keskiasteen tutkinnon suorittaneiden työmarkkina-asema seurannan lopussa (1996–1997) ikäryhmittäin

Työmarkkina-asema	18–19 v		20–29 v		30–39 v	
	perusaste	keskiaste	perusaste	keskiaste	perusaste	keskiaste
Täysi työura	13	22	26	37	33	35
Vajaa työura	26	42	25	33	17	22
Pitkäaikaistyötön	39	24	35	22	34	32
Työvoiman ulkop.	22	13	13	9	16	11
Khi ² (df=3)	45.2		67.2		13.2	
	p< .0001		p< .0001		p= .0042	

Huom. Tutkintotieto on vuodelta 1998, kun taas ikätieto on otosvuodelta.

Kuten taulukko 9 osoittaa, koulutuksella on vaikutusta työmarkkinamenestykseen kaikissa ikäryhmissä. Enintään perusasteen koulutuksen suorittaneilla on suurempi riski ajautua pitkäaikaistyöttömäksi kuin keskiasteen tutkinnon suorittaneilla. Taulukosta näkee senkin, että koulutustason vakiointi ei poista eri ikäryhmien välisiä eroja. Nämä erot ovat kuitenkin erilaisia eri koulutustasoryhmissä. Enintään peruskoulun tai muun perusasteen koulutuksen suorittaneet ovat selviytyneet työelämässä sitä huonommin, mitä nuoremasta ikäryhmästä on kyse. Sen sijaan ammatillisen keskiasteen tutkinnon suorittaneilla iän yhteys työmarkkina-asemaan on toisenlainen: 20–29 -vuotiaat ovat menestyneet selvästi paremmin kuin 30–39 -vuotiaat etenkin siinä suhteessa, että pitkäaikaiseen työttömyyteen juuttumisen riski on edellisillä huomattavasti pienempi. Kuitenkin myös keskiasteen tutkinnon suorittaneiden kohdalla on havaittavissa, että kaikkein nuorimman ikäryhmän asema työmarkkinoilla on kaikkein heikoin. Tämä viittaa siihen, että myös koulutetuilla nuorilla oli suuria vaikeuksia vakiinnuttaa asemaansa 1990-luvun työmarkkinoilla.

Tulos tukee Nyyssölän ja Pajalan (1999) näkemystä siitä, että nuorten huono-osaisuus on muuttunut entistä moniulotteisemmaksi: ”Ennen nuoret siirtyivät vakaaseen työmarkkina-asemaan pääsääntöisesti suoraan ammatillisen koulutuksen kautta. Työttömyyttä esiintyi jonkin verran, mutta se oli luonteeltaan kitkatyöttömyyttä. Pieni osa nuorista siirtyi myös suoraan työmarkkinoille myös ilman ammatillista koulutusta. Tämä oli mahdollista, koska 1980-luvun työvoimapulan aikana kouluttamatonkin henkilö saattoi kiinnittyä työmarkkinoiden sekundaarilohkoille” (mt., 31–32). 1990-luvulla tilanne on kuitenkin muuttunut. ”Entistä suurempi

joukko on työttömänä tai määräaikaisissa työsuhteissa. Vakaan työmarkkina-aseman saavuttaminen kestää yhä kauemmin. Käytännössä tilanne on johtanut siihen, että kouluttamattomille nuorille vakaan työmarkkina-aseman saavuttaminen on lähes mahdotonta ... Keskeinen muutos on myös se, että koulutuksen ja työelämän välimaastoon on muodostunut harmaa vyöhyke, joka koostuu uusista tai merkitystään lisänneistä instituutioista. Näistä tärkeimmät ovat pakkohaku, oppisopimuskoulutus ja työpajat. Nuoret ajautuvat harmaalle vyöhykkeelle (...) joko ammatillisen koulutuksen kautta tai suoraan peruskoulusta tai lukiosta(...). Instituutiosta toiseen siirtyminen on yksilöllinen prosessi ja erilaisia reittiyhdistelmiä on useita. Suorat siirtymisväylät ovat korvautuneet yksilöllisillä poluilla” (mt., 32–33).

Toimihenkilöt ovat menestyneet työelämässä muita sosioekonomisia ryhmiä paremmin (taulukko 10). Heistä on seurannan lopussa 40 prosenttia yhtäjaksoisesti työssä. Ylempien ja alempien toimihenkilöiden välillä ei tässä suhteessa ollut eroja. Toimihenkilöiden asema työmarkkinoilla on keskimäärin ottaen parantunut huomattavasti otosvuoden jälkeen. Yrittäjätaustan omanneet tuensaajat ovat sen sijaan selviytyneet 1990-luvun työelämässä melko huonosti. Pitkäaikaistyöttömiä ja työvoiman ulkopuolelle siirtyneitä on heidän joukossaan seurannan lopussa enemmän kuin muissa vakiintuneen sosioekonomisen taustan omaavissa ryhmissä. Kaikkien marginaalisimmassa asemassa on ymmärrettävästi ryhmä ”muut”, joka koostuu, eräistä työvoimaan kuulumattomista ryhmistä (muut kuin opiskelijat ja eläkeläiset) ja niistä henkilöistä, joiden sosioekonomista taustaa ei voitu määrittää.

Taulukko 10. Työmarkkina-asema sosioekonomisen taustan mukaan seurantajakson alussa ja lopussa

Työmarkkina-asema	Yrittäjä		Toimihenkilö		Työntekijä		Opiskelija		Muu/ei tietoa	
	T ₀	T+	T ₀	T+	T ₀	T+	T ₀	T+	T ₀	T+
Täysi työura	21	29	27	40	19	31	2	29	1	17
Vajaa työura	36	21	39	26	38	24	46	38	34	24
Pitkäaikaistyötön	33	34	36	21	35	32	12	17	48	42
Työvoiman ulkop.	10	16	7	13	8	12	40	16	17	17
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	578	557	1740	1697	3506	3419	1910	1874	540	526

Huom. Taulukossa tarkastellaan vain otosvuonna 18–54 -vuotiaita henkilöitä (ilman eläkeläisiä).

T₀ = t₀–t₁ ; T+ = 1996–1997

Taulukossa 11 tarkastellaan tuensaajien työmarkkinamenestystä suuralueittain. Siitä havaitaan, että vaikka tuensaajien työhistoria vaihtelikin alueittain jonkin verran, heidän keskimääräinen tilanteensa oli seurannan alussa (T₀) kaikilla alueilla kutakuinkin samanlainen. Sen sijaan seurannan lopussa suuralueiden väliset erot ovat aivan selvät. Parhaiten ovat menestyneet pääkaupunkiseudulla asuvat tuensaajat, ja selviytyminen on sitä huonompaa, mitä kauemmaksi pääkaupunkiseudulta siirrytään. Niinpä Pohjois-Suomessa asuvista ja alkuperäisessä

asuinkunnassaan pysyneistä tuensaajista peräti joka kolmas on seurannan lopussa pitkäaikaistyötön kokovuotisessa työssä olevien osuuden jäädessä neljännekseen.

Taulukko 11. Työmarkkina-asema suuralueen mukaan ennen asiakkaaksi tuloa (T-) sekä seurantajakson alussa (T₀) ja lopussa (T+).

Työmarkkina-asema	Pääkaupunki-seutu			Muu Etelä-Suomi			Väli-Suomi			Pohjois-Suomi		
	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+	T-	T ₀	T+
Täysi työura	39	19	35	40	17	32	36	19	29	27	16	26
Vajaa työura	39	36	24	36	35	25	37	36	24	45	35	24
Pitkäaikaistyötön	0	29	26	2	32	28	4	28	30	6	31	33
Työvoiman ulkop.	21	16	16	22	16	16	23	17	17	22	17	16
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	1193	1263	1264	2114	2170	2173	1353	1373	1374	644	668	667

Huom. Taulukossa tarkastellaan vain otosvuonna 18–54 -vuotiaita, alkuperäisessä asuinkunnassaan pysyneitä henkilöitä.

T = t₃–t₂; T₀ = t₀–t₁; T+ = 1996–1997

Työmarkkinamenestyksen alueittainen eriytyminen näyttää koskevan erityisesti työmarkkinoille hakeutuvia nuoria. Taulukossa 12 tarkastellaan kotikuntaansa jääneiden nuorten (20–29 -vuotiaiden) sijoittumista työmarkkinoille seurannan lopussa. Siitä havaitaan, että nuorten marginalisoitumisriski eli riski juuttua työttömyyden leimaamalle työuralle oli Pohjois-Suomessa paljon suurempi kuin muualla maassa. Pitkäaikaistyöttömiä oli pohjoissuomalaisen nuorten joukossa seurannan lopussa pääkaupunkiseutuun verrattuna kaksinkertainen määrä. Yhtäjaksoisesti työssä olleita oli puolestaan puolta vähemmän kuin pääkaupunkiseudulla.

Taulukko 12. Nuorten (20–29 -vuotiaiden) työmarkkina-asema seurannan lopussa (1996–1997) suuralueittain.

Työmarkkina-asema:	Pääkaupunkiseutu	Muu Etelä-Suomi	Väli-Suomi	Pohjois-Suomi
Täysi työura	42	34	33	23
Vajaa työura	29	30	33	36
Pitkäaikaistyötön	16	24	22	31
Työvoiman ulkopuolella	14	12	12	10
Yhteensä	100	100	100	100
N	573	838	492	281

Huom. Taulukossa ovat mukana vain alkuperäisessä asuinkunnassaan pysyneet nuoret.

5 Perhetilanteen eriytyminen

5.1 Johdanto

Perhetilanteen muutokset ovat tärkeitä sekä sosiaalisen integraation että toimeentulon näkökulmasta. Yksilön sosiaalisten suhteiden arviointiin perhesuhteiden tarkastelu tarjoaa kuitenkin liian suppean näkökulman. Esimerkiksi Paugam ja Russell (2000) analysoivat työttömien sosiaalisia suhteita kolmella ulottuvuudella: primaari ulottuvuus sisältää välittömät perhe- ja kotitaloussuhteet, sekundaari ulottuvuus kontaktit ystäviin ja perheen ulkopuolisiin sukulaisiin sekä kanssakäymisen naapureiden kanssa ja tertiääri ulottuvuus järjestö- ja yhdistystoimintaan osallistumisen (mt., 244).

Paugam ja Russell havaitsivat yhdentoista EU-maan vertailussa, että näiden ulottuvuuksien merkitys vaihtelee maasta toiseen kulttuuristen ja taloudellisten erojen mukaan. Niinpä Pohjoismaiden työttömät elävät yksin muita yleisemmin. Etelä-Euroopassa taas erityisesti nuoret työttömät pysyvät lapsuuden kodissaan huomattavan pitkään. Tämä liittyy lähisukulaisten tiiviin solidaarisuuden perinteeseen, jota vahvistaa voimakas sukupuolten välinen työnjako perheen sisällä. Perheen päämies vastaa toimeentulosta, puoliso taas kotielämän organisoinnista. Näissä maissa perhe on sosiaalisen integraation perusta eikä työttömyys johda perhesiteiden katkeamiseen. Perheen asemaa vahvistaa osaltaan myös puutteellinen työttömyysturva, jonka vuoksi etenkin nuorten työttömien on turvauduttava perheen apuun, joissakin tapauksissa myös illegaaliseen talouteen. (Paugam & Russell 2000, 247.)

Koska sosiaalisten suhteiden organisoituminen on eri maissa erilaista, yksin elämistä ei vielä sinänsä voida pitää merkinä sosiaalisten siteiden heikkoudesta. Kyseessä voi olla myös oma-kohtainen valinta, joka tarjoaa autonomiaa vaarantamatta läheisiä suhteita sukulaisiin ja ystäviin. Samalla tavoin varsinkin nuorten työttömien yksinasuminen, joka on varsin tyypillistä Pohjoismailla, saattaa ilmentää ensisijaisesti kohtalaisen hyvää toimeentuloturvaa, joka mahdollistaa yksinselviytymisen. Sitä ei pidä tulkita työttömyyden seuraukseksi. Kuitenkin mikäli yksin asuvilla työttömillä ei ole läheisiä ystävyys-suhteita, isoitumisen riski suurenee ja huono-osaisuuden kasautumisen vaara kasvaa (Paugam & Russell 2000, 245). Perheettömyys samoin kuin yksinhuoltajuus muodostaa riskin myös siinä mielessä, että yksilö ei voi työttömyyden kohdatessa tukeutua muilta perheenjäseniltä saatavaan taloudelliseen ja emotionaaliseen tukeen (Gallie & Paugam 2000, 362).

5.2 Uusien toimeentulotukiasiakkaiden perhetilanne asiakkaaksi tullessa

Uusien toimeentulotukiasiakkaiden perhetilannetta ja siinä tapahtuneita muutoksia kuvataan tässä tutkimuksessa työssäkäyntitilaston perhetietojen avulla. Väestötilastoissa perheen muodostavat henkilöt, jotka asuvat samassa asunnossa ja joilla on jokin virallinen tai todennäköinen perhesuhde keskenään. Näin määritelty ”tilastollinen perhekäsité” eroaa sekä juridisesta perheestä että hyvinvointipoliittisesta perhekäsitteestä, jonka piiriin voidaan lukea myös toimeentulotuessa sovellettava perheen määritelmä⁴. (Kurkela & Sauli 1998, 35.)

Tilastollinen perhekäsité eroaa toimeentulotukirekisterin luokituksista selvimmin niiden täysi-ikäisten henkilöiden kohdalla, jotka eivät ole perustaneet omaa taloutta. Toimeentulotukirekisterissä vanhempinsa luona asuvat 18 vuotta täyttäneet henkilöt rekisteröidään yhden aikuisen talouksiksi. Perhetilastossa sitä vastoin kaikki ne henkilöt, jotka ovat kirjoilla vanhempinsa kotiosoitteessa ja jotka eivät elä avio- tai avoliitossa, luokitellaan vanhempinsa perheeseen kuuluviksi. Perheasemaltaan he ovat lapsia täysin siitä riippumatta, minkä ikäisiä he ovat.

Toinen ero toimeentulotukirekisterin ja työssäkäyntitilaston tietojen välillä liittyy parisuhteen määrittämiseen. Työssäkäynti- ja perhetilastossa avio- ja avoparit määritetään yksinomaan väestörekisterin tietojen perusteella. Avioliitossa elävät voidaan selvittää siviilissäätietojen avulla. Avopareiksi on puolestaan vuodesta 1990 lähtien tulkittu kaikki samassa osoitteessa asuvat, eri sukupuolta olevat henkilöt, jotka eivät ole sisaruksia ja joiden ikäero on enintään 15 vuotta (Nieminen 1998, 87). Tähän verrattuna toimeentulotukirekisterin tieto kuvastanee monessa tapauksessa paremmin tosiasiallisen parisuhteen olemassa oloa (”yhteistaloudessa asumista”), joskin sen luotettavuutta heikentää se, että jotkut tuenhakijat saattavat antaa epätarkkoja tietoja perhesuhteistaan tukea hakiessaan. Eroja näiden tilastojen välillä lisää myös erilainen viiteajankohta. Toimeentulotukirekisterin kotitaloustyyppitieto viittaa siihen ajankautiin, jolle tukipäätös on tehty. Työssäkäyntitilasto kuvaa puolestaan vuoden lopussa vallinnutta tilannetta.

Vuonna 1990 väestötilaston perhetyypiluokituksessa tapahtui merkittävä muutos, kun tilaston tunnistamaa avoliiton käsitettä laajennettiin. Siihen asti tilastoissa oli erotettu omaksi ryhmäkseen vain ne avoparit, joilla oli yhteisiä lapsia. Nyt perhetyypiluokitukseseen saatiin kaksi uutta kategoriaa: lapsettomat avoparit sekä avoparit, joilla oli muita kuin yhteisiä lapsia. Tämä muutos oli varsin suuri. Lisäksi se osui tämän tutkimuksen kannalta onnettomaan ajan-

⁴ Toimeentulotukilain 3 §:n mukaan perheellä tarkoitetaan ”yhteistaloudessa asuvia vanhempia, vanhemman alaikäistä lasta ja ottolasta, aviopuolisoita sekä miestä ja naista, jotka elävät avioliitonomaisissa olosuhteissa” (STM 2001, 53; vrt. STM 1994, 19).

kohtaan, sillä se vaikeuttaa merkittävästi otosvuotta edeltävien perhemuutosten analyysia. Sen vuoksi tässä pitäydytäänkin otosvuoden jälkeen tapahtuneiden muutosten tarkasteluun.

Työssäkäyntitilaston perhetietoja sovelletaan tässä tutkimuksessa hieman muutettuna. Näin menetellään sen vuoksi, että uusien toimeentulotukiasiakkaiden joukossa on varsin paljon sellaisia henkilöitä, jotka ovat perheasemaltaan lapsia. Työssäkäyntitilastossa heidät on luokiteltu kahden tai yhden huoltajan lapsiperheisiin kuuluviksi. Tässä ei näin kuitenkaan menetellä, vaan kaikkia perheasemaltaan 'lapsiksi' luokiteltuja käsitellään seuraavassa omana kotitaloustyyppinä, joka on perhetilanteeltaan lähellä yksin asuvia eli perheettömiä aikuisia. Tällaista ratkaisua perustelee se, että kyseinen ryhmä koostuu suurelta osin nuorista, jotka ovat tosin edelleen kirjoilla vanhempiansa luona mutta ovat kuitenkin todellisuudessa aloittamassa (tai jo aloittaneet) itsenäistä elämää omassa kotitaloudessaan⁵.

Seurannan alussa (otosvuonna) yli puolet uusista tuensaajista oli perheettömiä tai vanhempiansa luona kirjoilla olevia "lapsia". Joka kolmas heistä oli avio- tai avoliitossa, ja joka kymmenes oli yksinhuoltaja. Selvästi alle puolet (42 %) uusista tukiasiakkaista oli naisia. Naisten osuus vaihteli kuitenkin kotitaloustyypeittäin erittäin paljon. Yksinhuoltajista heitä oli peräti 90 prosenttia. Perheettömät jakautuivat puolestaan sukupuolen mukaan melko tasan. Lapsettomien parien sekä kahden huoltajan lapsiperheiden kohdalla naiset olivat sen sijaan selvästi aliedustettuja, mikä johtuu toimeentulotuen rekisteröintikäytännöstä. Ainakin otoksen poiminta-aikana, 1990-luvun alussa, useimmissa kunnissa viitehenkilöksi merkittiin perinteiseen tapaan perheen miespuolinen aikuinen.

---

⁵ Tällaista päätelmää tukee kyseisen ryhmän tilanteen lähempi analyysi. Tukea myöntäneen kunnan ja virallisen kotikunnan vertailu paljastaa heti, että 30 prosenttia 'lapsista' oli tuensaajana muualla kuin kotikunnassaan. Kun yli neljä viidesosaa tästä joukosta oli lisäksi opiskelijoita, niin voidaan arvioida, että lähes kolmasosa 'lapsista' koostui tosiasiaa toisella paikkakunnalla asuvista henkilöistä, jotka eivät olleet syystä tai toisesta vielä vaihtaneet kotikuntaansa. (Otos poimittiin ennen kotikuntalain muutosta vuonna 1994, mikä teki kotikunnan vaihtamisen aikaisempaa yksinkertaisemmaksi.)

Virallisessa kotikunnassaan toimeentulotukea saaneiden "lasten" osuus putoaa siten vajaaseen 15 prosenttiin. Heistäkin oli sosioekonomiselta asemaltaan opiskelijoita 35 % ja työntekijöitä 39 %. Voidaan olettaa että heistäkin osa asui todellisuudessa omassa asunnossaan. Näin ollen vanhempiansa luona asuneiden lasten osuus koko otoksesta jäänee loppujen lopuksi kymmeneen prosenttiin.

Ja mikä tärkeintä, koko ryhmä edustaa pääosin siirtymävaiheessa olevia nuoria, jotka ovat juuri perustamassa omaa talouttaan. Huomattava osa heistä lienee todellisuudessa näin jo tehnyt, mutta väestörekisteri ei erinäisten viiveiden vuoksi ole sitä vain vielä noteerannut.

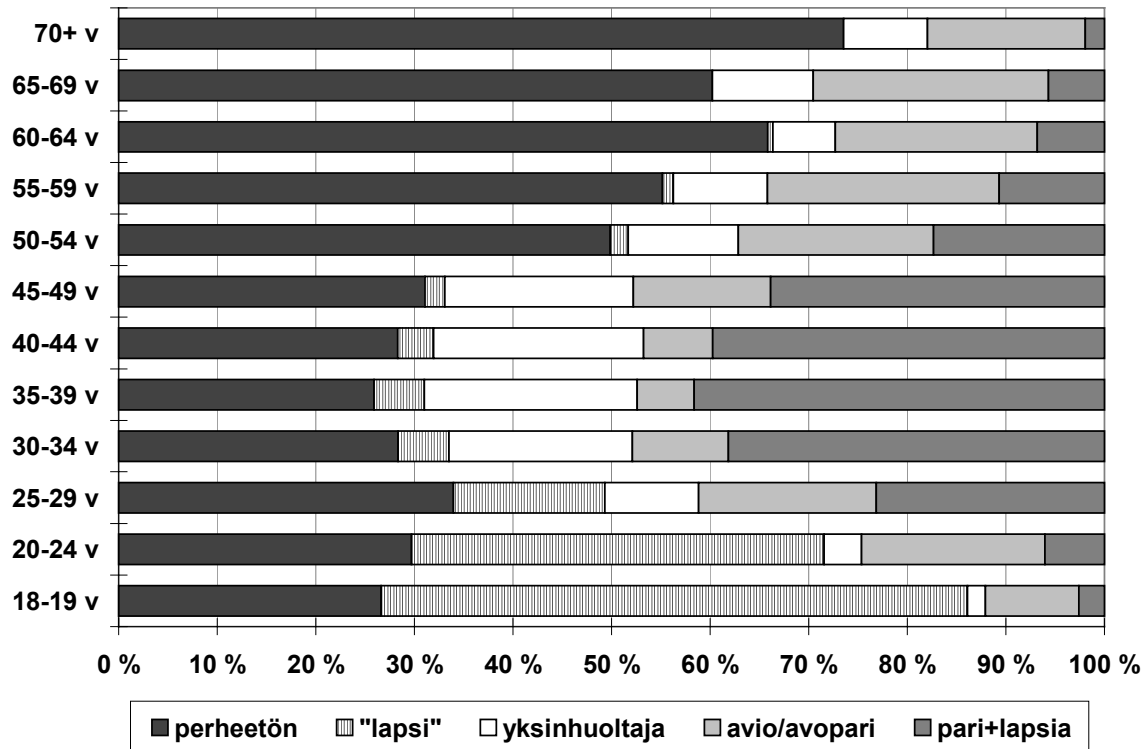

Taulukko 13. Uusien tuensaajien perhetilanne sukupuolen mukaan seurannan alussa (otosvuonna) ja naisten osuus otoksesta kotitaloustyypeittäin

	Miehet	Naiset	Yhteensä	naisten osuus ryhmästä
Perheetön	30,6	38,6	34,0	48 %
”Lapsi” (kirjoilla vanhempien luona)	24,8	15,7	20,9	32 %
Yksinhuoltaja	1,9	23,1	10,9	90 %
Avio- tai avopari	16,3	11,5	14,3	34 %
Avio- tai avopari ja lapsia	26,4	11,1	19,9	24 %
Yhteensä	100 (5569)	100 (4094)	100 (9663)	42 %

Perhetilanne liittyy tiiviisti henkilön ikään myös toimeentulotuen saajien joukossa. Tämän voi helposti todeta kuviosta 6, jossa tuensaajien perhetilannetta tarkastellaan viisivuotiskäryryhmittäin. Ylivoimainen enemmistö alle 20-vuotiaista tuensaajista oli otosvuonna vanhempiensa luona kirjoilla olevia lapsia. Vanhempiin ikäryhmiin siirryttäessä lasten osuus pienenee kuitenkin nopeasti samanaikaisesti, kun parisuhteessa elävien osuus kasvaa. Keskimmaisissä viisivuotiskäryryhmissä (30–49 -vuotiaat) kahden huoltajan lapsiperheet muodostivatkin noin 40 prosentin osuudellaan jo suurimman kotitaloustyyppin. Toiseksi suurimman ryhmän muodostivat puolestaan perheettömät, jotka yhdessä lapsuudenkodissaan asuvien miesten ja naisten kanssa lohkaisivat kyseisistä ikäryhmistä noin kolmanneksen. Toisaalta myös yksinhuoltajien osuus oli näissä ikäryhmissä suurimmillaan. 50. ikävuoden jälkeen lapsiperheiden osuus supistuu nopeasti tuensaajien alkaessa jakautua kahteen ryhmään: lapsettomiin pareihin ja perheettömiin. Kuriositeettina on tosin mainittava, että jopa 70 vuotta täyttäneiden joukossa oli yllättävän paljon ”yksinhuoltajia”. Tämä ryhmä koostunee pääosin leskeksi jääneistä vanhuksista, jotka asuvat yhdessä lapsensa kanssa (joka on tässä tapauksessa itsekin varsin iäkäs, ehkä omaishoitaja).

Kuvio 6. Uusien tuensaajien perhetilanne ikäryhmittäin otosvuonna

Eri sosioekonomisten ryhmien perhetilanne vaihteli seurannan alussa huomattavasti. Lähes kaksi kolmasosaa yrittäjistä eli avio- tai avoliitossa. Useimmiten heillä oli myös lapsia. Parisuhteessa eläviä oli paljon myös ylempien toimihenkilöiden joukossa. Alemmista toimihenkilöistä lähes joka neljäs oli yksinhuoltaja. Joka toinen opiskelija oli kirjoilla vanhempiansa luona eli oli perheasemaltaan lapsi. Eläkeläiset olivat taas jo suurelta osin perheettömiä. Mikäli yhdistämme täysi-ikäiset ”lapset” yksinasuviin, voimme yhteenvetäen sanoa, että tuensaajien perheettömyys yleistyy varsin suoraviivaisesti siirryttäessä sosioekonomisella asteikolla yrittäjistä eläkeläisiin ja opiskelijoihin.

Taulukko 14. Uusien tuensaajien perhetilanne sosioekonomisen aseman mukaan seurannan alussa (riviprocentit)

Sosioekonominen asema	Perheetön ”Lapsi”	Yksinhuoltaja	avio-/avopari	Pari ja lapsia	Yhteensä
Yrittäjä	23	4	11	10	51 100 (616)
Ylempi toimihenkilö	32	4	10	16	37 100 (301)
Alempi toimihenkilö	32	10	23	13	22 100 (1488)
Työntekijä	32	17	11	15	26 100 (3625)
Opiskelija	26	52	4	13	5 100 (1905)
Eläkeläinen	64	5	8	17	5 100 (1149)
Muut	35	33	10	13	9 100 (558)

5.3 Perhetilanteen muutokset

Tarkastelen seuraavassa otoshenkilöiden perhetilanteessa tapahtuneita muutoksia vertaamalla otosvuoden tilannetta viimeisen seurantavuoden (1998) lopussa vallinneeseen tilanteeseen. Perhesuhteisiin liittyvää mikrodynamiikkaa eli yksilötason muutoksia voidaan parhaiten analysoida siirtymämatriisista, jossa tuensaajien perhetilanne näinä kahtena mittausajankohtana taulukoidaan ristiin keskenään (taulukko 15). Siirtymämatriisin reunajakaumista ilmenee, että otoshenkilöiden keskimääräisen perhetilanteen muutos on ollut varsin maltillista. Perheettömien ja yksinhuoltajien suhteelliset osuudet ovat vajaan kymmenen vuoden aikana pysyneet kutakuinkin ennallaan. Merkittäviä muutoksia on tapahtunut ainoastaan lasten ja parisuhteessa elävien osuuksissa. Vanhempiensa luona kirjoilla olevien lasten osuus on pudonnut viiteen prosenttiin eli neljännekseen alkuperäisestä. Parisuhteessa elävien osuus on puolestaan nousut 35:stä 51 prosenttiin. Kasvua on tapahtunut etenkin lapsiperheiden osuudessa. 1990-luvun alussa toimeentulotukea hakeneiden henkilöiden perhesuhteet ovat siten kokonaisuutena ottaen laajentuneet, joskin perheettömien ja yksinhuoltajien osuudet ovat pysyneet varsin suurina. Tämä vertailu osoittaa kuitenkin vain niin sanotun nettomuutoksen, jonka taakse kätkeytyy paljon suurempia yksilötason muutoksia.

Yksilötason muutosten yleisyydestä saa hyvän käsityksen tarkastelemalla, kuinka suuri osa tuensaajista pysyy samassa kotitaloustyypissä seurannan alusta sen loppuun saakka (tässä sivuutetaan seurannan aikana tapahtuneet tilapäiset muutokset, jotka ovat lopulta päätyneet takaisin alkuperäiseen tilanteeseen). Koko otoksessa ainoastaan 46 prosenttia on niitä, joiden perhetilanteessa ei ole tapahtunut muutosta. Useimpien tilanne on siten muuttunut. Se osoittaa hätkähdyttävän selvästi, kuinka muutosaltis toimeentulotuen saajien perhesuhteita koskeva poikkileikkaustieto itse asiassa on.

Taulukko 15. Perhetilanteen muutos seurannan alusta sen loppuun (t_0 – 1998)

Perhetilanne lopussa (v.1998)	Perhetilanne alussa (t_0)					Yhteensä
	perheetön	”lapsi”	yksinhuoltaja	avio/avopari	avio/avopari ja lapsia	
perheetön	58	32	20	23	14	34
”lapsi”	3	16	1	2	1	5
yksinhuoltaja	4	2	48	4	9	10
avio-/avopari	16	27	6	36	11	19
avio/avopari ja lapsia	19	22	25	35	65	32
Yhteensä (N)	100 (2 734)	100 (1 967)	100 (985)	100 (1 229)	100 (1 832)	100 (8 786)
riviprosentit	32	22	11	14	21	100

Kotitaloustyypeittäin arvioituna muutokset ovat olleet vähäisimpiä kahden huoltajan lapsiperheiden ja perheettömien ryhmissä. Kaksi kolmasosaa lapsiperheistä on pysynyt samassa perhetyyppissä. Lisäksi joka kymmenes on siirtynyt lapsettomiin pareihin, mikä tarkoittanee sitä, että lapset ovat aikuistuuksaan muuttaneet pois kotoa. Joka neljännessä lapsiperheessä (24 %) parisuhde on purkautunut joko eron tai puolison kuoleman vuoksi.

Perheettömistä on pysynyt perheettöminä 58 prosenttia. Tämän lisäksi jotkut (vajaat 3 %) ovat muuttaneet takaisin vanhempiensa luo. Reilu kolmasosa (35 %) perheettömistä on solminut avio- tai avoliiton.

Perhetilanteen muutokset ovat olleet kaikkein yleisimpiä ”lasten” ryhmässä, josta ainoastaan 16 prosenttia on pysynyt samassa perheasemassa. Kolmasosa ryhmästä on siirtynyt perheettömiin, ja joka toinen on ehtinyt muodostamaan oman perheen. Muutokset ovat olleet keskimääräistä yleisempiä myös lapsettomien pariin joukossa. Tyypillisin muutos on kuitenkin ollut se, että otoshenkilö on saanut lapsia. Yli 70 prosenttia lapsettomista pareista elää siten edelleen avio- tai avoliitossa seurannan päättyessä, ja vajaat 30 prosenttia on päätynyt eroon.

Noin puolet yksinhuoltajista on pysynyt yksinhuoltajana seurannan loppuun saakka. Muilta osin yksinhuoltajien joukossa on tapahtunut muutosta molempiin suuntiin. Viidesosa on siirtynyt perheettömäksi. Tätä useampi eli lähes kolmasosa yksinhuoltajista on kuitenkin solminut parisuhteen.

Bruttosiirtymät (mikrodynamiikka) otoshenkilöiden perhesuhteissa ovat seuranta-aikana olleet kaiken kaikkiaan varsin suuria. Pääosa niistä näyttää kuitenkin varsin loogisilta eli ne voidaan selittää otoshenkilöiden vanhenemiseen kytkeytyvillä elämänmuutoksilla. Tällaista päätelmää tukee myös taulukko 16, jossa tuensaajien perhesuhteissa tapahtuneita (netto)muutoksia tarkastellaan ikäryhmittäin.

Taulukko 16. Otoshenkilöiden perhesuhteet ikäryhmittäin seurannan alussa ja lopussa (riviprosentteina)

	”lapsi”	perheetön	yksinhuoltaja	avio-/avopari	pari ja lapsia	Yhteensä
18–19 v						
t ₀	59	27	2	9	2	100 (1000)
1998	8	30	8	27	27	100 (948)
20–29 v						
t ₀	32	31	6	18	12	100 (3926)
1998	7	27	7	20	39	100 (3754)
30–39 v						
t ₀	5	27	20	8	40	100 (1974)
1998	4	30	16	12	38	100 (1872)
40–54 v						
t ₀	3	33	19	11	34	100 (1698)
1998	2	44	12	20	23	100 (1526)
55+ v						
t ₀	0	65	9	20	6	100 (1065)
1998	0	70	6	19	5	100 (605)

Taulukosta voi havaita, että perhetilanteen muutokset ovat olleet nuorimmissa ikäryhmissä varsin dramaattisia. Peräti 85 prosenttia alle 20 –vuotiaista oli vielä otosvuonna joko perheettömiä tai kirjoilla vanhempiensa luona. Seurannan lopussa yksinäisten osuus on kuitenkin pudonnut 38 prosenttiin. Samanaikaisesti avio- tai avoliitossa elävien osuus on noussut jo 54 prosenttiin. 20–29 -vuotiaiden ikäryhmässä muutos on ollut lähes yhtä suuri: yksinäisten aikuisten (perheettömien ja ”lasten”) osuus on pudonnut 64:sta 34 prosenttiin, kun taas parisuhteessa elävien osuus on kaksinkertaistunut. Vanhemmissa ikäryhmissä nettomuutokset jäävät paljon pienemmiksi. Ne ovat sitä paitsi olleet päinvastaisia siten, että perheettömien osuus on kasvanut samalla, kun sekä yhden että kahden huoltajan lapsiperheiden osuudet ovat supistuneet.

Edellä esitetyn tarkastelun tulokset voidaan kiteyttää johtopäätökseen, että tuensaajien ikä ja heidän vanhenemisensa selittävät huomattavan osan perhetilanteen muutoksista. Iän karttumisen näyttää siis tuovan mukanaan siirtymiä elämänvaiheesta toiseen, siirtymiä, jotka noudattavat melko yhdenmukaista kaavaa. Elämäntulotukiasiakkaiden elämäntaloiden analyysille. Tällä tuloksella on tärkeitä seurauksia huono-osaisuuden kasautumista koskevalle tutkimukselle.

Ensimmäinen seuraus tai opetus voidaan ilmaista seuraavasti: Mikäli huono-osaisuuden kausautumista mitataan työttömyyden ja perheettömyyden samanaikaisena esiintymisenä, niin tällaisen tilanteen voi odottaa olevan yleisin niissä elämänvaiheissa, joissa yksinasuminen on normaalistikin yleisintä. On kuitenkin varottava tulkitsemasta vakavaksi huono-osaisuudeksi – saati syrjäytymiseksi – elämäntilanteita, jotka ovat tietyssä elämänvaiheessa jopa tyypillisiä ja ohimeneviä.

Toinen opetus on seuraava: Syrjäytymisprosesseja tutkittaessa on syytä kiinnittää huomiota ensisijaisesti normaaleista elämänvaihesiirtymistä poikkeaviin kehityskulkuihin. Tällaisia ovat ainakin

- tapaukset, joissa perheenmuodostus näyttää viivästyvän eli joissa tietylle ikäkaudelle tyypillisiä muutoksia ei tapahdu, ja
- standardielämänkulun vastaiset siirtymät. Vaikka perhe on nyky-yhteiskunnassa muuttunut epävakaaksi sosiaalisesti instituutioksi ja vaikka huomattava osa parisuhteista päättyy ennen pitkää eroon, niin parisuhteen purkautumista voitaneen edelleen pitää sellaisena elämänkulun katkos- tai kriisikohtana, joka saattaa voimistaa tai sysätä liikkeelle huono-osaistumiseen ja syrjäytymiseen johtavan kehityskulun.

Berthoud ja Gershuny (2000) erottavat toisistaan elämänkulun odotetut ja odottamattomat siirtymät, joita voi nimittää myös tyypillisiksi tapahtumiksi ja onnettomuuksiksi. Molemmat näistä ovat tärkeitä esimerkiksi toimeentulon muutoksia analysoitaessa. Syrjäytymisestä puhuttaessa huomio kannattaa kiinnittää juuri noihin onnettomuuksiin tai epätyypillisyyksiin. Tosin, jotta epätyypillinen voidaan tunnistaa, on ensin tiedettävä mikä on tyypillistä.

6 Toimeentulomuutokset ja pitkittyvä köyhyys

6.1 Köyhyyden käsite ja sen operationalisointi tässä tutkimuksessa

Tarkastelen tässä luvussa otoshenkilöiden taloudellisten resurssien eli käytettävissä olevien tulojen kehitystä 1990-luvun alusta vuoteen 1998 saakka. Käytän toimeentulomuutosten indikaattorina otoshenkilöiden köyhyydessä tapahtuvia muutoksia. Analysoin luvun alkuosassa köyhyyskriteerien esittelyn jälkeen köyhyyden yleisyyttä seurannan alussa ja lopussa tavanomaisten vuositasoisten tietojen avulla. Luvun viimeisessä jaksossa yritän kuitenkin rakentaa uudentyyppisiä pitkäaikaista köyhyyttä kuvaavia mittareita.

Köyhyys ymmärretään tässä tutkimuksessa tilanteeksi, jossa yksilön kulutusmahdollisuudet ja muut elinolot jäävät taloudellisten resurssien vähäisyyden vuoksi kauas keskimääräisestä, yhteiskunnassa yleiseksi tulleesta tasosta. Tämän köyhyyden suhteellista luonnetta korostavan näkemyksen on yksityiskohtaisemmin muotoillut muun muassa Peter Townsend (ks. Heikkilä 1990, 20 ja Kangas & Ritakallio 1996, 11).

Arvioin seuraavassa köyhyyden ja toimeentulovaikeuksien esiintymistä sekä tulojen että toimeentulotukiasiakkuuden avulla, siis ”tuloköyhyytenä” ja ”toimeentulotukiköyhyytenä”. Ensisijaisena köyhyyden indikaattorina käytän kulutusyksikköä kohti laskettuja käyttötuloja. Tulkitsen köyhiksi tällöin ne henkilöt, joiden käyttötulot jäävät Tilastokeskuksen tulojakotilastosta lasketun pienituloisuus- eli köyhyysrajan alapuolelle. Tätä täydentäen arvioin köyhyyttä myös tarkastelemalla, kuinka moni on vuosittain saanut toimeentulotukea. Laajimmillaan taloudellisessa ahdingossa eläneiden määrää voidaan arvioida kombinoitua kriteeriä käyttäen, jolloin köyhiksi luokitellaan sekä tulo- että toimeentulotukiköyhät.

Köyhyyden yleisyyttä on viimeaikaisessa kotimaisessa ja kansainvälisessä tutkimuksessa arvioitu useimmiten niin sanottua suhteellista tulometodia käyttäen. Tällöin köyhyyttä analysoidaan käytettävissä olevien tulojen avulla, joiden ajatellaan kuvastavan yksilön taloudellisia resursseja. Menetelmän toinen tunnusmerkki on, että siinä köyhiä ja ei-köyhiä erottava tulo- raja asetetaan sopimuksenvaraisesti tiettyyn kohtaan tulojakaumaa. Yleensä köyhyysrajana on käytetty 50 prosenttia väestön mediaanituloista, joskin tämän rinnalla on tarkasteltu myös tiukemman (40 %) tai lievemmän (60 %) tuloajan vaikutusta köyhyydestä saatavaan kuvaan. (Ks. esim. Kangas & Ritakallio 1996, 13–24; Karisto ym. 1998, 85–86.)

Olen toisessa yhteydessä (Haapola 2001a, 88–89) esittänyt, että pelkästään suhteelliseen tulometodiin perustuva köyhyysanalyysi on puutteellinen muun muassa seuraavissa suhteissa:

- 1) Käytettävissä olevat tulot – varsinkin jos niitä mitataan hyvin lyhyellä aikavälillä eli vuosi- tai kuukausitasolla – eivät kuvaa adekvaatisti kotitalouden kaikkia taloudellisia resursseja. Tulojen ohella toimeentuloon vaikuttaa olennaisesti myös varallisuus, joka korreloi voimakkaasti muun muassa henkilön iän kanssa.
- 2) Käytettävissä olevat tulot – kotitalouden kulutusyksikköä kohti laskettuunakaan – eivät kerro, miten niillä tulee toimeen. Tämä johtuu siitä, että monet välttämättömyysmenot (esim. asumismenot ja lainanhoitokulut) jakautuvat kotitalouksien kesken hyvin epätasaisesti. Sen vuoksi ne vaikuttavat vähintään yhtä ratkaisevasti kuin tulot siihen, kuinka paljon kotitalouden jäsenille jää rahaa muihin päivittäisiin tarpeisiin. Nämä menot ovat sitä paitsi yleensä sellaisia, että niiden tasoa on lyhyellä aikavälillä vaikea sopeuttaa tulojen äkillisiin muutoksiin.
- 3) Suhteellisen tulometodin mukaan laskettu köyhyysraja on etenkin Pohjoismaissa, joissa asuminen on kallista, varsin alhainen. Sen vuoksi se antaa liiankin myönteisen kuvan köyhyyden laajuudesta ja levinneisyydestä Suomessa.

Luettelon kaksi ensimmäistä argumenttia eivät ole mitenkään uusia. Päinvastoin, suhteellisen tulometodin ongelmat ovat hyvin tuttuja köyhyystutkijoiden keskuudessa (esim. Heikkilä 1990; Ritakallio 1991). On kuitenkin vaikeaa löytää yksinkertaisia keinoja, joiden avulla tulomittarin pätevyyttä voitaisiin parantaa. Esimerkiksi Pentti Rönkkö (1995) on ehdottanut kotitalouksien toimeentulon, tai taloudellisen pelivaran, arviointia ”ylijäämätulojen” avulla. Ylijäämätulo laskettaisiin vähentämällä käytettävissä olevista tuloista ”perheen elämisen ja selviytymisen kannalta pakolliset menot”, kuten asumismenot, lasten päivähoitomaksut ja jokapäiväiset kulutusmenot (mt., 27).

Rönkön ehdotusta helpommin toteutettavissa olisi todellisten asumismenojen vähentäminen käytettävissä olevista tuloista. Tämäkään ratkaisu ei ole köyhyystutkimuksen kannalta ongelmaton, sillä sikäli kuin suuret asumismenot ilmentävät korkeata asumisen tasoa ja omakohtaisesti valittua elämäntyyliä, niiden vähentäminen tuloista saattaa vain vääristää kotitalouden taloudellisesta hyvinvoinnista saatavaa kuvaa (Hills 2001, 4).

Edellä esittämäni kolmas argumentti voidaan muotoilla uudelleen hieman lievennettynä näin: Suhteelliseen tulometodiin perustuva köyhyysraja mittaa lähinnä tulonjakoa (kohtuuttoman suurena pidetyn eriarvoisuuden laajuutta), ja on varsin epäselvää miten se suhteutuu todelliseen köyhyyteen. Puhe köyhyyden suhteellisuudesta synnyttää helposti mielikuvan, että ongelmaa ei tarvitse enää ottaa vakavasti. Koska tuloeroja aina esiintyy, suhteellisesta köyhyydestä ei päästä koskaan eroon. Köyhät ovat aina keskuudessamme, yhteiskunnan vaurastumisesta riippumatta. Täysin suhteelliseksi muuttuessaan köyhyydestä uhkaa siten tulla merkityksistään tyhjentyneeksi käsite. Stein Ringenin (1987) tunnettu suhteellisen köyhyyskäsitteen kritiikki kohdistui juuri tähän ongelmaan. Hän ei kuitenkaan täysin hylännyt tulomittarin käyttöä vaan esitti kaksoisehtoa, jonka mukaan köyhyyttä tulee mitata samanaikaisesti sekä epäsu-

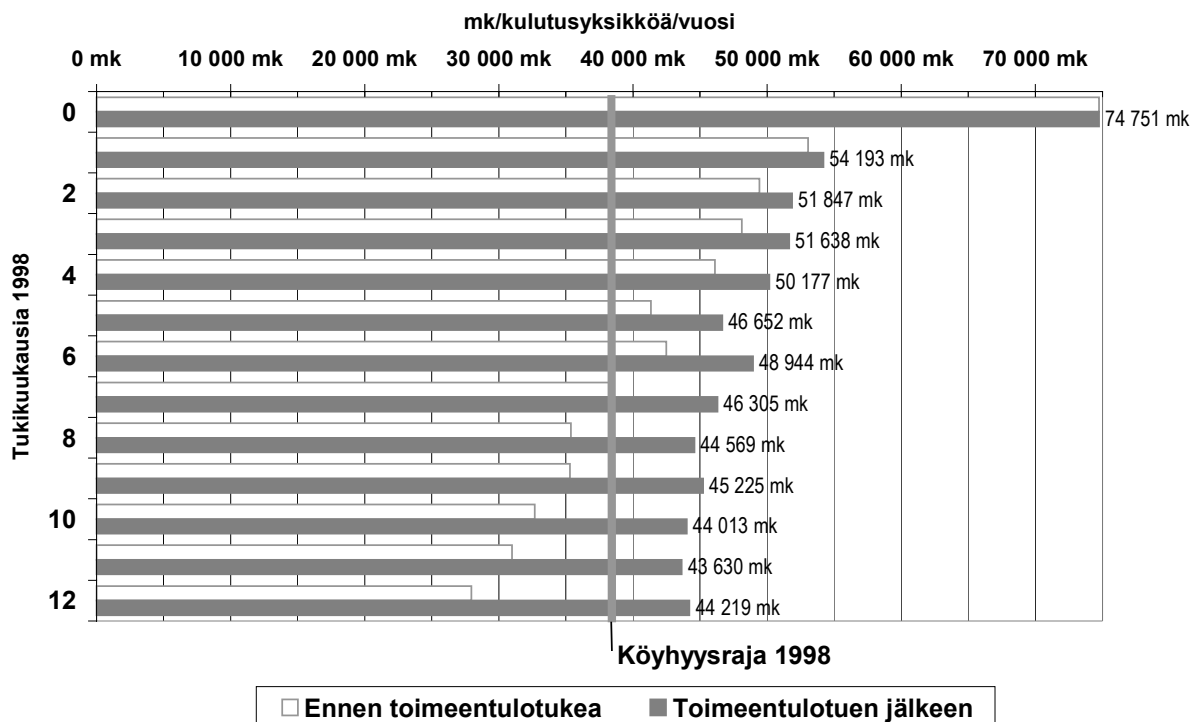

raan taloudellisten resurssien että suoraan tosiasiallisten elinolojen avulla. Myöhemmin monet köyhyystutkijat ovat yhä enemmän keskittyneet puutteellisia elinoloja kuvaavien suorien köyhyysindikaattoreiden kehittelyyn (mm. Gordon & Pantazis 1997; Andress 1998; Ritakallio 2001).

Koska tuloihin perustuvaa suhteellista köyhyysrajaa kuitenkin yleisesti käytetään, on tarpeellista keskustella myös siitä, millaisen elämisen tason tuo raja tarjoaa. Joitakin vastauksia tai arviointiperusteita tähän antaa kuvio 7, jossa verrataan vuonna 1998 toimeentulotukea saaneiden otoshenkilöiden (yhteensä 2 628 henkilöä) käyttötuloja kyseisen vuoden tuloköyhyysrajaan. Tässä on hyvä muistaa, että kuviossa tarkasteltavat toimeentulotuen saajat olivat pääosin varsinaisia pitkäaikaisasiakkaita, sillä heidän ensimmäisestä toimeentulotukikontaktistaan oli tuolloin kulunut jo 6–8 vuotta. Kuvioista voi havaita, että

- toimeentulotukitalouksien käyttötulot olivat selvästi pienemmät kuin ei-asiakkaiden käyttötulot (jotka nekin olivat kaikkien kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen keskiarvoa, 85 400 mk/kulutusyksikkö, pienemmät)
- toimeentulotukitalouksien ennen toimeentulotukea lasketut käyttötulot putosivat köyhyysrajan alapuolelle vasta yli seitsemän kuukautta eli melko säännöllisesti toimeentulotukea saaneilla
- toimeentulotuki nosti myös kroonisten tukiasiakkaiden keskimääräiset käyttötulot 44 000 markkaan eli selvästi suhteellisen köyhyysrajan yläpuolelle.

Kuvio 7. Otoshenkilöiden käyttötulot suhteessa suhteelliseen köyhyysrajaan toimeentulotuen saannin mukaan vuonna 1998 (kohteena vain alle 65-vuotiaat otoshenkilöt)

Suhteellinen köyhyysraja alitti siten selvästi viimesijaisen vähimmäisturvan tason 1990-luvun lopulla. Voiko tästä siis päätellä, että toimeentulotuen taso on ylimitoitettu? Näin ei voi tehdä, sillä sen on useissa tutkimuksissa todettu takaavan normaalitilanteissa enintään kohtuullisen minimitoimeentulon, mutta vain sen. Sikäli kuin väestön mielipiteeseen on uskomisen, toimeentulotuki ei riitä siihenkään. Esimerkiksi Forma, Heikkilä ja Keskitalo (1999, 5) päätyvät aikaisempien tutkimusten tavoin tulokseen, että toimeentulotuen taso "jää alle sen millä ihmiset itse arvioivat juuri ja juuri tulevansa toimeen".

Kuvio kertoo pikemminkin suhteellisen köyhyysrajan matalasta tasosta Suomessa. Vuonna 1998 tuo raja oli 3 150 markkaa kulutusyksikköä kohti kuukaudessa (mikä vastasi reaalisesti vuoden 1990 rajaa 2 720 mk/ky/kk). Tämä taso oli käytännössä niin matala, että sen avulla oli lähes mahdotonta rahoittaa samanaikaisesti normaalia asumista ja muuta elämistä, ellei käytössä ollut velatonta omistusasuntoa (Haapola 2001a, 88). Tämä merkitsee, että köyhyysrajaa vastaavalle tulotasolle juuttuminen olisi useimmissa tapauksissa johtanut ennen pitkää asunnon menettämiseen. Asuntomarkkinoilta syrjäytyminen tietää puolestaan vaikeuksia myös muilla elämänalueilla, sillä ilman asuntoa on vaikea saada työtä, perustaa perhettä, avata pankkitiliä tai edes tilata sanomalehteä. Suhteellisen köyhyysrajan alle jääminen merkitsi siten 1990-luvun Suomessa käytännössä varsin syvää köyhyyttä, joka johti pitkittyessään lähes vääjäämättä vakavaan sosiaaliseen syrjäytymiseen.⁶

Käyttötuloihin perustuvan köyhyystarkastelun puutteiden vuoksi käytän seuraavassa vaihtoehtoisena köyhyyden indikaattorina toimeentulotuen saantia vuoden aikana. Koska toimeentulotuen myöntäminen perustuu hakijan tuloja ja menoja koskevaan tarveharkintaan, sen voi olettaa kuvaavan käyttötuloja luotettavammin sitä, kuinka hyvin kotitaloudet tulevat toimeen käytössään olevilla resursseilla. Toisaalta myös tällä mittarilla on puutteensa. Toimeentulotuen saanti soveltuu huonosti yleispäteväksi köyhyyden mittariksi muun muassa seuraavista syistä:

- 1) Toimeentulotuen kaltaisiin tarveharkintaisiin etuuksiin liittyy yleensä huomattavaa alkikäyttöä (ks. Haapola 2001a, 14–15), jonka vuoksi kyseinen mittari aliarvioi vallitsevaa – jopa koettua – köyhyyttä.
- 2) Toimeentulotukea saavien määrä on riippuvainen tuen tasosta, josta päätetään poliittisin, julkistaloudellisin ja normatiivis-ideologisin perustein. Tämä on sekä etu että haitta. Etuna on se, että toimeentulotuen taso on tietyllä tavalla sidottu yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevaan käsitykseen kohtuullisesta minimistä. Haitta liittyy puolestaan siihen, että toi

---

⁶ Asumisen kalleus ja yhtenäinen asumiskulttuuri, mikä lienee osittain ankaran ilmaston seurausta, vaikuttanevat osaltaan suhteellisen köyhyyden vähäisyyteen Suomessa. Korkeiden asumiskustannusten vuoksi köyhyysrajan alittaminen on yleensä mahdollista vain poikkeustilanteissa. Tämä näkyy mm. siten, että laman syvimmässä vaiheessakin (1993) puolet (51 %) köyhiksi luokitelluista oli joko yrittäjiä (ml. maatalousyrittäjät) tai opiskelijoita. Eläkeläisiä oli köyhien joukossa hyvin vähän, sillä velattomassa omistusasunnossa asuneen kansaneläkeläisenkin oli tuolloin lähes mahdotonta päästä köyhyysrajan alapuolelle laskennallisen asuntotulon vuoksi. Laman jälkeen suhteellinen köyhyysraja on tosin noussut kansaneläkettä nopeammin, ja eläkeläisten köyhyydsasteikin on sen myötä noussut 0,3:sta 1,6 %:iin. (Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, 71–72.)

meentulotuen tasoon tehtävät muutokset vaikeuttavat luotettavan kuvan muodostamista väestön toimeentulo-ongelmien kehityksestä. Tuen tason nostaminen ei merkitse köyhyyden lisääntymistä, vaikka se johtaakin tukea saavien määrän kasvuun. Vastaavasti tukea leikkaamalla leikataan kyllä asiakasmääriä, mutta ei köyhyyttä.

- 3) Kolmas ongelma liittyy mittarin käsitteelliseen validiteettiin. Toimeentulotuki ei ole Suomessa ainakaan virallisesti yksinomaan köyhille tarkoitettu etuus. Vaikka tuki kohdentuu-kin pääosin vähävaraisille henkilöille, sitä voidaan myöntää myös tilapäisiin taloudellisiin vaikeuksiin, esimerkiksi ensisijaisen etuuden viivästyessä. Kaikkia toimeentulotuen tarvetta aiheuttavia toimeentulovaikeuksia ei ole mielekästä samaistaa ”köyhyyteen”. ”Tilapäinen köyhyys”, joka kestää vain muutaman kuukauden, on jo käsitteenäkin niin ristiriitainen, että se pikemmin hämmentää kuin selventää.

Vaikka tuloihin perustuvaan suhteelliseen köyhyysrajaan liittyy edellä kuvattuja ongelmia, käytän sitä tässä tutkimuksessa ensisijaisena köyhyyden kriteerinä. Näin saatava köyhyysraja on tiukka, mutta sitä lieventää asumistukitulojen jääminen analysoitavien käyttötulojen ulkopuolelle. Samaan suuntaan vaikuttaa se, että käytän etenkin kasautuvan huono-osaisuuden analyysissä (luku 7) köyhyyden indikaattorina toimeentulotukea edeltäviä käyttötuloja. Tämä on itse asiassa välttämätöntä, sillä kuten olemme nähneet, toimeentulotukitulojen mukaan ottaminen nostaisi useimmat säännöllisesti toimeentulotukea saavat pitkäaikaisasiakkaatkin köyhyysrajan yläpuolelle.

Tarkastelun yksinkertaistamiseksi käytän tuloköyhyyden kriteerinä kautta linjan vuoden 1990 köyhyysrajaa (32.600 mk/kulutusyksikkö/vuosi), joka on vuosien 1996–1998 osalta muutettu kunkin vuoden rahanarvoon. Näin saavutetaan se etu, että seurannan alku- ja loppuvuosien välinen vertailu kuvastaa suoraan pienituloisimpien toimeentulotukiasiakkaiden reaalisessa tulotasossa tapahtuneita muutoksia. Tämän tutkimuksen kannalta on lisäksi onnellinen yhteensattuma, että vuoden 1998 köyhyysraja oli reaaliarvoltaan suurin piirtein vuoden 1990 köyhyysrajan tasolla (vain 1 %:n sitä korkeampi). Sen vuoksi vuoden 1998 tuloköyhyyttä koskevat luvut olisivat pysyneet suurin piirtein ennallaan, vaikka vertailuperusteena olisi käytetty kyseisen vuoden tulonjakotilastosta poimittua köyhyysrajaa.

6.2 Tulokäsitteet

Tutkimuksessa käytettävien tulokäsitteiden muodostamistapa selviää seuraavasta asetelmasta. Tarkastelun lähtökohtana ovat viitehenkilön ja puolison valtionveronalaiset tulot, joihin on lisätty lapsilisät. Näistä muodostuvat kotitalouden bruttotulot. Kun bruttotuloista vähennetään verot ja veroluonteiset maksut, päästään ”käyttötuloihin ennen toimeentulotukea”. Ja kun niihin lisätään toimeentulotuki, saadaan ”käyttötulot toimeentulotuen jälkeen”.

Tutkimuksessa käytettävä tulokäsitteistö

- + valtionveronalaiset tulot
- + lapsilisät

- = bruttotulot
- verot ja veroluonteiset maksut

- = *käyttötulot ennen toimeentulotukea*
- + toimeentulotuki

- = *käyttötulot toimeentulotuen jälkeen*

Erilaisten kotitalouksien vertailun helpottamiseksi käyttötulot on jaettu vakiintuneeseen tapaan kotitalouden kulutusyksikköjen määrällä. Kulutusyksikköjen laskemisessa on sovellettu vanhaa OECD-skaalaa, jossa talouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut aikuiset (tässä = puoliso) painon 0,7 ja lapset painon 0,5. Yhden hengen talous vastaa siten yhtä kulutusyksikköä ja kahden aikuisen ja kahden lapsen perhe 2,7 kulutusyksikköä.

Otoshenkilöiden tulokehityksen tarkastelua rajoittaa jonkin verran se, että verotustiedot ovat käytettävissä ainoastaan vuodesta 1991 alkaen. Sen vuoksi käyttötulojen tasoa otosvuotta edeltävinä vuosina ei valitettavasti voida selvittää. Lisäksi vuoden 1990 asiakaskohortille ei voida laskea edes otosvuoden käyttötuloja. Pientä epätarkkuutta aiheuttaa myös se, että lapsilisätulot eivät sisälly aineistoon sellaisenaan, vaan ne on päätelty perheen alaikäisten lasten lukumäärän perusteella.

Tulokäsitteistöä rakennettaessa on pyritty siihen, että tämän tutkimuksen ”käyttötulo” vastaisi mahdollisimman hyvin tulonjakotilaston ”käytettävissä olevien tulojen” käsitettä. Käsitteet eivät kuitenkaan ole täysin identtiset, sillä pääosa verovapaista tuloeristä jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tärkeimmät niistä ovat

- opintotuen asumislisä sekä opintoraha (vuosien 1992/94 opintotukiuudistuksessa, joka tuli voimaan korkeakouluissa 1.6.1992 ja keskiasteen oppilaitoksissa 1.7.1994, opintoraha muuttui veronalaiseksi, joten se sisältyy siitä alkaen valtionveronalaisiin tuloihin)
- elatusapu ja kunnan sen puuttuessa maksama elatustuki, jotka saattavat tuoda merkittävän lisän yksinhuoltajaperheiden toimeentuloon
- yleinen asumistuki ja eläkeläisten asumistuki.

Eroja aiheuttaa myös siitä, että tulonjakotilaston käytettävissä oleviin tuloihin sisältyy laskennallinen asuntotulo omistusasunnosta. Asuntotulon huomiointi perustuu kansainvälisiin suosituksiin, ja sen tarkoituksena on huomioida omistusasumisesta saatava hyöty (Törmälehto 2000, 12).

Tämän tutkimuksen tulokäsitemie on siis hieman tulonjakotutkimuksen tulokäsitemietä suppeampi. Kaikkia tuensaajia koskevien keskiarvojen kannalta tällä erolla ei ole kovin suurta merkitystä Joissakin osaryhmissä, kuten opiskelijoiden tai eläkeläisten kohdalla, puuttuvien tuloerien merkitys saattaa kuitenkin olla suurempi, mikä aiheuttaa epätarkkuutta varsinkin köyhyystarkasteluihin. Siksi jätän opiskelijat köyhyeden pitkän aikavälin kehitystä koskevien tarkastelujen ulkopuolelle.⁷

Tutkimusaineisto poikkeaa tulonjakotilastosta jonkin verran myös kotitalouden määrittelyn osalta. Tulonjakotilastossa ”kotitalouden muodostavat kaikki ne henkilöt, jotka asuvat ja ruokailevat yhdessä tai jotka muuten käyttävät yhdessä tulojaan. Kotitalous on siis laajempi käsite kuin perhe” (Tulonjakotilasto 1993, 18). Tässä tutkimuksessa tukeudutaan puolestaan väestötilastojen perhekäsitteeseen, johon luetaan vain viitehenkilö, hänen avio- tai avopuolisonsa sekä kotona asuvat alaikäiset lapset. Perheen kokonaistuloihin on siten laskettu ainoastaan viitehenkilön ja puolison tulot sekä perhekohtaisista tuloista lapsilisät ja toimeentulotuki. Myös alaikäisten lasten tulot jäävät tarkastelun ulkopuolelle, millä ei kuitenkaan liene suurta vaikutusta lopputulokseen. Tärkeämpi seikka on se, että vanhempinsa luona kirjoilla olevia täysi-ikäisiä tuensaajia, jotka ovat siis perheasemaltaan lapsia, kohdellaan tässä aineistossa tulonjakotilastosta poikkeavasti yhden aikuisen kotitalouksina. Heidän tuloensa eivät siten vaikuta perheen muiden jäsenten tulotasoon, ja heidän oma tulotasonsa määritellään yksinomaan henkilökohtaisten tulojen perusteella.

Eroja syntyy myös siitä, että asunnottomat ja laitosväestö ovat mukana tutkimusaineistossa mutta eivät tulontilastossa. Näiden ryhmien osuus uusista tuensaajista jäi kuitenkin vain 1,2 prosenttiin, joten niillä ei ole suurta vaikutusta köyhyydestä saatavaan kuvaan.

Tulotarkastelun laajentaminen henkilökohtaisista tuloista koko kotitalouden tuloihin tarkentaa huomattavasti kotitalouden jäsenten toimeentulosta saatavaa kuvaa. Samanaikaisesti se tuo kuitenkin mukanaan uusia ongelmia. Suurin ongelma liittyy siihen, että kotitaloudet ovat nopeasti muuttuvia yksiköitä. Ongelmia aiheuttaa etenkin perheen tulonsaajien vaihtuminen uusien parisuhteiden syntyessä. Mikäli tässä suhteessa ei tehdä mitään, tulotiedot käyvät seurannan edetessä yhä puutteellisemmiksi ja alkuperäinen otos hupenee varsin nopeasti olemattomiin. Näin syntyvän kadon merkitystä korostaa entisestään se, että se koskee ainoastaan

---

⁷ Yleistä asumistukea koskevat tiedot ovat kyllä käytettävissä vuosilta 1991–1993. Koska vastaavia tietoja ei ole käytettävissä muilta vuosilta, ne on jätetty tarkastelun ulkopuolelle. Tuensaajien keskimääräisten tulojen kannalta niiden sivuuttamisella ei ole ainakaan seurannan alussa kovin suurta merkitystä, sillä yleinen asumistuki olisi nostanut 18–64 -vuotiaiden tuensaajien (ilman opiskelijoita, eläkeläisiä ja perheasemaltaan ”lapsia”) keskimääräisiä käyttötuloja otosvuonna 1 250 markkaa ja seuraavana vuonna 1 730 markkaa kulutusyksikköä kohti vuodessa.

Köyhyystarkastelujen kannalta asumistuen merkitys olisi kuitenkin ollut suurempi: Köyhyysrajan (32.600 mk) alapuolelle jäi otosvuonna ennen asumistuen ja toimeentulotuen huomioon ottamista 22,4 % mainitusta 18–64 -vuotiaiden tuensaajien ryhmästä (ilman helsinkiläisiä). Yleisen asumistuen lisäämisen jälkeen ’tuloköyhien’ osuus putosi 19,0 %:iin ja toimeentulotuen lisäämisen jälkeen viimein 14,0 %:iin.

uuden parisuhteen solmineita henkilöitä, joiden määrä nousi tässä tutkimuksessa vuonna 1995 jo peräti 29,5 prosenttiin. Ellei näin muodostunutta ongelmaa kyetä ratkaisemaan, tällaisten myönteisten elämänmuutosten vaikutus toimeentuloon jää kokonaan tarkastelun ulkopuolelle, mikä saattaa vääristää pahastikin lopputulosta.

Tässä tutkimuksessa parisuhteiden muuttumisesta syntynyt ongelma ratkaistiin siten, että otoshenkilöille (eli toimeentulotuen viitehenkilöille) poimittiin aineiston päivityksen yhteydessä kolmelle viimeiselle seurantavuodelle (1996–1998) uudelleen puoliset Tilastokeskuksen perhetiedoista. Tämän täydennyksen ansiosta aineisto tarjoaa varsin kattavan kuvan otoshenkilöiden toimeentulosta sekä seurannan alussa että sen loppuvaiheessa.

6.3 Yleiskuva köyhyyden muutoksesta seurannan aikana

Seuraavassa kuviossa vertaillaan, millaiseen kuvaan köyhyyden kehityksestä edellä mainittujen köyhyyskriteerien käyttö johtaa. Siinä köyhyyden laajuutta arvioidaan neljällä tavalla: ”tuloköyhyytenä” ennen toimeentulotukituloja ja niiden jälkeen, toimeentulotukiasiakkuutena sekä edellisten kombinaationa, jolloin köyhiksi luokitellaan ne, jotka olivat joko ”tulo-” tai ”toimeentulotukiköyhiä”. (Kuvio 8.)

Jotta köyhyyden tasossa tapahtuneista muutoksista saataisiin mahdollisimman luotettava kuva, tarkastelu on rajattu pelkästään vuosien 1991–1992 asiakaskohortteihin, joista on poistettu alaikäisten tuensaajien ohella opiskelijat.⁸

Kuten kuvioista voi havaita, vaihtoehtoiset tarkastelutavat antavat köyhyyden tasosta hieman erilaisen kuvan. Käyttötulojen perusteella laskettu ”tuloköyhyys” on jokaisena vuonna aivan odotetusti vähäisempää kuin ”toimeentulotukiköyhyys”, mikä on puolestaan vähäisempää kuin kombinoidulla kriteerillä (joko tulo- tai toimeentulotukiköyhä) laskettu köyhyysaste.

---

⁸ Kuten sanottu, jätän opiskelijat tarkastelun ulkopuolelle sen vuoksi, että seurannan alkuvuosia koskevat tiedot aliarvioivat selvästi opiskelijoiden tuloja opintotukitietojen puuttumisen vuoksi. Seurannan loppuvuosina tilanne oli tyystin erilainen opintorahan muuttua veronalaiseksi tuloksi. Lisäksi useimmat opiskelijat olivat tuolloin siirtyneet ansiotyöhön, joten työssäkäyntitilasto kuvaa heidän tulojaan aikaisempaa kattavammin. Vuoden 1990 asiakaskohortti on jätetty pois sen vuoksi, että otosvuoden (1990) käyttötuloja ei ole voitu laskea tälle kohortille verotietojen puuttumisen vuoksi.

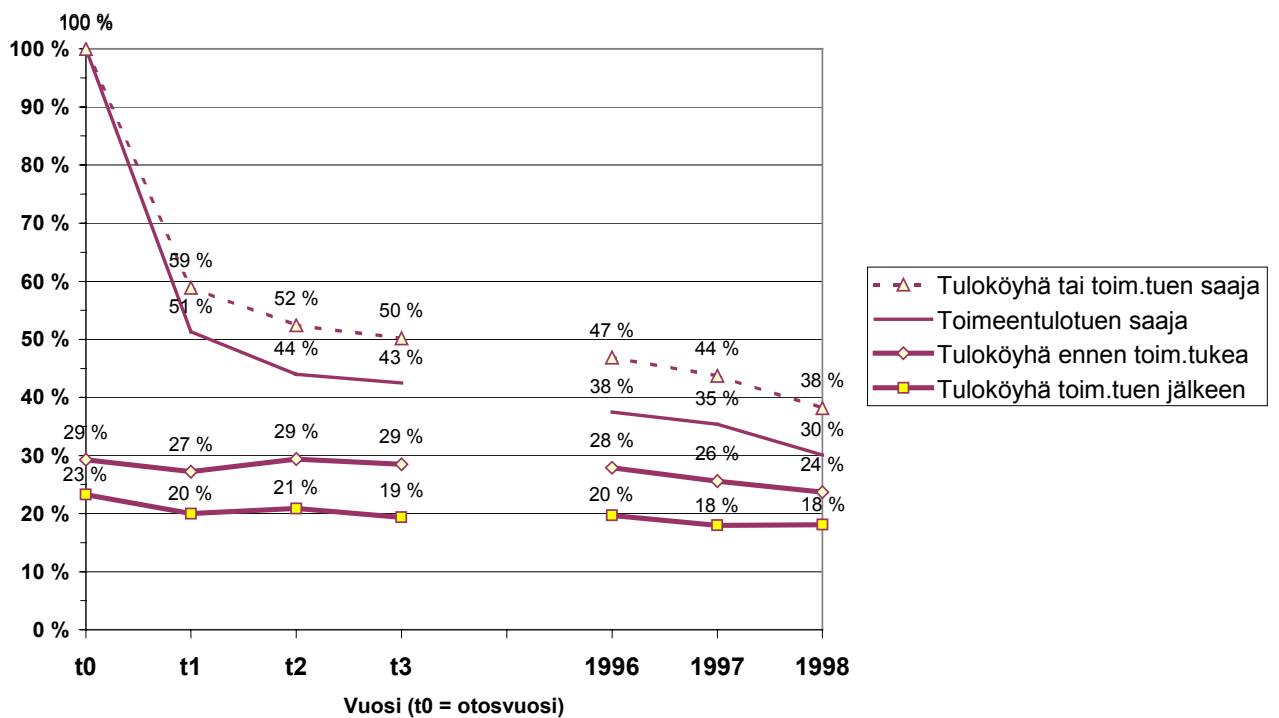
Toinen ja sisällöllisesti merkittävämpi havainto on kuitenkin köyhyyden vähenemisen hitaus. Tämä on erityisen silmiinpistävää tuloköyhyyden kohdalla. Tuloköyhien osuus supistui koko seurantajaksolla ainoastaan vajaat 6 prosenttiyksikköä. Mikäli tarkastellaan käyttötuloja ennen toimeentulotukea, tuloköyhyys ei etenkään neljän ensimmäisen vuoden aikana olennaisesti vähentynyt. Tämä selittyy sillä, että kyseessä olivat kaikkein pahimmat lamavuodet: vuoden 1991 otoksen osalta vuodet 1991–1994 ja vuoden 1992 otoksen osalta vuodet 1992–1995. Vasta 1990-luvun puolivälin jälkeen tuloköyhien osuus alkoi pudota noin kahdella prosenttiyksiköllä vuodessa. Tätä voi pitää merkinä siitä, että laman jälkeinen noususuhdanne ja työttömyyden lieventyminen heijastuivat jossain määrin myös pitkittyneestä köyhyydestä kärsineiden toimeentulotuloon. Näistä pienistä elpymisen merkeistä huolimatta on todettava, että köyhyys oli vielä seurannan lopussakin hyvin yleistä.

Toimeentulotukikriteerillä mitaten taloudellisessa ahdingossa eläneiden otoshenkilöiden määrä supistui seurannan aikana selvästi tuloköyhyyttä nopeammin. Ero on kuitenkin osittain näennäinen, sillä ”toimeentulotukiköyhien” osuus oli otosvuonna (t_0) jo määritelmällisestikin 100 prosenttia. Seuraavana vuonna tästä joukosta oli jäljellä enää puolet. Tämän jälkeen toimeentulotukea saaneiden osuus supistui huomattavasti hitaammin. Kaikkein selvin muutos osui vuodelle 1998, jolloin tukea saaneiden osuus putosi yli viisi prosenttiyksikköä⁹. Tämä heijastaa vähimmäisturvan piirissä tehtyjä muutoksia, joilla asumistuen tasoa parannettiin etenkin yhden hengen ruokakuntien osalta samalla kun toimeentulotuen tasoa leikattiin (ks. Keskitalo ym. 2000). Valitettavasti tutkimusaineisto ei sisällä asumistukitietoja, joten tässä yhteydessä on mahdotonta arvioida vähimmäisturvamuutosten kokonaisvaikutusta otoshenkilöiden toimeentuloon.

Tarkastelun pääviesti on se, että yllättävän suuri osa otoshenkilöistä eli vielä 1990-luvun lopussakin taloudellisessa ahdingossa. Niukan toimeentulon varassa elävien kokonaismäärää kuvastaa ehkäpä parhaiten tulo- ja toimeentulotukiköyhien yhteismäärä, joka oli peräti 38 prosenttia. Luku on suuri, kun muistetaan että tässä tarkastellaan pelkästään sellaisia uusia tukiasiakkaita, jotka turvautuivat toimeentulotukeen 1990-luvun alussa ensi kertaa elämässään.

⁹ Kuvion 8 antama kuva toimeentulotukiriippuvuuden jatkuvuudesta poikkeaa huomattavasti Keskitalon, Heikkilän ja Laaksosen (2000, 43) tiedoista, joiden mukaan vuosina 1991–1992 tukea saaneista oli vuonna 1998 jäljellä 18–21 %. Se että pitkäaikainen riippuvuus toimeentulotuesta on tämän tutkimuksen mukaan selvästi suurempaa, johtuu ensisijaisesti siitä että Keskitalo ym. tarkastelevat *yhtäjaksoista* tukiasiakkuutta. Tämän tutkimuksen lukuja nostaa etenkin vuosien 1996–1998 osalta jonkin verran myös se, että tässä on otettu huomioon myös puolisolle maksettu toimeentulotuki. Lisäksi on muistettava, että Keskitalon ym. otos ei ole vertailukelpoinen tämän tutkimuksen otoksen kanssa. He tarkastelevat tukiasiakkuuden jatkuvuutta kaikkien vuoden aikana toimeentulotukea saaneiden keskuudessa, joten heidän otokseensa sisältyy huomattavan paljon jo aikaisemmassa vaiheessa tuen piiriin tulleita. Kuten olen toisaalla osoittanut, uusista asiakkaista poimittu otos (virtaotos), yhden kuukauden asiakkaista poimittu poikkileikkausotos sekä vuoden aikana tukea saaneista poimittu otos tuottavat kolme erilaista kuvaa asiakkuuden kestosta (Haapola 1999).

Kuvio 8. Köyhyyden yleisyyden muutos seurannan aikana eri kriteereillä arvioituna

Huom. Kuviossa ovat mukana vain vuosien 1991–1992 asiakaskohortit ilman opiskelijoita ja otosvuonna alle 18-vuotiaita. Toimeentulotuen jälkeistä tuloköyhyyttä kuvaavat luvut eivät ole seurannan alussa (t_0 – t_2) täysin vertailukelpoisia myöhempien vuosien kanssa helsinkiläisten tuensaajien puuttumisen vuoksi.

6.4 Köyhyys seurannan alussa

Taulukossa 17 tarkastellaan muutamien tärkeimpien taustatekijöiden yhteyksiä tuloköyhyyteen seurannan alussa. Siitä voi havaita, että köyhyysaste vaihteli ryhmittäin varsin paljon. Iän, perhetilanteen, sosioekonomisen taustan ja työmarkkina-aseman yhteys köyhien osuuteen oli tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < 0.001$). Sen sijaan otosvuoden ja suuralueen vaikutus köyhyyteen oli jonkin verran heikompi. Otosvuosien välinen ero oli tilastollisesti merkitsevä ($p < 0.05$) ainoastaan toimeentulotukea edeltävillä käyttötuloilla arvioituna, mutta ei enää toimeentulotuen lisäämisen jälkeen. Suuralueiden väliset erot olivat sitä vastoin tilastollisesti merkitseviä vasta toimeentulotukitulojen lisäämisen jälkeen. Pienituloisuutta esiintyi tällöin vähiten pääkaupunkiseudun tuensaajien joukossa, ja eniten taas Väli- ja Pohjois-Suomessa.

Iän yhteys tuloköyhyyteen oli selvästi epälineaarinen, sillä pienituloisuutta esiintyi eniten ikähaitarin molemmissa ääripäissä. Nuorista, alle 20-vuotiaista tuensaajista köyhyysrajan alitti joka toinen, yli 64-vuotiaista puolestaan joka kolmas. Asumistuki- ja opintotukitietojen puuttuminen saattaa kuitenkin yliarvioida köyhyyttä juuri näissä ryhmissä. Sillä vaikka opiskelijat onkin pyritty poistamaan tarkastelusta, nuorimmat ikäryhmät elivät vielä opintojen ja työelämän välistä siirtymävaihetta, jossa opintotuki ja muut analyysistä puuttuvat tulomuodot saattoivat olla merkittävä toimeentulon lähde (myös puolison kautta). Samanaikaisesti asumistuki saattoi muodostaa merkittävän tulonlisän pienituloisille eläkeläisille.

Taulukko 17. Tuloköyhyys ennen ja jälkeen toimeentulotuen eri sosiodemografisissa ryhmissä otosvuonna

	Käyttötulot alle köyhyysrajan	
	KOT ^a	KOT+TTT ^b
<i>Kaikki</i>	29,3	23,3
<i>Otos</i>	+	
1991	27,9	22,7
1992	30,6	23,9
Ikä	+++	+++
18–19 v	55,4	48,3
20–29 v	32,9	27,1
30–39 v	21,3	14,9
40–49 v	22,7	17,8
50–64 v	26,8	20,3
yli 64 v	34,5	30,2
Perhetilanne	+++	+++
perheetön	31,7	23,1
”lapsi” (vanhempien luona)	58,4	53,7
yksinhuoltajaperhe	36,6	29,3
lapseton pari	12,4	10,4
kahden aikuisen lapsiperhe	15,2	11,3
Sosioekonominen tausta	+++	+++
yrittäjä	40,3	32,5
ylempi toimihenkilö	19,5	11,8
alempi toimihenkilö	19,4	12,9
työntekijä	25,8	20,9

eläkeläinen	36,4	30,8
muu	59,6	49,7
<hr/>		
<i>Työmarkkina-asema (t₀–t₁)</i>	+++	+++
täysi työura	8,9	7,0
vajaa työura	25,3	20,8
pitkäaikaistyötön	35,4	26,5
työvoiman ulkopuolella	42,2	36,2
<hr/>		
Suuralue		+
pääkaupunkiseutu (pl. Helsinki)	27,0 ^c	19,6
muu Etelä-Suomi	28,0	22,3
Väli-Suomi	31,3	26,0
Pohjois-Suomi	28,8	24,6

Huom. Tarkastelussa ovat mukana vain vuosien 1991–1992 asiakaskohortit ilman opiskelijoita. Toimeentulotuen jälkeisiä käyttötuloja tarkasteltaessa helsinkiläiset tuensaajat puuttuvat.

^a Käyttötulot ennen toimeentulotukea ^b Käyttötulot toimeentulotuen jälkeen

^c Helsinkiläiset tuensaajat mukaan lukien tuloköyhien osuus (ennen toimeentulotukea) oli pääkaupunkiseudulla 30,1 %.

+++ p<0.001   ++ p<0.01   + p<0.05

Eri kotitaloustyypeistä pienituloisuus oli selvästi vähäisintä kahden aikuisen perheissä. Yksinhuoltajien köyhyysriski oli niihin verrattuna lähes kolminkertainen. Perheettömienkin joukossa tuloköyhien osuus oli vähintään kaksinkertainen avio- tai avoliitossa eläneisiin verrattuna. Vanhempiansa luona kirjoilla olleista täysi-ikäisistä tuensaajista (”lapsista”) köyhyysrajan alitti joka toinen. Lukua saattaa jonkin verran suurentaa se, että tämän ryhmän kohdalla ei ole otettu huomioon kotitalouden kokonaistuloja eikä vanhempien luona asumisesta koituvia säästöjä. Aineisto ei siten kuvanne kovin luotettavasti vanhempiansa luona asuvien ”lasten” toimeentuloa.

Sosioekonomisista ryhmistä pienituloisuus oli vähäisintä ylempien ja alempien toimihenkilöiden joukossa. Suurimmat köyhyysriskit olivat puolestaan yrittäjillä, eläkeläisillä ja ryhmässä ”muut”. Kahdessa ensimmäisessä ryhmässä köyhyysrajan alitti toimeentulotuen jälkeenkin yli 30 prosenttia, ryhmässä ”muut” peräti puolet. Asumistuen merkitys lienee kuitenkin eläkeläisille muita ryhmiä suurempi, joten taulukon tiedot saattavat jossain määrin aliarvioida eläkeläisten taloudellisia resursseja. Kuten todettu, taulukon ulkopuolelle jätettiin kokonaan opiskelijat, joista peräti 70 prosenttia olisi jäänyt toimeentulotuen jälkeisillä käyttötuloilla mitaten köyhyysrajan alapuolelle.

Myös työmarkkina-asema vaikutti selvästi köyhyyteen. Yhtäjaksoisesti työssä olleista köyhyysrajan alitti (toimeentulotuen jälkeen) vain 7 prosenttia mutta osavuotisesti ansiotyössä olleista joka viides, pitkäaikaisesti työttömistä joka neljäs ja työvoiman ulkopuolella olleista useampi kuin joka kolmas.

6.5 Köyhyys seurannan lopussa

Kuten edellä havaitsimme, otoshenkilöiden taloudelliset vaikeudet vähenivät seurantajakson aikana varsin hitaasti. Taulukossa 18 tarkastellaan yksityiskohtaisemmin, miten köyhyysriski kohdentui seurannan lopussa eli vuonna 1998. Taulukko kuvaa tavallaan sitä, missä ryhmissä esiintyi eniten pitkittyneitä taloudellisia ongelmia. Tarkastelussa ovat tällä kertaa mukana kaikki alkuperäisiin otoksiin kuuluneet täysi-ikäiset henkilöt, mistä johtuen köyhyiden yleisyyttä kuvaavat luvut poikkeavat hieman edellä esitetyistä tiedoista. Pienistä eroista huolimatta kokonaiskuva on sama. Ennen toimeentulotukituloja tuloköyhiin kuului joka neljäs ja niiden jälkeen lähes joka viides. Toimeentulotukea saaneisiin lukeutui puolestaan lähes joka kolmas, ja jommallakummalla kriteerillä – käyttötuloilla tai toimeentulotukiasiakkuudella – arvioituna köyhiksi luokitui 38 prosenttia vuonna 1998 elossa olleista maassa asuneista otoshenkilöistä.

Vaihtoehtoisten köyhyysmittareiden välisistä tasoeroista huolimatta ne antavat suurimmaksi osaksi yhtenäisen kuvan köyhyyden sosiaalisesta vaihtelusta seurannan lopussa. Köyhyyden riskiä lisäsivät:

- eläminen yhden aikuisen taloudessa (yksin tai yksinhuoltajana)
- huono työmarkkina-asema
- kuuluminen joko nuorimpaan tai vanhimpaan ikäryhmään
- yrittäjätausta (tai selkeän sosioekonomisen aseman puute seurannan alussa)
- kuuluminen vuoden 1990 asiakaskohorttiin
- asuminen Pohjois- tai Väli-Suomessa.

”Tuloköyhyys” ja ”toimeentulotukiköyhyys” eivät kuitenkaan aivan kaikilta osin kohdentuneet samalla tavalla. Varsinkin yli 64-vuotiaiden, eläkeläisten ja vanhempiensa luona kirjoilla olleiden ”lasten” joukossa toimeentulotuen saajia oli huomattavasti vähemmän kuin mitä käyttötuloilla mitattu tuloköyhyys antaa odottaa. Tähän eroon vaikuttanevat seuraavat kolme seikkaa: 1) tarkastelun ulkopuolelle jäävät tulolajit (mm. asumistuki) olivat näissä ryhmissä keskimääräistä tärkeämpiä, 2) toimeentulotukeen oikeuttavat menot olivat keskimääräistä pienempiä ja/tai 3) toimeentulotuen alikäyttö oli normaalia yleisempää.

Edellä mainittuja ryhmiä lukuun ottamatta toimeentulotuen saajia oli yleensä enemmän kuin tuloköyhiä. Joissakin ryhmissä tämä ero oli huomattavan suuri. Tällaisia olivat varsinkin vajaan työuran omanneet ja pääkaupunkiseudulla asuneet tuensaajat. Edellisessä ryhmässä toimeentulotuen odotettua suurempaa tarvetta selittänee epäsäännölliseen työssäkäyntiin liittynyt tulojen epävakaisuus, jälkimmäisessä ryhmässä puolestaan pääkaupunkiseudun muuta maata korkeammat asumiskustannukset. Vaikka pienituloisia oli pääkaupunkiseudulla muuta maata vähemmän, elämisen kannalta välttämättömät kustannukset kohottivat toimeentulotukea saaneiden osuuden koko maan keskiarvon yläpuolelle.

Tulo- ja toimeentulotukiköyhyyden yhdistäminen (kombinoitu köyhyyskriteeri) tasoittaa osaryhmien eroja erityisesti silloin kuin alkuperäiset kriteerit poikkeavat eniten toisistaan. Niinpä köyhyyden sosiaalinen vaihtelu ei ollut tätä kriteeriä käytettäessä aivan yhtä voimakasta kuin edellä havaittiin.

Taulukko 18. Köyhyys seurannan lopussa vuonna 1998 eri köyhyyskriteereillä arvioituna: köyhien osuus vuoden 1998 työssäkäyntitilastoon tahdistuneista

	Käyttötulot alle köyhyysrajan		Toimeentulotuen saaja	Tulo- tai toimeentulotukiköyhä
	KOT ^a	KOT+TTT ^b		
<i>Kaikki</i>	24,0	18,7	29,4	38,2
Otos	+++	+	+++	+++
1990	27,4	20,6	32,5	42,3
1991	23,2	18,0	29,0	37,0
1992	22,8	18,1	27,8	36,8
<i>Ikä (otosvuonna)</i>	+++	+++	+++	+++
18–19 v	32,5	24,2	43,8	51,3
20–29 v	21,0	17,1	25,3	33,8
30–39 v	24,6	17,1	31,6	39,7
40–49 v	26,7	20,1	33,3	42,2
50–64 v	19,5	15,9	23,8	30,8
yli 64 v	32,1	31,4	14,0	40,6
Perhetilanne v.1998	+++	+++	+++	+++
perheetön	33,8	24,2	37,5	47,9
”lapsi” (vanhempien luona)	54,5	52,7	21,3	59,6
yksinhuoltajaperhe	39,8	32,9	43,9	55,2
lapseton pari	8,8	6,5	21,6	24,5
kahden aikuisen lapsiperhe	10,4	7,7	21,7	25,0
<i>Sosioekonominen tausta (t₀)</i>	+++	+++	+++	+++
yrittäjä	29,9	22,4	35,0	46,9
ylempi toimihenkilö	16,1	12,6	17,9	23,9
alempi toimihenkilö	18,6	13,6	27,8	34,0
työntekijä	23,1	16,3	33,1	39,0
opiskelija	20,3	17,4	22,4	31,8
eläkeläinen	33,3	31,4	19,8	42,3
muu	42,2	33,3	45,6	57,8
<i>Työmarkkina-asema (1996–97)</i>	+++	+++	+++	+++
täysi työura	3,6	3,2	9,3	12,0
vajaa työura	13,1	10,6	23,8	29,9
pitkäaikaistyötön	49,3	33,5	58,6	68,7
työvoiman ulkopuolella	34,7	31,2	29,0	47,4
<i>Suuralue (kunnassa pysyneet)</i>		++		+
pääkaupunkiseutu	23,6	16,7	30,8	39,1
muu Etelä-Suomi	24,6	19,2	28,6	37,5
Väli-Suomi	25,7	21,6	29,5	40,4
Pohjois-Suomi	27,5	21,7	32,2	43,3

Huom.

^a Käyttötulot ennen toimeentulotukea ^b Käyttötulot toimeentulotuen jälkeen

+++ p<0.001 ++ p<0.01 + p<0.05

Edellä todetun lisäksi kannattaa kiinnittää huomiota muutamiin tuloköyhydessä tapahtuneisiin muutoksiin. Seurannan lopussa vallinneen tilanteen vertailu otosvuoteen paljastaa, että kehitys oli eri sosiodemografisissa ryhmissä kovin erisuuntaista. Köyhyysaste väheni varsin paljon alle 20-vuotiaiden (jopa yli 20 prosenttiyksiköllä), 20–29 -vuotiaiden, yrittäjätaustan omanneiden ja osavuotisesti työssä olleiden keskuudessa. Parhaassa työiässä eli 30–49 -vuotiaana toimeentulotuen piiriin tulleiden köyhyysaste sen sijaan kasvoi. Suuralueittain katsottuna pohjoissuomalaiset pärjäsivät muita huonommin: ennen toimeentulotukea laskettu köyhyysaste supistui heidän joukossaan vain yhden prosenttiyksikön.

Perhetilanteen ja työmarkkina-aseman vaikutus köyhyysriskiin on seurannan aikana selvästi voimistunut. Tämä näkyy siten, että perheettömien, yksinhuoltajien ja pitkäaikaisesti työttömänä olleiden köyhyysriski on kasvanut, kun se on samanaikaisesti muissa ryhmissä pienentynyt. Seurannan loppuvaiheessa krooniseen työttömyyteen juuttuneista jäi köyhyysrajan alapuolelle ennen toimeentulotukea peräti puolet ja toimeentulotukitulojen jälkeenkin kolmannes.

Työmarkkina-aseman vaikutusta köyhyysriskiin voidaan vielä täsmentää tarkastelemalla sitä kotitaloustyypeittäin seurannan alussa ja lopussa (taulukko 19). Tämä tarkastelu osoittaa, että puolison olemassaolo pienentää heikon työmarkkina-aseman omaavien köyhyyttä huomattavasti. Silloinkin kun otoshenkilö oli osavuotisesti työssä, pitkäaikaisesti työtön tai työvoiman ulkopuolella, avio- tai avoliitossa eläneiden köyhyysaste oli vain kolmasosan tai puolet perheettömien ja yksinhuoltajien köyhyysasteesta niin seurannan alussa kuin lopussakin.

Puolison tulot ehdollistavat siten merkittävästi viiitehenkilön työmarkkina-aseman ja köyhyyden välistä suhdetta. Viiitehenkilön työnsaantivaikeudet heikentävät perheen taloudellista hyvinvointia myös kahden aikuisen talouksissa, mutta ilman tietoa molempien puolisoitten työllisyydestä perheen köyhyysriskin suuruutta on vaikea ennustaa.

Taulukosta 19 voi havaita myös sen, että kroonisista työttömyysongelmista kärsivien taloudellinen tilanne vaikeutui selvästi seurannan aikana. Pitkäaikaistyöttömien köyhyysaste oli vuonna 1997 jokaisessa kotitaloustyyppissä puolitoistakertainen seurannan alussa vallinneeseen tilanteeseen verrattuna. Sama voidaan todeta myös tarkastelemalla pitkäaikaistyöttömien keskimääräisiä kulutusyksikköä kohti laskettuja käyttötuloja: tarkasteltavalla ajanjaksolla nimellisten käyttötulojen mediaani putosi 1997 41200 markasta 36 000 markkaan ja keskiarvo 43 600 markasta 41 600 markkaan. Kun rahan arvo heikentyi samanaikaisesti noin 10 prosenttia, niin pitkäaikaistyöttömien taloudellisessa asemassa tapahtui selvää absoluuttista kurjistumista.

Taulukko 19. Tuloköyhyys ennen toimeentulotukea viitehenkilön työmarkkina-aseman ja perhetilanteen mukaan otosvuonna ja seurannan lopussa (1997)

Työmarkkina-asema	Periodi	Tuloköyhien osuus perhetilanteen mukaan otosvuonna ja vuonna 1997 (%)			
		Perheetön (tai ”lapsi”)	Yksinhuoltaja	Lapseton pari	Avio/avopari ja lapsia
Täysi työura	T ₀ ^a	9	11	4	9
	1996–97	4	5	0	4
Vajaa työura	T ₀	34	32	14	13
	1996–97	19	31	7	9
Pitkäaikaistyötön	T ₀	44	45	17	20
	1996–97	66	71	25	30
Työvoiman ulkopuolella	T ₀	68	71	12	19
	1996–97	52	81	15	19

Huom. Tarkastelussa ovat mukana vain otosvuonna 18–54 -vuotiaat henkilöt ilman opiskelijoita. Lisäksi vuoden 1990 asiakaskohortti puuttuu seurannan alkua kuvaavista luvuista.

^a Otosvuosi ja sitä seuraava vuosi (t_0-t_1)

6.6 Pitkittyvä köyhyys

Vaikka seurannan viimeistä vuotta koskeva tarkastelu kertoi tavallaan toimeentulovaikeuksien pitkittymisestä, kovin tarkkaa kuvaa niiden kestosta ei sen perusteella kuitenkaan vielä saada. Vuonna 1998 köyhiksi todetut henkilöt ovat voineet päätyä tähän tilanteeseen useita vaihtoehtoisia reittejä. Joku on ehkä ollut yhtäjaksoisesti köyhä, jollekin ovat ehkä ominaisia vuodesta toiseen voimakkaasti vaihtelevat tulot, ja joku kolmas on saattanut ajautua uudelleen vaikeuksiin vuosia kestäneen taloudellisesti paremman jakson jälkeen.

Kuvan tarkentamiseksi tarkastelen seuraavassa pitkäaikaisen köyhyyden yleisyyttä seurannan viimeisellä kolmivuotiskaudella 1996–1998 erityisesti tätä tarkoitusta varten rakennetuilla mittareilla. Goodin’in ym. (1999, 115–117) mukaan köyhyyden pitkäaikaisuutta ja kestoja voidaan analysoida ainakin seuraavilla kolmella tavalla:

- 1) Analysoimalla alkaneiden (uusien) köyhyysjaksojen yhtäjaksoista kestoja ja päättymistodennäköisyyttä (”spell approach”).
- 2) Tutkimalla, kuinka monen vuoden aikana henkilön tulot jäävät köyhyysrajan alapuolelle pitkäaikaisen seurantajakson aikana. Goodin ym. (1999) käyttävät tällä tavoin saatavista tunnusluvuista nimityksiä ”osuma-aste” (”hit rate”) ja ”toistuvuuden mitta” (”measure of ’recurrence’”). Vaikka he eivät määrittelekään käsitteitään kovin täsmällisesti, vaikuttaa siltä, että he tarkoittavat osuma-asteella ilmiön esiintymistodennäköisyyttä eli prevalenssia tietyn pituisella havaintojaksolla. Toistuvuuden mitta viittaa puolestaan ilmiön esiintymiskertojen lukumäärään havaintojakson aikana.
- 3) Tarkastelemalla usean peräkkäisen vuoden yhteenlaskettuja eli aggregoituja tuloja (ääriesimerkkinä tuloerojen tarkastelu elinikäisten tulojen avulla).

Tarkastelen seuraavassa pitkäaikaista köyhyyttä pääosin ”toistuvuuden mittaa” käyttäen eli analysoimalla köyhyyden toistuvuutta kolmen peräkkäisen vuoden (1996–1998) aikana. Koska tarkasteltavia vuosia on vain kolme, niin köyhyysvuosien määräänkin vaihtelee ainoastaan nollassa kolmeen. Pitkäaikaisen köyhyyden kriteerinä käytän tällöin sitä, että henkilö on ollut köyhä kaikkina kolmena peräkkäisenä vuonna. Tämän ohella analysoin tuloköyhyyttä jossain määrin myös kyseisten vuosien aggregoituja tulotietoja käyttäen. Tarkastelun tiivistämiseksi aggregoituihin tuloihin perustuvan köyhyysanalyysin tuloksia samoin kuin köyhyyden toistuvuutta esitellään yksityiskohtaisemmin liitetaulukoissa 1–6.

Kuten taulukosta 20 voi havaita, tuloköyhyyden ”osuma-aste” oli toimeentulotukea edeltävillä käyttötuloilla mitaten 36,6 prosenttia ja toimeentulotuen jälkeenkin vielä noin 30 prosenttia. Toimeentulotukea sai kyseisen kolmivuotiskauden aikana puolestaan lähes joka toinen, ja kombinoidulla kriteerillä (joko tulo- tai toimeentulotukiköyhä) arvioituna köyhiksi määrittyi peräti 57 prosenttia seurannan päättyessä elossa olleista maassa asuneista otoshenkilöistä.

Se, että nämä luvut ovat selvästi edellisessä luvussa tarkasteltuja vuoden 1998 lukuja suuremmat, selittyy kahdella seikalla. Ensinnäkin vuosi 1998 oli useimmille otoshenkilöille toistaiseksi 1990-luvun paras vuosi, joten tuloköyhyys oli silloin harvinaisempaa kuin edellisinä vuosina. Kyse ei ole kuitenkaan yksinomaan tulojen noususta vaan myös tuloliikkuvuudesta, joka aiheuttaa siirtymiä köyhyysrajan yli molempiin suuntiin. Silloin kun molemmansuuntaista tuloliikkuvuutta esiintyy, köyhyyden prevalenssi kasvaa havaintoperiodin pidentyessä.

Pitkäkestoisesti köyhiä – eli niitä jotka olivat köyhiä kaikkina kolmena vuonna – oli vajaat puolet köyhyyttä kokeneista. Jokaisena vuonna tuloköyhyysrajan alittaneita oli ennen toimeentulotukea noin 16 prosenttia. Toimeentulotuki pudotti pitkäaikaisesti köyhien määrän noin kymmeneen prosenttiin. Toimeentulotukea sai kaikkina kolmena vuonna puolestaan joka viides. Ja mikäli käytämme kombinoitua kriteeriä, pitkäaikaisista köyhyys- ja toimeentulo-ongelmista kärsiviksi luokitui 29 prosenttia.

Taulukko 20. Köyhyyden esiintyvyys ja kesto kolmivuotisjaksolla 1996–1998 eri köyhyyskriteereillä arvioituna: köyhien osuus niistä täysi-ikäisistä tuensaajista, jotka olivat elossa vuonna 1998

Köyhyyden toistuvuus	Tuloköyhä		Toimeentulotuen saaja	Tulo- tai toimeentulotukiköyhä
	KOT ^a	KOT+TTT ^b		
vähintään 1 vuonna	36,6	29,9	48,0	56,9
vähintään 2 vuonna	25,6	18,0	32,7	42,2
joka vuonna (3 v)	16,4	10,2	19,8	29,1
3 vuoden yhteenlasketut tulot alle köyhyysrajan	24,3	16,5	-	-

Huom.^a Käyttötulot ennen toimeentulotukea ^b Käyttötulot toimeentulotuen jälkeen
 +++ p<0.001 ++ p<0.01 + p<0.05

Pitkäaikaisen köyhyyden yleisyyttä arvioidaan taulukossa 20 myös kolmen vuoden yhteenlaskettujen käyttötulojen avulla. Tämä menetelmä eliminoi tulojen lyhytaikaisen vaihtelun tuottaen siten tietoa henkilön keskimääräisestä pitkäaikaisesta tulotasosta. Näin arvioituna köyhiksi osoittautui ennen toimeentulotukea 24,3 prosenttia ja toimeentulotuen jälkeen 16,5 prosenttia vuonna 1998 elossa olleista otoshenkilöistä. Köyhien määrä oli näin mitaten selvästi pienempi kuin yhden vuoden tuloilla arvioituna mutta suurempi kuin kolmena peräkkäisenä vuonna köyhyysrajan alittaneiden määrä.

Pitkäaikaisiin aggregoituihin tuloihin perustuvalla köyhyystarkastelulla on kiistattomia etuja, jotka tekevät siitä monissa tilanteissa vuosituloihin perustuvaa tarkastelua luotettavamman vaihtoehdon. Käytän sitä tässä yhteydessä kuitenkin ainoastaan täydentävänä kuvausmenetelmänä (ks. liitetaulukot 5–6) sen vuoksi, että tulojen aggregointi peittää alleen kaikki mittausajanjakson sisällä tapahtuneet muutokset – tekemättä minkäänlaista eroa satunnaisvaihtelun ja tulojen systemaattisen muutoksen välillä. Koska vuosina 1996–1998 tapahtui voimakkaan noususuhdanteen myötä selvää tulotason nousua, yli vuosien aggregoitujen tulotietojen käyttö merkitsee olennaisen informaation hukkaamista. Sen vuoksi köyhyyden pysyvyyttä on tässä tapauksessa järkevämpää analysoida vuositasoisten tulotietojen avulla.

Taulukossa 21 tarkastellaan pitkäkestoisen köyhyyden esiintymistä tärkeimpien sosiodemografisten muuttujien mukaan. Tarkasteltavien muuttujien yhteys köyhyyteen on jälleen tilastollisesti merkitsevä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Suuraluejaolla ei ole olennaista vaikutusta pitkäaikaiseen toimeentulotukiasiakkuuteen tai ennen toimeentulotukea laskettuun tuloköyhyyteen. Alueelliset erot kuitenkin kasvavat, mikäli köyhyyttä analysoidaan toimeentulotuen jälkeisten käyttötulojen avulla. Pitkäkestoisen tuloköyhyys on tällöin pääkaupunkiseudulla selvästi harvinaisempaa kuin muualla maassa. Tämä kertoo siitä, että toimeentulotuki on vähentänyt tuloköyhyyttä pääkaupunkiseudulla enemmän kuin muualla Suomessa.

Muilta osin taulukko tarkentaa ja täydentää tuloköyhyyden sosiaalisesta jakautumisesta jo saatua kuvaa seuraavasti:

- Yli 64-vuotiaiden ja kaikkien eläkeläisten pysyvä pienituloisuus tulee entistä selvemmin esille. Pitkäaikaisesti ”tuloköyhiä” on näissä ryhmissä lähes yhtä paljon kuin yhtenä vuonna köyhyysrajan alittaneitakin (vrt. liitetaulukot 1–2). Kyse on siitä, että vanhuus- tai varhaiseläkkeellä olevien tulotaso on verraten vakaa.
- Tilanne on lähes päinvastainen nuorimassa ikäryhmässä eli alle 20-vuotiaana toimeentulotuen piiriin tulleiden joukossa. Tuloköyhyyden esiintymistodennäköisyys (”osuma-aste”) vuosina 1996–1998 oli heidän joukossaan ennen toimeentulotukituloja peräti 55,7 prosenttia ja toimeentulotuen jälkeenkin 45,5 prosenttia (ks. liitetaulukot 1–2) eli huomattavasti suurempi kuin yli 64-vuotiaiden ryhmässä. Vuodesta toiseen jatkunut, pysyvä tuloköyhyys oli nuorten keskuudessa sen sijaan selvästi harvinaisempaa kuin vanhimmassa ikäryhmässä. Nuorille oli siis ominaista tulojen keskimääräistä suurempi vaihtelu. Nuorten toimeentulo-ongelmia ei pidä kuitenkaan vähätellä, sillä kolmen vuoden aggregoitujen tulojen perusteella laskettuna heidän tuloköyhyytensä (ennen toimeentulotukea) nousi 34 prosenttiin eli suuremmaksi kuin missään muussa ikäryhmässä (ks. liitetaulukko 5).

Taulukko 21. Pitkäaikaisen köyhyyden yleisyys osaryhmittäin vuosina 1996–1998 eri kriteereillä arvioituna: niiden otoshenkilöiden osuus, jotka olivat köyhiä kaikkina kolmena vuonna

	Tuloköyhä		Toimeentulotuen saaja	Tulo- tai toimeentulotukiköyhä
	KOT ^a	KOT+TTT ^b		
<i>Kaikki</i>	16,4	10,2	19,8	29,1
<i>Otos</i>	++	+	++	+++
1990	19,3	11,8	22,2	32,9
1991	16,0	9,8	19,5	28,3
1992	15,1	9,6	18,6	27,6
<i>Ikä (otosvuonna)</i>	+++	+++	+++	+++
18–19 v	21,3	12,0	31,1	41,3
20–29 v	13,3	8,3	15,8	24,3
30–39 v	16,5	9,0	22,6	30,6
40–49 v	18,4	10,9	23,7	33,4
50–64 v	17,2	12,3	15,7	24,6
yli 64 v	30,3	29,2	7,4	34,7
<i>Perhetilanne (v.1998)</i>	+++	+++	+++	+++
perheetön	24,0	12,6	27,8	39,0
”lapsi” (vanhempien luona)	42,9	39,7	8,4	47,3
yksinhuoltajaperhe	26,2	17,0	31,8	43,0
lapseton pari	5,1	2,9	12,7	15,9
kahden aikuisen lapsiperhe	6,2	3,5	13,6	17,3
<i>Sosioekonominen tausta)</i>	+++	+++	+++	+++
yrittäjä	19,5	10,8	25,1	37,0
ylempi toimihenkilö	8,8	4,9	12,7	18,0
alempi toimihenkilö	10,6	5,9	18,8	23,6
työntekijä	15,4	7,9	22,4	29,4
opiskelija	12,8	9,1	13,6	22,9
eläkeläinen	30,8	27,4	11,7	37,0
muu	32,4	19,1	34,8	49,8
<i>Työmarkkina-asema (1996–97)</i>	+++	+++	+++	+++
täysi työura	1,8	1,6	3,2	5,1
vajaa työura	4,8	3,3	12,3	16,7
pitkäaikaistyötön	33,9	14,9	47,4	59,5
työvoiman ulkopuolella	29,4	24,2	19,1	40,9
<i>Suuralue (kunnassa pysyneet)</i>		+++		
pääkaupunkiseutu	16,0	8,6	22,9	31,0
muu Etelä-Suomi	18,1	11,0	19,3	29,3
Väli-Suomi	19,9	13,5	19,6	31,6
Pohjois-Suomi	17,3	13,2	19,9	32,2

Huom.

^a Käyttötulot ennen toimeentulotukea ^b Käyttötulot toimeentulotuen jälkeen
 +++ p<0.001   ++ p<0.01   + p<0.05

Toimeentulotuen vaikutus pitkäkestoiseen köyhyyteen on korostuneempi kuin edellä vuositason tarkastelussa. Toimeentulotukitulojen huomiointi pienentää pitkäkestoista tulo-köyhyyttä 6,2 prosenttiyksikköä eli yli kolmanneksella. Tämä tulos kylläkin ylikorostaa toimeentulotukitulojen merkitystä köyhyyden poistamisessa. Kyse lienee nimittäin myös siitä, että toimeentulotuki nostaa pienimmätkin tulot köyhyysrajan tuntumaan, jolloin tulojen satunnaisvaihtelu riittää entistä useammin nostamaan käyttötulot tuon rajan yläpuolelle.

Toimeentulotukitulojen vaikutus pitkäaikaiseen tuloköyhyyteen on erilainen eri sosiodemografisissa ryhmissä. Lyhyesti todeten vaikutus on suurin niissä ryhmissä, joissa (erityisesti pitkäaikainen) ”toimeentulotukiköyhyys” on yleisintä. Tällaisia ryhmiä ovat varsinkin nuorimmat eli alle 20-vuotiaana tukiasiakkaaksi tulleet, perheettömät ja pitkäaikaistyöttömät. Kaikissa näissä ryhmissä pitkäaikainen tuloköyhyys putoaa toimeentulotukitulojen vaikutuksesta varsin lähelle koko otoksen keskiarvoa. Ero yli 64-vuotiaisiin tai eläkeläisiin on suorastaan dramaattinen, sillä jälkimmäisissä ryhmissä toimeentulotuen yhtäjaksoista köyhyyttä lieventävä vaikutus on hyvin pieni.

7 Yksittäisistä ongelmista kasautuvaan huono-osaisuuteen

7.1 Huono-osaisuuden kasautuminen seurannan aikana

Olen edellisissä luvuissa tarkastellut otoshenkilöiden elämäntilannetta kolmella keskeisellä elämäntilanteella. Olen seurannut heidän selviytymistään työelämässä, heidän perheensä sekä heidän tulotasossaan tapahtuneita muutoksia. Tässä luvussa analysoin, missä määrin huono-osaisuus kasautuu eli kuinka suuri osa otoshenkilöistä oli seurannan eri vaiheissa ongelmallisessa asemassa niin työelämään osallistumisen, sosiaalisten suhteiden kuin tulojensa suhteen.

Kasautuva huono-osaisuus ymmärretään tässä tutkimuksessa tilanteeksi, jossa henkilö on samanaikaisesti syrjässä työelämästä, tuloiltaan suhteellisen köyhyysrajan alapuolella ja ilman puolisoa. Tällainen rajaus eroaa jonkin verran aikaisemmista suomalaisista kasautuvan huono-osaisuuden analyysistä (mm. Heikkilä 1986; Tuomikoski 1987; Kortteinen & Tuomikoski 1998; Ritakallio 1991), jotka tukeutuvat pääosin pohjoismaisen elinolo- ja hyvinvointitutkimuksen perinteeseen. Näihin verrattuna huono-osaisuus ymmärretään tässä jonkin verran suppeammin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvänä kysymyksenä, syrjäytymisenä yhteiskunnan keskeisiltä toiminta-areenoilta.

Gallien ja Paugamin (2000, 370) mukaan ”sosiaalinen syrjäytyminen tarkoittaa tilannetta, jossa ihmiset kärsivät työmarkkinamarginalisaation, köyhyyden ja sosiaalisen isolaation muodostamasta kasautuvasta huono-osaisuudesta. Näistä puuteulottuvuuksista tulee aikaa myöten toisiaan vahvistavia johtaen alaspäin vievään kierteeseen, jossa yksilö menettää sekä taloudelliset että sosiaaliset resurssit, joita tarvitaan yhteiskuntaan osallistumiseksi tai itsekunnioituksen (a sense of social worth) säilyttämiseksi.”

Vaikka Gallien ja Paugamin tapa ymmärtää sosiaalinen syrjäytyminen vastaa hyvin seuraavassa käytettävää kasautuvan huono-osaisuuden käsitettä, käsitteiden operationalisoinnissa on huomattavia eroja. Tässä tutkimuksessa painottuvat jo aineiston asettamien rajoitteiden vuoksi huono-osaisuuden taloudellisiin resursseihin ja työhön liittyvät ulottuvuudet.

Kasautuvaa huono-osaisuutta kuvaavan mittarin muodostamiseksi työmarkkina-asemaa, perhetilannetta ja toimeentuloa kuvaavat tiedot muutettiin ensin kaksiluokkaisiksi muuttujiksi. Sen jälkeen niiden avulla muodostettiin mainittuja kolmea huono-osaisuusulottuvuutta kuvaavat kriteerit:

- *Työstä syrjässä* oleviksi tulkittiin sekä pitkäaikaisesti työttömät että työvoiman ulkopuolella olevat (ympyrä A kuviossa 9). Tämä ratkaisu ei ole ongelmaton, sillä se ottaa tavaltaan annettuna työyhteiskunnalle ominaiset normatiiviset odotukset, joiden mukaan mikä tahansa palkkatyö on aina muunlaista toimintaa, esimerkiksi palkatonta työtä tai eläkkeellä oloa, arvostetumpaa. Työyhteiskunnan normien vallitessa on esimerkiksi työkyyttömyyseläkeläisen turha odottaa yhtä suurta arvostusta kuin samanikäisen palkkatyöntekijän. Tällaisten implisiittisten arvokannanottojen välttämiseksi harkitsinkin vaihtoehtoisena ratkaisuna työvoiman ulkopuolella olevien jättämistä kokonaan tarkastelun ulkopuolelle, jolloin työstä syrjäytyneiksi olisi luokiteltu ainoastaan pitkäaikaisesti työttömät. Tällaisesta ratkaisusta oli kuitenkin luovuttava, sillä se olisi tehnyt analyysistä vieläkin monimutkaisemman ja vaikeammin seurattavan. Jäljelle jäi siten vain vaihtoehto, jossa pitkäaikaistyöttömiä ja työvoiman ulkopuolella olevia kohdellaan yhtä lailla työstä syrjäytyneinä. Tämän kriteerin mukaan työstä syrjässä olleiden osuus vaihteli seurannan eri vaiheissa seuraavasti:

Periodi	kaikki	18–54 -vuotiaat
T- (t_3-t_2):	33 %	27 %
T ₀ (t_0-t_1):	51 %	46 %
1994–95:	54 %	51 %
1996–97:	47 %	42 %

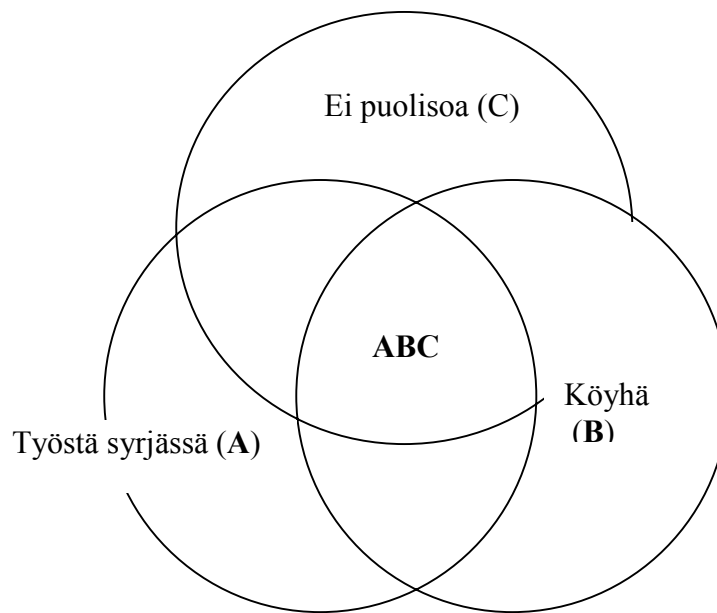
- *Köyhiksi* tulkittiin ne henkilöt, joiden kulutusyksikköä kohti lasketut käyttötulot (ennen toimeentulotukea) jäivät reaaliarvoltaan alle vuoden 1990 köyhyysrajan (ympyrä B). Köyhiä oli seurannan eri vaiheissa seuraavasti:

Periodi	kaikki	ilman opiskelijoita
Otosvuonna (t_0)	38 %	29 %
1996	29 %	29 %
1998	24 %	25 %

- Kolmannen huono-osaisuusulottuvuuden muodostaa keskeisten sosiaalisten suhteiden puute eli *heikko tai riskialtis sosiaalinen integraatio*. Kuten muistamme, enemmistö otoshenkilöistä eli niin seurannan alussa kuin sen lopussakin ilman puolisoa. Tämä ei ole kuitenkaan vielä sellaisenaan osoitus huono-osaisuudesta, sillä yksinasuminen voi ilmentää myös elämäntapojen modernisoitumista. Sosiaalisen huono-osaisuuden kriteeriä rakennettaessa lähdettiin sen vuoksi siitä oletuksesta, että yksinasuminen voidaan tulkita oireeksi heikosta sosiaalisesta integraatiosta vasta yhdistyessään syrjäytymiseen toiselta tärkeältä sosiaalisten suhteiden areenalta eli työstä. Vaikka perheettömien ja yksinhuoltajien sosiaalinen tilanne on monin tavoin toisistaan poikkeava, otoshenkilöt jaettiin kriteeriä luotaessa yksinkertaisuuden vuoksi vain kahteen ryhmään, eli yhden ja kahden aikuisen kotitalouksiin. Kun tämä luokittelu yhdistettiin työstä syrjäytymistä koskevaan tietoon, saatiin selville ryhmä, joille oli ominaista ”heikko sosiaalinen integraatio” (alue AC kuviossa 9). Näiden ”sosiaalisesti huono-osaisten” osuus vaihteli seurannan aikana seuraavasti:

Periodi	kaikki	18–54 -vuotiaat
Otosvuonna	36 %	32 %
Puolivälissä (1995)	34 %	30 %
Seurannan lopussa	28 %	24 %

Kuvio 9. Kasautuvan huono-osaisuuden ulottuvuudet

Näin muodostetut huono-osaisuuden ulottuvuudet eivät ole täysin riippumattomia toisistaan eivätkä ne ole hierarkkisesti samantasoisia. Tästä aiheutuu tiettyjä rajoituksia kasautuvan huono-osaisuuden mittarin käytölle. Yksi niistä on se, että puhtaan summamuuttujan (kuinka monella ulottuvuudella huono-osaisuutta esiintyy) rakentaminen ei ole mielekäästä. Sen vuoksi tarkastelen ensisijaisesti huono-osaisuusulottuvuuksien erilaisia kombinaatioita, joista kaikkien ongelmaulottuvuuksien samanaikainen esiintyminen eli kasautuva huono-osaisuus on tietenkin tärkein. Käytössä olevien indikaattoreiden avulla voidaan rajata seuraavat viisi toisistaan poikkeavaa ongelmakombinaatiota:

- *Työstä syrjässä (A)*, mutta ei muita ongelmia: Tässä tapauksessa työstä syrjäytymiseen ei liity näkyviä ongelmia muilla huono-osaisuusulottuvuuksilla. Henkilö elää avio- tai avoliitossa ja omien ansiotulojen puutetta korvaavat puolison tulot ja sosiaaliturvaetudet.
- *Köyhä (B)*, ei muita ongelmia: Köyhyys ei tässä tapauksessa liity täydelliseen työstä syrjäytymiseen, sillä otoshenkilö on ollut vähintään osavuotisesti työelämässä. Enemmistö tuloköyhistä oli ilman puolisoa. Tämä ei kuitenkaan riitä muuttamaan köyhyyttä moniulotteiseksi huono-osaisuudeksi, kuten olen edellä perustellut (esim. opiskelijoille pieni

tuloisuuden ja perheettömyyden samanaikaisuus on varsin yleinen tilanne). Sen vuoksi yhden ja kahden aikuisen taloudessa asuvia tuloköyhiä tarkastellaan yhtenä ryhmänä.

- *Työstä syrjässä ja ei puolisoa (AC)*: Henkilön tilannetta luonnehtii heikko tai uhanalainen sosiaalinen integraatio, sillä kaksi keskeistä sosiaalisen osallistumisen väylää puuttuu. Toimeentulo ei kuitenkaan (toistaiseksi) vakavasti uhattuna.
- *Työstä syrjässä ja köyhä (AB)*: Ansiotulojen puutetta ei ole tässä tapauksessa kyetty kompensoimaan sosiaaliturvan kautta eikä puolison tuloilla, mikä viittaa siihen, että myös puolison asema työelämässä on marginaalinen.
- *Kasautuneesti huono-osaiset (ABC)*: Vakavan syrjäytymisuhan alaisena elävät henkilöt.

Taulukossa 22 tarkastellaan edellä rajattujen ongelmakombinaatioiden yleisyyttä seurannan eri vaiheissa. Tarkastelu on rajattu yksinomaan parhaassa työiässä oleviin eli otosvuonna 18–54 -vuotiaisiin henkilöihin. Näin on tehty sen vuoksi, että työmarkkinoilta syrjäytymisen analyysi ei ole mielekäästä tätä vanhemmissa ikäryhmissä, jotka ovat pääosin siirtyneet vanhuseläkkeelle jo ennen seurannan loppua. Tarkastelun ulkopuolelle on kokonaisuudessaan jätetty myös vuoden 1990 asiakaskohortti sekä opiskelijat, joiden tulotiedot olivat etenkin seurannan alkuvaiheessa puutteelliset.

Katsottaessa muutoksia seurannan aikana aineistossa voidaan havaita lievää polarisaatiota. ”Ongelmattomien” osuus on kasvanut etenkin seurannan loppupuolella selvästi. Kasautuvasta huono-osaisuudesta kärsivien (ABC) osuus on samanaikaisesti pysynyt kutakuinkin ennallaan, joten supistumista on tapahtunut lähinnä näiden ääripäiden väliin jäävissä ryhmissä.

Taulukko 22. Huono-osaisuuden kasautuminen seurantajaksolla

	T0	1995	1998
Ei vakavaa huono-osaisuutta	41,6	44,4	53,8
Työstä syrjässä, ei muita ongelmia (A)	13,9	15,1	13,7
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC) (heikko sosiaalinen integraatio)	15,6	13,0	9,8
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	10,2	5,4	4,0
Työstä syrjässä + köyhä (AB)	3,1	5,5	3,7
Kasautuneesti huono-osaiset (ABC) (työstä syrjässä + ei puolisoa + köyhä)	15,6	16,6	14,9
Yhteensä (N)	100,0 (5056)	100,0 (4873)	100,0 (4773)

Huom. Tarkastelussa ovat mukana vain vuosien 1991–1992 otoksiin kuuluvat otosvuonna 18–54 -vuotiaat tuensaajat ilman opiskelijoita.

Hannu Tuomikoski on analysoinut köyhyyden, sairauden ja työttömyyden taipumusta kasautua samoille henkilöille vertaamalla kasautuneesti huono-osaisen toteutunutta osuutta siihen odotusarvoon, joka saadaan kertomalla ongelmien väestöosuudet keskenään. Tämä odotusarvo kuvaa ongelmien päällekkäisyyden todennäköisyyttä silloin, kun ne ovat toisistaan riippumattomia. (Tuomikoski 1989; Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171–173.)

Tässä tutkimuksessa kasautuvan huono-osaisuuden odotusarvo oli seurannan alussa 8,4 prosenttia, keskivaiheilla 7,2 prosenttia ja lopussa 4,7 prosenttia. Se on siis pienentynyt koko ajan, mikä kertoo yksittäisten ongelmien vähentymisestä. Samanaikaisesti toteutunut moniongelmaisuus, joka oli seurannan alussa 1,9-kertainen, nousi seurannan puolivälissä 2,3-kertaiseksi ja lopussa jo 3,2-kertaiseksi teoreettiseen odotusarvoon verrattuna¹⁰. 1990-luvun alussa toimeentulotukea hakeneet jakautuivat siten etenkin laman jälkeisen noususuhdanteen aikana yhä selvemmin kahtia toimeentulo-ongelmistaan selvinneisiin ja pitkittyneistä moniulotteisista ongelmista kärsiviin henkilöihin.

Polarisaatio näkyy selvimmin köyhyyden kohdalla. Vaikka tuloköyhyys sinänsä vähentyi, jäljelle jäänyt köyhyys oli entistä vakavampaa. Tämä näkyy siinä, että köyhyys liittyi seurannan loppuvaiheessa yhä useammin työstä syrjäytymiseen ja kasautuvaan huono-osaisuuteen.

Työstä syrjäytymisen yhteys muihin ongelmaulottuvuuksiin on köyhyyttä moniselitteisempi, sillä työstä syrjäytyneet olivat seurannan lopussa entistä useammin avio- tai avoliitossa. Heidän sosiaaliset siteensä eivät siis käytetyn indikaattorin valossa heikentyneet seurannan aikana, pikemminkin päinvastoin. Tätä hieman yllättävääkin tulosta voi selittää kohdejoukon nuoruus: myös työstä syrjässä olevat nuoret ovat iän karttuessa perheellistyneet – tosin hitaammin kuin työelämässä paremmin menestyneet ikätoverinsa. Vaikka muutos vaikuttaa tässä suhteessa myönteiseltä, on samalla huomattava, että työstä syrjäytyneet olivat – etenkin eläessään yhden aikuisen taloudessa – seurannan lopussa entistä todennäköisemmin myös köyhiä. Ongelmien kasautumisalttius on tässä suhteessa kasvanut.

Huono-osaisuuden kasautumisalttiudessa tapahtuneet muutokset ovat sikäli tärkeitä, että ne ilmentävät sosiaalisten jakojen syvyyttä ja vakavuutta. Ongelmien kasautumisalttiuden kasvassa väestön jakautuminen hyväosaisiin ja huono-osaisiin korostuu, sillä yhdessä suhteessa huono-osaiset saavat tällöin entistä todennäköisemmin harteilleen myös muita hyvinvoinnin

---

¹⁰ Näitä suhdelukuja (eli kasautumiskertoimia) vertailtaessa on oltava varovainen, sillä jakajana käytetty odotusarvo riippuu yksittäisten ongelmien yleisyydestä. Ongelmien yleistyessä odotusarvo kasvaa, jolloin toteutuneen moniongelmaisuuden ja odotusarvon suhde pienenee vaikka kasautumisalttiudessa ei tapahdukaan muutosta. Tämän vuoksi olisi syytä soveltaa myös ongelmien yleisyydestä riippumattomia tapoja arvioida niiden kasautumisalttiutta. Tällainen on esimerkiksi vedonlyöntisuhteiden käyttö, joka on yksinkertaista kahden ongelman tapauksissa.

ongelmia. Korkea kasautumisalttius on myös merkki syrjäytymisen prosesseista. Se kertoo, että yksittäiset ongelmat altistavat yksilöitä entistä herkemmin myös muille ongelmille.

7.2 Kasautuvaan huono-osaisuuteen vaikuttavat sosiaaliset ja rakenteelliset tekijät

Taulukossa 23 tarkastellaan, missä osaryhmissä huono-osaisuuden kasautumisen todennäköisyys oli suurin. Samaten siitä selviää, miten kasautuvan huono-osaisuuden yleisyys muuttui osaryhmittäin seurannan aikana. Jotta eri ajankohdat saadaan keskenään vertailukelpoisiksi, tarkastelun ulkopuolelle on jätetty samat ryhmät kuin edelläkin (vuoden 1990 asiakaskohortti ja opiskelijat, joita koskevat tiedot on tosin ilmoitettu sulkeissa).

Iän yhteys otoshenkilöiden selviytymiseen on taulukon mukaan varsin selvä. Alle 30-vuotiaiden moniongelmaisuus vähentyi seurannan edetessä huomattavasti. Yli 30-vuotiaiden keskuudessa se puolestaan lisääntyi yhtä selvästi. Seurannan lopussa kasautuneesti huono-osaisia olikin yhtä paljon sekä nuorimmassa että vanhimmassa ikäryhmässä. Miehet näyttävät selviytyneen hieman naisia paremmin. Sukupuolten väliset erot olivat tosin verraten pieniä.

Koulutuksen yhteys kasautuvaan huono-osaisuuteen on kaikkein selvin. Enintään perusasteen tutkinnon suorittaneet menestyivät huomattavasti muita huonommin. Heidän syrjäytymisriskinsä oli kaksinkertainen keskiasteen ammatillisen tutkinnon suorittaneisiin verrattuna ja 2,5-kertainen korkea-asteen tutkinnon suorittaneisiin verrattuna.

Sosioekonomisen taustan mukaan arvioituna kasautuva huono-osaisuus oli huomattavan yleistä eläkeläisten joukossa, ja se pysyi samalla korkealla tasolla koko seurannan ajan. Tätä selittää ensiksikin se, että eläkeläiset ovat jo määritelmällisestikin työmarkkinoiden ulkopuolella, sekä toiseksi se, että eläkeläisten tulot ovat vakaampia kuin muiden sosioekonomisten ryhmien tulot. Niinpä eläkeläisten on varsin vaikea kohentaa toimeentuloaan. Muista sosioekonomisista ryhmistä huomio kiinnittyy etenkin yrittäjiin, sillä he olivat ainoa sosioekonomien ryhmä, jossa kasautuva huono-osaisuus yleistyi seurannan aikana.

Eri asiakaskohortteihin kuuluneiden selviytymisessä oli selviä eroja. Vielä seurannan alussa kasautuva huono-osaisuus oli vuoden 1992 kohortissa selvästi yleisempää kuin edellisen vuoden kohortissa. Myöhemmin ero kuitenkin tasoittui. Loppujen lopuksi vakavan syrjäytymisen riski osoittautui kaikkein suurimmaksi vuoden 1990 asiakaskohortissa. Vaikka vuoden 1992 asiakaskohortti joutui turvautumaan toimeentulotukeen talouskriisin pahimmassa vaiheessa, siihen kuuluneet selvisivät lamasta nopeammin ja paremmin kuin paria vuotta aikaisemmin toimeentulovaikeuksiin ajautuneet. Tätä tulosta selittää se, että toimeentulotukiriski laajeni laman myötä uusiin väestöryhmiin, joiden selviytymisedellytykset olivat perinteisiä asiakasryhmiä paremmat (vrt. Leisering & Leibfried 1999, 75–76).

Taulukko 23. Kasautuneesti huono-osaisten yleisyys osaryhmittäin seurannan alussa, keski-
vaiheilla ja lopussa (%)

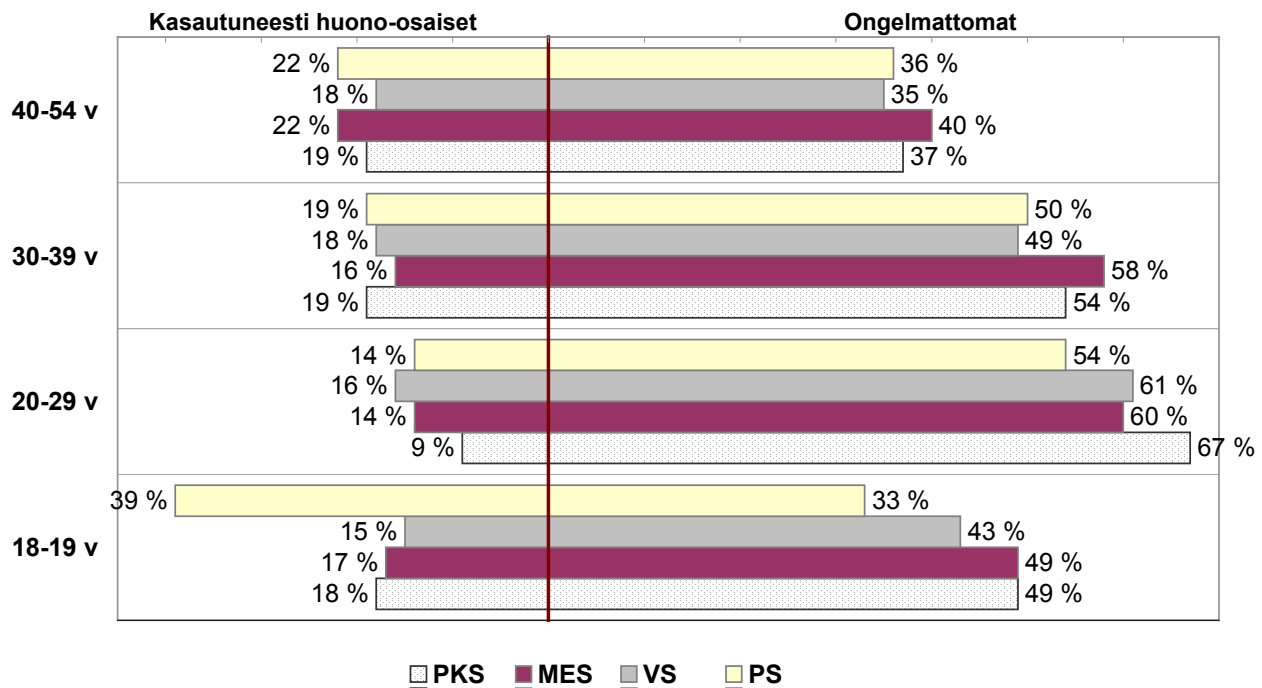
	Alussa T ₀	Puolivälissä 1995/96	Lopussa T+
<i>Ikä (t₀)</i>			
18–19 v	32	24	19
20–29 v	18	15	11
30–39 v	10	15	16
40–54 v	12	19	19
<i>Sukupuoli</i>			
mies	15	17	14
nainen	16	16	16
<i>Koulutus (1998)</i>			
ei perusasteen jälkeistä tutkintoa	19	21	21
ylioppilas	25	23	16
keskiaste, ammatillinen	13	13	12
korkea-aste	11	11	8
<i>Sosioekonominen tausta (t₀)</i>			
yrittäjä	11	13	15
ylempi toimihenkilö	9	13	9
alempi toimihenkilö	10	13	11
työntekijä	14	16	14
eläkeläinen	43	38	41
muut/ei tietoa	38	30	25
(opiskelija)	(43)	(17)	(10)
<i>Otosvuosi</i>			
(1990)	(..)	(21)	(21)
1991	13	17	15
1992	18	16	15
<i>Suuralue (vain otoskunnassa pysyneet)</i>			
pääkaupunkiseutu	18	18	15
muu Etelä-Suomi	14	18	16
Väli-Suomi	15	17	17
Pohjois-Suomi	15	19	19

Huom. Tarkastelussa ovat mukana vain otosvuonna 18–54 -vuotiaat tuensaajat ilman opiskelijoita ja vuoden 1990 asiakaskohorttia. Sulkeisiin merkityt osaryhmät eivät ole mukana taulukon muissa luvuissa.

Huono-osaisuuden kasautumisessa oli myös alueellisia eroja. Etenkin Pohjois-Suomessa asuneet toimeentulotukiasiakkaat selviytyivät lamasta muita heikommin. Pohjoissuomalaisista tuensaajista oli jopa viidesosa luettavissa vakavasti syrjäytyneisiin seurannan lopussa. Oireellista on myös se, että laman jälkeistä elpymistä oli havaittavissa selvästi ainoastaan pääkaupunkiseudulla. Sen sijaan muualla maassa kasautuva huono-osaisuus ei ole 1990-luvun puolivälissä saavutetusta huipputasosta juurikaan vähentynyt.

Asuinpaikkakunnan vaikutus otoshenkilöiden elämänkohtaloihin käy vielä selvemmin ilmi ikäryhmittäisestä tarkastelusta, jossa vertaillaan kasautuneesti huono-osaisten ja ongelmattomien osuuksia suuralueittain (kuvio 10). Siitä havaitaan, että syrjäytymisriski oli kaikkein suurin Pohjois-Suomeen jääneiden alle 20-vuotiaiden keskuudessa. He muodostavat ainoan osaryhmän, jossa kasautuneesti huono-osaisia oli seurannan lopussa jopa enemmän kuin taloudellisesti selviytyneitä. Kaikkein parhaiten puolestaan menestyivät pääkaupunkiseudulla asuneet 20–29 -vuotiaat. Heistä ajautui kasautuneeseen huono-osaisuuteen pääkaupunkiseudulla vajaat 10 prosenttia. Tätä vanhemmissa ikäryhmissä alueiden väliset erot ovat huomattavasti pienempiä.

Kuvio 10. Otoshenkilöiden tilanne eri suuralueilla ikäryhmittäin seurannan lopussa: kasautuneesti huono-osaisten ja ”ongelmattomien” osuudet samassa kunnassa pysyneistä otoshenkilöistä (ilman opiskelijoita)

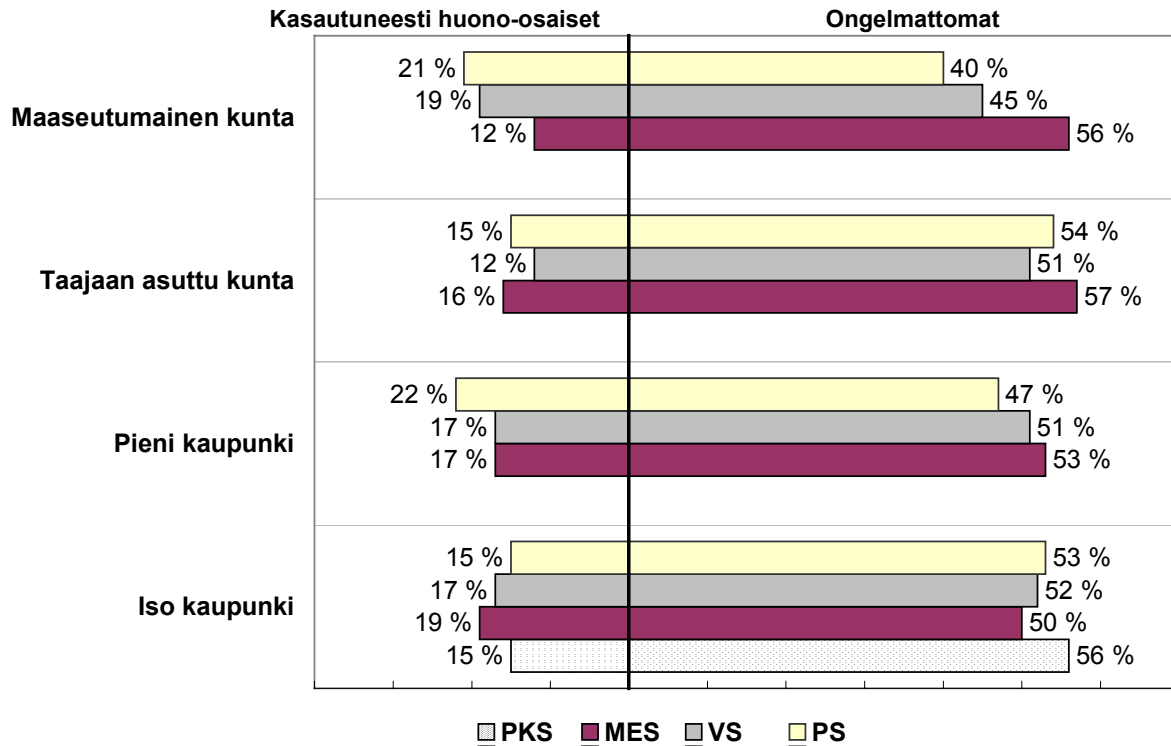
Huom.

PKS = pääkaupunkiseutu; MES = muu Etelä-Suomi; VS = Väli-Suomi; PS = Pohjois-Suomi

Kuntien välillä on kuitenkin eroja myös suuralueiden sisällä. Tämä selviää kuviosta 11, jossa otoshenkilöiden asuinkunnat on jaettu suuralueittain suuriin kaupunkeihin (yli 60 000 asukasta), muihin kaupunkimaisiin kuntiin sekä taajan asuttuihin ja maaseutumaisiin kuntiin. Tarkastelu osoittaa, että myös kuntakohtaisilla tekijöillä on merkitystä. Suurten kaupunkien joukossa muita huonommin ovat selviytyneet muun Etelä-Suomen kaupungeissa asuneet (vrt.

Haapola 2001a). Heidän ohellaan huonosti ovat selviytyneet myös Pohjois-Suomen maaseutumaisissa ja pienissä kaupunkimaisissa kunnissa sekä Väli-Suomen maaseutumaisissa kunnissa asuneet otoshenkilöt. Kaikkein parhaiten ovat menestyneet puolestaan pääkaupunkiseudun ohella Etelä-Suomen maaseutumaisten ja taajaan asuttujen kuntien tuensaajat.

Kuvio 11. Otoshenkilöiden tilanne eri suuralueilla kuntatyyppin mukaan seurannan lopussa: kasautuneesti huono-osaisten ja ”ongelmattomien” osuudet samassa kunnassa py-syneistä otoshenkilöistä (opiskelijat mukaan lukien).

Huom.

PKS = pääkaupunkiseutu; MES = muu Etelä-Suomi; VS = Väli-Suomi; PS = Pohjois-Suomi

7.3 Kasautuneesti huono-osaisten elämäntilanne muihin verrattuna

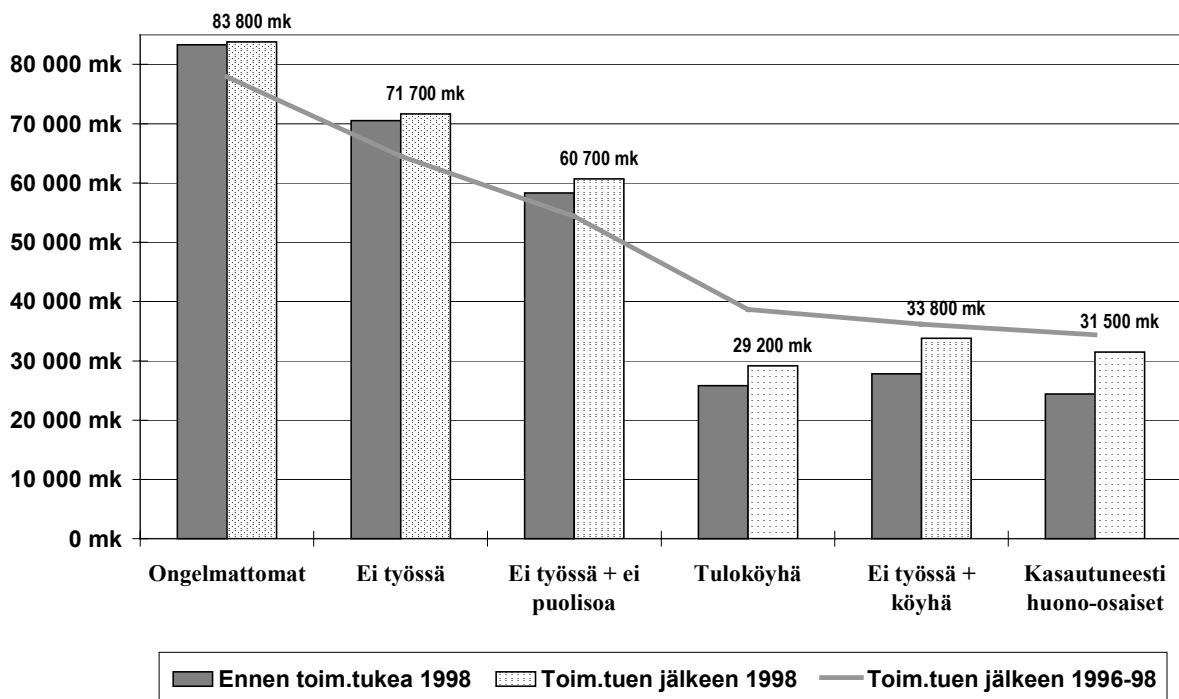
Edellä suoritetun huono-osaisuuden kasautumisanalyysin erottelukykyä voidaan arvioida tutkimalla, kuinka selvästi mittarin avulla muodostetut ryhmät poikkesivat toisistaan käytetyillä kolmella ulottuvuudella: käyttötuloiltaan, työmarkkina-asemaltaan ja perhetilanteeltaan.

Kuviossa 12 tarkastellaan otoshenkilöiden käyttötuloja osaryhmittäin vuonna 1998. Siitä havaitaan, että köyhyysrajan alapuolelle jäävien ryhmien ja muiden ryhmien välinen ero oli varsin selvä. Jälkimmäisten ryhmien käyttötulot olivat vähintään kaksinkertaiset. Kaikkein pienituloisimpia olivat yllättäen ne tuloköyhät, joilla ei esiintynyt vakavia ongelmia muilla ulottuvuuksilla. Tämä näyttää johtuvan ryhmän työllisyystilanteesta tapahtuneesta muutoksesta: ansiotuloilla mitaten tämän ryhmän asema heikkeni vuoden 1998 aikana selvästi edellisistä vuosista. Koska kasautumisanalyysissä käytetty työmarkkina-aseman indikaattori perustuu vuosien 1996–1997 tietoihin, se ei ota huomioon viimeisen vuoden aikana tapahtuneita muutoksia.

Kolmen viimeisen vuoden käyttötulojen keskiarvo (yhtenäinen viiva) osoittaa puolestaan sen, että pitemmän aikavälin tulotaso alenee johdonmukaisesti siirryttäessä vasemmalta oikealle, ongelmattomien ryhmästä kasautuneesti huono-osaisiin. Kasautuneesti huono-osaisten ero muihin tuloköyhien ryhmiin on tosin hyvin pieni.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että tarkasteltavien ryhmien väliset tulotasoerot olivat koko seurantajakson ajan samansuuntaisia. Varsinkin kasautuneesti huono-osaisten toimeentulo olisi ilman toimeentulotukea jäänyt aivan 1990-luvun ensimmäisiä vuosia lukuun ottamatta koko ajan suhteellisen köyhyysrajan alapuolelle. Heidän kohdallaan on siten kyse todella sitkeästä ja pitkäaikaisesta köyhyydestä. Tosin ”työstä syrjässä + köyhä” -ryhmän (AB) käyttötulot eivät olleet paljoakaan sen suuremmat. Näitä ryhmiä erottaakin vain puolison olemassaolo: kasautuneesti huono-osaisten ovat taloudellisen syrjäytyneisyyden ohella myös sosiaalisesti huono-osaisia.

Kuvio 12. Otoshenkilöiden (18–54 -vuotiaiden) käyttötulot huono-osaisuuden kasautumisen mukaan vuonna 1998 (mk/kulutusyksikkö/vuosi; kaikki tulot vuoden 1998 rahassa)

Otoshenkilöiden toimeentuloon vaikuttavat myös kotitalouden velat ja niistä aiheutuvat välttämättömät menot. Siksi on hyvä tarkistaa, muuttaako velkojen huomiointi tulojen perusteella saatua kuvaa. Kuten taulukosta 24 voi havaita, velkaisten talouksien määrä on seurannan aikana lisääntynyt lähes kaikissa osaryhmissä. Poikkeuksen tässä suhteessa tekevät ainoastaan yhden aikuisen taloudet (AC- ja ABC-ryhmät). Nämä eroavat kahden aikuisen talouksista myös siinä, että niiden velat ovat keskimäärin ottaen pienempiä.

Velkaantuneisuus oli suurinta niissä osaryhmissä, joissa tulotasokin oli korkein. Merkille pantavaa on, että tilanne oli samanlainen kaikissa sosioekonomisissa ryhmissä. Sellaisia kasautuneesti huono-osaisia, joita samanaikaisesti rasittivat suuret velat, ei siis onneksi ollut kovin paljon. Suurista pankkiveloista aiheutuneita kannustinloukkutilanteita tietenkin esiintyy, mutta ne eivät sittenkään ole tilastollisesti kovin tyypillisiä toimeentulotukea hakeneiden joukossa.

Kasautuneesti huono-osaisten pienille velkamäärille saattaa kuitenkin löytyä varsin karu selitys. Kyse lienee siitä, että nämä henkilöt ovat niin varattomia, että heillä ei ole mitään mahdollisuuksia pankkilainojen nostoon. Taloudellista pelivaraa tarjoavat tällöin ainoastaan lyhytaikaiset vipit, kulutusluotot ja osamaksukaupat, jotka ovat pitemmän päälle jopa tuhoisampia talouden tasapainolle.

Taulukko 24. Velkaiset otoshenkilöt (18–54 -vuotiaat) velan suuruuden ja huono-osaisuuden kasautumisen mukaan sekä keskimääräinen velkamäärä seurannan alussa ja lopussa (kumulatiivinen prosenttiosuus)

Huono-osaisuuden kasautumisaste	Periodi	Talouden velat vuoden lopussa			Velan keskiarvo
		Yli 5 000 mk	yli 50 000 mk	yli 100 000 mk	
Ei vakavaa huono-osaisuutta ("ongelmattomat")	t ₀	59 %	32 %	21 %	72 000
	1998	78 %	51 %	42 %	174 000
Työstä syrjässä, ei muita ongelmia (A)	t ₀	52 %	34 %	15 %	60 000
	1998	71 %	40 %	36 %	146 000
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	t ₀	46 %	22 %	14 %	52 000
	1998	40 %	17 %	8 %	62 000
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	t ₀	55 %	36 %	18 %	74 000
	1998	63 %	32 %	18 %	102 000
Työstä syrjässä + köyhä (AB)	t ₀	38 %	19 %	13 %	56 000
	1998	49 %	21 %	13 %	79 000
Kasautuneesti huono-osaiset (ABC)	t ₀	30 %	11 %	6 %	37 000
	1998	26 %	9 %	3 %	49 000

Edellä muodostettujen ryhmien työmarkkina-aseman yksityiskohtaisempi tarkastelu (liitetaulukko 8) tarkentaa jo saatua kuvaa. Se paljastaa, että "ongelmattomien" ryhmästäkin vain hieman useampi kuin joka toinen oli yhtäjaksoisesti työssä vuosina 1996–1997. Työttömyysriski oli siten myös tässä osaryhmässä edelleen suuri. Tuloköyhistä (B), joilla ei ollut muita vakavia ongelmia, yhtäjaksoisesti työssä olleita oli vain neljännes. Ja kuten olen jo todennut,

monien tähän ryhmään luokiteltujen henkilöiden työmarkkina-asema heikentyi ansiotuloilla mitaten entisestään vuonna 1998.

Viittasin tämän luvun alussa niihin ongelmiin, joita saattaa sisältyä kaikkien palkkatyön ulkopuolella olevien henkilöiden tulkitsemiseen työstä syrjäytyneiksi. Tästä rajanvedosta syntyvät virheet lienevät onneksi ainakin määrällisesti pieniä, sillä täysin työmarkkinoiden ulkopuolella olleita oli työstä syrjäytyneiksi luokiteltujen joukossa varsin vähän. Työstä syrjäytyneiden köyhien (AB) sekä kasautuneesti huono-osaisten joukossa heidän osuutensa jäi vajaaseen kolmannekseen (liitetaulukko 7). Ainakin näiden kahden ryhmän kohdalla voidaan siten puhua jo varsin vahvassa mielessä työstä syrjäytymisestä.

Otoshenkilöiden perhetilannetta edellä mainituissa osaryhmissä kuvataan liitetaulukossa 8. Siitä havaitaan, että kasautuneesti huono-osaiset olivat useimmiten perheettömiä (tai perheasemaltaan ”lapsia”). Yksinhuoltajiin heistä kuului ainoastaan joka viides. Perheettömistä oli miehiä noin 70 prosenttia, mutta yksinhuoltajista vain kymmenesosa.

7.4 Kasautuva huono-osaisuus ja toimintakyky

Rajasin edellisissä jaksoissa kasautuneesti huono-osaisten ryhmän, jossa työmarkkinoilta syrjäytymiseen kytkeytyi pitkittynyt köyhyys sekä perheettömyys (tai osassa tapauksista yksinhuoltajuus). Näin määritelty moniongelmaisuus painottaa siten syrjäytymisen taloudellista ulottuvuutta. Olennainen kysymys tämän jälkeen on, kytkeytyykö tämän ryhmän elämäntilanteeseen myös muita ongelmia.

Monissa sosiaalisen syrjäytymisen analyyseissa syrjäytymisprosessin ydin paikallistetaan yhteisöllisten siteiden katkeamiseen yksilön ja yhteisön välillä. Matti Kortteinen (2000; vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1999) on puhunut sosiaalisesta epäluottamuksesta, joka kehittyy elämän tuottamien pettymysten ja nöyryytyskokemusten kautta. Syrjäytymisessä on kyse myös identiteetin kriisistä, johon erityisesti nuoret miehet reagoivat usein turvautumalla perinteisiin maskuliinisuutta korostaviin käyttäytymismalleihin (Young 1999, 82–95). Olennaista tässä keskustelussa on se, että sosiaalinen syrjäytyminen nähdään kokonaisvaltaisemmaksi ilmiöksi kuin osattomuudeksi työelämästä ja kulutuksen valtakunnasta. Myös subjektiiviteetti on tämän prosessin olennainen osa.

Arkipäivän kielenkäytössä syrjäytymistä selitetään usein niin sanotuilla ”elämänhallintaongelmilla”: poikkeavuudella, sairauksilla sekä perhe-, mielenterveys- ja päihdeongelmilla. Varsin yleinen on näkemys, että laman jälkeensä jättämiä kroonisesti työttömiä vaivaavat aineelliseen puutteen ohella mainitunkaltaiset ongelmat, joiden vuoksi heillä ei ole paljon käyttöä tämän päivän työmarkkinoilla. Ongelmana ei tämän kannan mukaan ole niinkään työpaikkojen puute vaan työttömien toimintakyky.

Työssäkäyntitilaston aineisto ei tietenkään tarjoa mahdollisuutta näiden käsitysten arviointiin. Asiaa voidaan kuitenkin yrittää valottaa toimeentulotukirekisteriin kirjattujen tukitarpeen taustatekijöiden avulla. Tämä tietolähde on tosin monin tavoin ongelmallinen. Monien syyloukkien sisältö on epämääräinen ja niiden keskinäinen hierarkia epäselvä, mitä korostaa tulkintaohjeiden puute. Taustatekijöiden kirjaaminen näyttää olevan myös hyvin selektiivistä. Vaikka työntekijöillä on mahdollisuus kirjata rekisteriin kolme tärkeintä taustatekijää, he ovat useimmiten valinneet vain yhden kaikkiaan 18 vaihtoehdon joukosta. Tämä merkitsee, että varsinkin silloin kun tukitarpeen taustalla on monimutkainen ongelmavyöhyke, rekisteriin kirjattu tieto perustuu hyvin selektiiviseen ja subjektiiviseen tulkintaprosessiin, jonka perusteita on mahdotonta selvittää. Lopputuloksena syntyvän tiedon luotettavuutta heikentäneen osaltaan sekin, että taustatekijöillä ei ole itse asian eli hakijan toimeentulotukioikeuden arvioinnin kannalta merkitystä.

Edellä mainittujen sisällöllisten näkökohtien ohella tukitarpeen syitä koskevan tiedon hyödyntämistä vaikeuttaa se, että tieto on kirjattu rekisteriin ainoastaan marraskuussa toimeentulotukea saaneille henkilöille. Koska osa tuensaajista ei ole ollut kertaakaan asiakkaana marraskuun aikana, heidät on luonnollisesti poistettava joukosta. Lisäksi on huomattava, että jokaisen syytekijän esiintymisen todennäköisyys kasvaa tukitarpeen pitkittyessä (marraskuun asiakkuuksien määrän kasvaessa). Tämän vuoksi jonkin taustatekijän yleisyyttä on arvioitava ensisijaisesti suhteessa muihin syihin.

Taulukkoon 25 on kirjattu kaikki taustatekijämaininnat koko seuranta-ajalta kasautuneesti huono-osaisten ja ”ongelmattomien” osaryhmissä. Kuten havaitaan, työttömyyteen tai työttömyysturvaan liittyvät taustatekijät olivat odotetusti kaikkein yleisimpiä. Vaikka nämä taustatekijät olivat kasautuneesti huono-osaisten yleisempiä kuin ongelmattomilla, niiden merkitys suhteessa muihin syytekijöihin oli molemmissa ryhmissä samaa luokkaa.

Työttömyysmainintojen ohella taulukossa kiinnittää huomiota taloudellisten, joko pieniin tuloihin tai suuriin menoihin viittaavien taustatekijöiden yleisyys. Niihin on viitattu sekä kasautuneesti huono-osaisten että ongelmattomien ryhmissä monin verroin useammin kuin tuensaajan fyysiseen, psyykkiseen tai sosiaaliseen toimintakykyyn liittyviin seikkoihin. Jälkimmäisestä taustatekijöistä yleisimpiä olivat kasautuneesti huono-osaisten sairaus (15 %) ja päihteiden käyttö (13 %). Tässä on huomion arvoista päihdemainintojen ja muiden elämäntilantuongelmiin viittaavien mainintojen vähäisyys. Sikäli kuin toimeentulotukirekisterin tietoihin on uskomisen, kasautuneesti huono-osaisten vaikeuksia ei voida paljonkaan selittää päihdeongelmilla tai muilla psykososiaalisilla ongelmilla.

Taulukko 25. Toimeentulotuen tarpeen taustatekijöitä koskevien merkintöjen esiintyminen otosvuodesta vuoteen 1998 ulottuvan seurannan aikana kasautuneesti huono-osaisten ja ”ongelmattomien” osaryhmissä (prosentteina vähintään yhden maininnan saaneista)

	Kasautuneesti huono-osaiset (n= 964)	”Ongelmattomat” (n= 1 868)
Työttömyysturvan viivästyminen	17	16
Työttömyysturvan karenssi	11	4
Muu työttömyys tai pakkoloma	52	28
Työttömyyteen viittaavat tekijät yhteensä	64	43
Ei erityistilannetta (tulolähde riittämätön)	51	31
Asunnon vuokra/vastike	36	20
Terveystuotomenot	15	6
Muun sosiaaliturvaetuuden viivästyminen	14	11
Opiskelu, koulunkäynti	11	17
Osamaksu-, asunto- ja muut velat	10	14
Sairaus (fyysinen tai psyykinen)	15	5
Päihteiden käyttö	13	1
Perheessä kriisitilanne	7	4
Mielenterveysongelmat	6	1
Taitamattomuus/avuttomuus tal. asioissa	6	2
Asunnottomuus	3	1
Muu erityistilanne	33	27

7.5 Ovatko kasautuneesti huono-osaiset lopullisesti syrjäytyneitä?

Kasautuva huono-osaisuus ei ole välttämättä syrjäytymisen synonyymi – sikäli kuin syrjäytymisellä ymmärretään peruuttamatonta olotilaa. Vastaus näiden ilmiöiden väliseen suhteeseen saadaan vain analysoimalla, kuinka pysyvää kasautuva huono-osaisuus on.

Pysyvyyttä koskeva analyysi paljastaa (kun katsotaan vain vuosien 1991–1992 asiakaskohortteja ilman opiskelijoita), että

- seurannan alussa kasautuvasta huono-osaisuudesta kärsineistä 43 prosenttia oli moniongelmaisiksi seuraavalla mittauskerralla eli seurannan puolivälissä. Seurannan lopussa heistä kuului samaan kategoriaan 37 prosenttia.
- seurannan puolivälissä moniongelmaisiksi luokitelluista pysyi samassa kategoriassa vielä seurannan lopussa 62 prosenttia.
- niistä, jotka luokiteltiin kasautuvasti huono-osaisiksi sekä seurannan alussa että sen puolivälissä, pysyi samassa kategoriassa viimeisellä mittauskerralla 69 prosenttia.

Näyttää siis siltä, että varsin pitkäaikaisestakin vakavasta huono-osaisuudesta on mahdollista selviytyä. Kyse ei siis ole pelkästään alaspäin vievistä syrjäytymisprosesseista, vaan löytyy myös reittejä toiseen suuntaan. Selviytyminen kasautuvasta huono-osaisuudesta on kuitenkin usein hidasta ja epävarmaa. Tästä kertoo muun muassa se, että seurannan alussa kasautuneesti huono-osaisiksi luokitelluista kohosi ”ongelmattomiksi” toiseen mittauskertaan mennessä 17 prosenttia ja seurannan loppuun mennessä 32 prosenttia.

Seurannan aikana toteutuneita siirtymiä voidaan havainnollistaa ristiintaulukoimalla seurannan alun ja lopun tilanne keskenään (taulukko 26). Tällöin havaitaan, että alussa kasautuneesti huono-osaisiin kuuluneet ovat seurannan loppuun mennessä jakautuneet kolmeen ryhmään: ongelmattomiin (32 %), kasautuneesti huono-osaisina pysyneisiin eli syrjäytyneisiin (37 %) sekä näiden ryhmien väliin jääviin riskivyyhykkeellä eläviin eli uhanalaisiin (31 %).

Taulukko 26. Kasautuva huono-osaisuus seurannan alussa ja lopussa

Seurannan lopussa:	Alussa T0					
	Ei ongelmia	Työstä syrjässä (A)	Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	Köyhä, ei muita ong. (B)	Köyhä + työstä syrjässä (AB)	Kasautuva huono-osaisuus (ABC)
Ei ongelmia	72	41	35	64	24	32
Työstä syrjässä (A)	10	30	12	9	30	10
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	6	7	23	8	6	12
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	5	2	3	5	4	4
Köyhä + työstä syrjässä (AB)	1	7	4	3	19	5
Kasautuva huono-osaisuus (ABC)	5	13	24	11	17	37
Yhteensä	100 (2020)	100 (661)	100 (724)	100 (493)	100 (151)	100 (707)

Huom. Tarkastelussa ovat mukana vain vuosien 1991–1992 asiakaskohortteihin kuuluneet otosvuonna 18–54 -vuotiaat ilman opiskelijoita.

Laman jälkeen eli kahden viimeisimmän mittauskerran välissä tapahtuneet siirtymät ovat edellä todettuja pienempiä (taulukko 27). Tämä luonnollista jo sen vuoksi, että mittauskertojen välinen aikajänne on nyt lyhyempi. On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota myös siihen, että muutosta on tapahtunut pääosin myönteiseen suuntaan. Niistä vuosina 1994/95 työstä syrjässä olleista, jotka eivät olleet köyhiä (ryhmät A ja AC), on peräti kolmasosa kohonnut ”ongelmattomien” ryhmään. He ovat siten kyenneet parantamaan asemaansa työmarkkinoilla ainakin väliaikaisesti. Sitä, onko muutos pysyvää tai johtuuko se esimerkiksi tukitöistä, ei tässä kyetä vielä arvioimaan. Näyttää kylläkin siltä, että asemiaan parantaneet ovat siirtyneet lähinnä määräaikaisiin töihin (osavuotisesti työssä olevien ryhmään). Ainoastaan kuusi prosenttia pitkäaikaista työttömyyttä kokeneista on onnistunut samaan kokovuotisen työpaikan. Työmarkkina-asemaansa parantaneidenkin tilanne oli siis edelleen uhanalainen seurannan päättyessä.

Myös monet pienituloiset ovat onnistuneet jonkin verran kohentamaan asemaansa. Niistä tuloköyhistä, joilla ei ollut muita ongelmia (ryhmä B), yli puolet on noussut köyhyysrajan yläpuolelle. Työstä syrjässä olleista köyhistäkin (AB) on köyhyysrajan yläpuolelle noussut 40 prosenttia. Kasautuneesti huono-osaisista (ABC) tähän on pystynyt hieman harvempi (28 %). Kahdessa viimeksi mainitussa ryhmässä muutos rajoittuu kuitenkin useimmiten vain tulotason jonkinasteiseen kohoamiseen. Takaisin työelämään heistä on kyennyt palaamaan verraten harva.

Taulukko 27. Kasautuva huono-osaisuus laman syvimmässä vaiheessa ja sen jälkeen

Tilanne seurannan lopussa (1997/98)	Tilanne lamavuosina (1995/96)					
	Ei ongelmia	Työstä syrjässä (A)	Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	Köyhä, ei muita ong. (B)	Köyhä + työstä syrjässä (AB)	Kasautuva huono-osaisuus (ABC)
Ei ongelmia	86	37	33	41	14	7
Työstä syrjässä (A)	7	47	10	9	22	6
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	3	5	39	6	4	15
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	3	2	4	20	4	4
Köyhä + työstä syrjässä (AB)	0	4	2	7	33	4
Kasautuva huono-osaisuus (ABC)	1	6	12	18	23	64
Yhteensä	100 (2692)	100 (957)	100 (786)	100 (328)	100 (338)	100 (1059)

Huom. Tarkastelussa ovat mukana kaikki otosvuonna 18–54 -vuotiaat ilman opiskelijoita.

8 Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa analysoitiin sosiaalisten ongelmien kasautumista ja pysyvyyttä toimeentulotuen saajia koskevan aineiston avulla. Tehtävän suorittamiseksi selvitettiin ensin toimeentulotukikokemusten yleisyyttä aikuisväestössä vuosien 1991–1996 aikana. Tämän jälkeen seurattiin vuosina 1990–1992 toimeentulotukea ensi kertaa elämässään saaneiden henkilöiden selviytymistä työelämässä sekä heidän perhetilanteensa ja toimeentulonsa kehitystä vuosikymmenen loppupuolelle eli vuoteen 1998 saakka. Tutkimus on sikäli ainutlaatuinen, että siinä on ensi kertaa kyetty seuraamaan samojen henkilöiden käytettävissä olevien tulojen muutosta useita vuosia kattavalla aikavälillä.

Toimeentulotukikokemusten yleisyys

Tulokset osoittavat, että kuntien sosiaalitoimistoihin virtasi 1990-luvun laman aikana paljon suurempi asiakasmäärä, kuin vuositasoisten tietojen perusteella on uskottukaan. Kuusivuotisperiodilla 1991–1996 yli miljoona suomalaista oli vähintään kerran toimeentulotuen saajana joko itse tai perheenjäsenenä. Toimeentulotuen hakeminen oli sitä yleisempää, mitä nuoremasta ikäluokasta oli kyse. Mainittuina vuosina aikuistuneista nuorista peräti joka toiselle kertyi omakohtaisia kokemuksia toimeentulotuen hakemisesta. Nuorten suuri tukiriski liittyi heidän marginaaliseen asemaansa sekä työmarkkinoilla että sosiaaliturvan piirissä.

Tutkimuksen varsinaisena kohteena olivat vuosina 1990–1992 toimeentulotuen piiriin tulleet uudet asiakkaat, joiden elämänkulkua seurattiin työssäkäyntitilaston aineistoon tukeutuen lähes kymmenen vuoden ajan. Kohdejoukkoon kuului 200 000 asiakastaloutta, joissa oli kaikki perheenjäsenet mukaan lukien 350 000 henkilöä. Nämä henkilöt tulivat toimeentulotuen piiriin laman kynnyksellä ja aivan sen alkuvaiheessa. Seurantajakso, joka ulottui vuoteen 1998 saakka, kattaa siten varsin poikkeuksellisen mutta samalla tärkeän ajanjakson. Tutkimus valaisee siten kvantitatiivisen tutkimuksen keinoin sitä, miten lama heijastui ihmisten elämään.

Miten työmarkkinoilla selvittiin

Otoshenkilöiden selviytymistä työelämässä kuvattiin työmarkkina-aseman indikaattorilla, joka perustui kahden peräkkäisen vuoden työ- ja työttömyyskuukausien määrään. Indikaattori erotti toisistaan täyden työuran omanneet eli yhtäjaksoisesti työssä olleet, vajaan työuran omanneet eli osavuotisesti työssä olleet, pitkäaikaistyöttömät ja työvoiman ulkopuolella olleet. Tässä luokituksessa pitkäaikaistyöttömiksi luokiteltiin kaikki ne, jotka olivat pääosan ajasta eli vähintään 12 kuukautta työttömänä. Työvoimaviranomaisten terminologian mukaan ryhmä koostui siis pitkäaikais- ja toistuvaistyöttömistä.

Tutkittavien työmarkkina-aseman kehitys noudatti pääosin talouden suhdannevaihteluja. Heidän asemansa oli heikoimmillaan työmarkkinoiden laman syvimessä vaiheessa vuosina 1994–1995. Työllisyystilanteen parantuessa myös otoshenkilöiden tilanne kohentui. Yhtäjaksoisesti työssä olleiden osuus jäi kuitenkin seurannan loppuvaiheessakin (1996–1997) vain 28 prosenttiin, mikä oli pienempi kuin 1980-luvun lopulla vallinnut taso. Monet eivät päässeet lainkaan osallisiksi talouden noususta. Joka neljäs otoshenkilö oli tutkimuskauden lopulla edelleen pitkäaikaisesti työttömänä joka viidennen ollessa työvoiman ulkopuolella. Parhaassa työiässä olleista, eli niistä jotka olivat seurannan alussa 18–54 -vuotiaita, näihin työmarkkinoilta syrjässä olleisiin ryhmiin kuului 42 prosenttia. Toimeentulotukea hakeneiden työmarkkina-asemissa tapahtui siten 1990-luvun aikana selvää eriytymistä, joka oli yhteydessä muun muassa ikään, koulutukseen ja asuinpaikkakuntaan.

Perhetilanteen muutokset

Tuensaajien perhesuhteissa tapahtui seuranta-aikana pääosin myönteistä muutosta, sillä avio- ja avoparien osuus nousi kolmanneksesta puoleen yksinäisten henkilöiden osuuden pudotessa samassa suhteessa. Yksilötason siirtymät olivat vielä suurempia, sillä vain 46 prosenttia tutkittavista kuului samaan kotitaloustyyppiin sekä seurannan alussa että lopussa.

Vaikka tässä tutkimuksessa ei ollut mahdollisuuksia analysoida systemaattisesti kaikkia perhesuhteiden muutoksiin vaikuttaneita tekijöitä, näytti siltä että ne liittyivät ensisijaisesti otoshenkilöiden vanhenemiseen. Ulkoisten tekijöiden vaikutus oli selvästi pienempi. Näkyvissä oli tosin myös merkkejä siitä, että vaikeudet työelämässä hidastivat perheen perustamista ja lisäsivät parisuhteen purkautumisen riskiä. Perhetilanteen muutokset ovat tärkeä tutkimuskohde myös siksi, että ne selittävät monien tutkimusten mukaan usein huomattavan osan käytettävissä olevien tulojen muutoksista (Bane & Ellwood 1986; Jenkins 2000).

Pitkittyvä köyhyys

Köyhyyttä analysoitiin tutkimuksessa useilla vaihtoehtoisilla indikaattoreilla: ”tuloköyhyytenä”, ”toimeentulotukiköyhyytenä” ja edellä mainittujen kriteerien kombinaationa. Tuloköyhyyden kriteerinä käytettiin vuoden 1990 suhteellista köyhyysrajaa, joka vuosien 1996–1998 osalta muutettiin kyseisten vuosien rahanarvoon. Köyhyysrajan alittaneiden määriä tarkasteltiin tällöin sekä ennen toimeentulotukituloja että niiden lisäämisen jälkeen.

Köyhyyttä on viime vuosina totuttu yleisesti arvioimaan juuri suhteellisen köyhyysrajan avulla siten, että köyhyysraja asetetaan 50 prosenttiin väestön mediaanituloista. Tällä mittarilla arvioiden suomalainen hyvinvointivaltio on selviytynyt varsin hyvin 1990-luvun lamasta. Hyvin vähän on kuitenkin keskusteltu siitä, millaista toimeentulon tasoa köyhyysrajalla eläminen itse asiassa merkitsee. Tutkimuksessa osoitetaan, että suhteellinen köyhyysraja oli vii

me vuosikymmenellä selvästi alhaisempi kuin toimeentulotuen kansalaisille takaama vähimmäistoimeentulo. Tämä ei kuitenkaan kerro toimeentulotuen ylimitoitetusta tasosta, vaan suhteellisen köyhyysrajan mataluudesta. Sitä vastaavilla tuloilla oli lähes mahdotonta rahoittaa sekä normaalia asumista että muuta elämistä, ellei käytössä ollut velatonta omistusasuntoa. Köyhyysrajan alle jääminen merkitsi siten 1990-luvun Suomessa varsin syvää köyhyyttä, joka johti pitkittyessään lähes vääjäämättä sosiaaliseen syrjäytymiseen.

Suhteellinen köyhyysraja viittaa myös tässä tutkimuksessa selvästi toimeentulotukea matalampaan tulotasoon. Sen käyttöä tuloköyhyyden kriteerinä pidettiin kuitenkin perusteltuna sen vuoksi, että tarkastelun ulkopuolelle jäi osa verovapaista tulonsiirroista, niistä tärkeimpänä asumistuki. Silloin, kun myös toimeentulotukitulot jätettiin huomiotta, köyhyysraja lieveni edelleen.

Käytetyt indikaattorit antoivat otoshenkilöiden toimeentulosta selvästi toisistaan poikkeavan kuvan. Ero oli suurimmillaan otosvuonna, jolloin toimeentulotuen saajista (ilman opiskelijoita) alitti tuloköyhyysrajan ennen toimeentulotukituloja vajaa kolmannes (29 %) ja niiden jälkeen vain vajaa neljännes (23 %).

Käytetyt indikaattorit antoivat myös köyhyyden muutoksista toisistaan poikkeavan kuvan. Toimeentulotukiasiakkuus vähentyi aluksi nopeasti siten, että toisena vuonna tukea sai enää joka toinen. Tämän jälkeen muutoksen vauhti kuitenkin hidastui, ja viimeisenä vuonna 1998 toimeentulotukea sai vielä lähes kolmasosa elossa olleista otoshenkilöistä. Tuloköyhyydessä tapahtuneet muutokset olivat tähän verrattuna vähäisiä. Köyhyysrajan alittaneita oli vuonna 1998 ainoastaan viisi prosenttiyksikköä vähemmän kuin otosvuonna. Köyhyysrajan alitti tuolloin ennen toimeentulotukituloja joka neljäs ja niiden jälkeen lähes joka viides tutkittava.

Toimeentulotuki- ja tuloköyhyyden erilaista kehitystä voi tulkita siten, että tilapäisistä taloudellisista vaikeuksista kärsineet poistuivat toimeentulotuen piiristä verraten nopeasti. Jäljelle jäi tämän jälkeen kuitenkin varsin suuri ryhmä, jonka toimeentulovaikeudet osoittautuivat niin pitkäaikaisiksi, että niiden häviämisestä ei voitu havaita selviä merkkejä käytetyn seurantaajan kuluessa.

Pitkäaikaisen köyhyyden yleisyyttä arvioitiin seurannan viimeisinä vuosina (1996–1998) yksityiskohtaisemmin kahdella vaihtoehdoisella tavalla. Ensimmäisessä vaihtoehdossa pitkäaikaisköyhiksi tulkittiin ne, jotka olivat vuositasoisten indikaattoreiden mukaan köyhiä jokaisena vuonna. Toisessa vaihtoehdossa köyhiksi tulkittiin ne, joiden pitkäaikaiset keskimääräiset käyttötulot eli aggregoidut tulot, jäivät köyhyysrajan alapuolelle. Edellinen tarkastelutapa kuvaa yhtäjaksoista köyhyyttä, jonka saattavat katkaista myös tilapäiset tulotason vaihtelut. Jälkimmäinen mittaa puolestaan henkilöiden keskimääräistä tulotasoa pitkällä aikavälillä.

Analyysin päätulokset on koottu taulukkoon 28, josta selviävät vertailun vuoksi myös viimeisen seurantavuoden vuositasoiset köyhyysasteet. Ryhmien koon havainnollistamiseksi tulokset on korotettu alkuperäiseen perusjoukkoon. Tällöin on huomattava, että absoluuttisia lukuja pienentää seurantajakson aikana toteutunut kuolleisuus, joka kohosi kahdeksaan prosenttiin eli yli 16 000 henkilöön (Haapola 2001a, 61–62). Lisäksi on muistettava, että kohteena ovat ainoastaan 1990-luvun kolmen ensimmäisen vuoden aikana toimeentulotuen piiriin tulleet henkilöt. Mikäli tarkastelu laajennettaisiin kaikkiin lamavuosiin (1990–1996) asiakkaaksi tullessiin, luvut pitäisi todennäköisesti kertoa kahdella.

Edellinen eli yhtäjaksoiseen köyhyyteen keskittyvä tarkastelutapa oli odotetusti aggregoituihin tuloihin perustuvaa arviointia tiukempi. Tuloköyhyysrajan alitti siitä huolimatta toimeentulotukitulojen jälkeen joka kymmenes ja ennen niitä joka kuudes otoshenkilö. Jokaisena vuonna toimeentulotukea sai joka viides, ja kombinoidulla kriteerillä yhtäjaksoisesti köyhäksi luokitui vajaa kolmannes seurannan lopussa elossa olleista otoshenkilöistä. Lievemällä tavalla eli kolmen vuoden keskimääräisillä tuloilla mitaten köyhyysrajan alitti ennen toimeentulotukituloja joka neljäs ja niiden jälkeen joka kuudes. Nämä luvut havainnollistavat eri tavoin pienituloisimpien otoshenkilöiden tulotasoa seurannan lopussa. Yksittäisiä prosenttiosuuksia tärkeämpää on kuitenkin se tulos, että varovaisestikin arvioiden vähintään neljäsosa 1990-luvun alun uusista tuensajista juuttui pitkäaikaisiin taloudellisiin vaikeuksiin.

Taulukko 28. Pitkittyneeseen köyhyyteen juuttuneiden määrä vaihtoehtoisilla köyhyyskriteereillä arvioituna vuosina 1990–1992 toimeentulotuen piiriin tulneiden henkilöiden keskuudessa

Pitkittyneen köyhyyden kriteeri	Tuloköyhä		Toimeentulotuen saaja	Tuloköyhä tai toimeentulotuen saaja
	ennen toimeentulotukea	toimeentulotuen jälkeen		
<i>Vuositason köyhyysaste (1998)</i>	24 % (43 000)	19 % (33 000)	29 % (53 000)	38 % (68 000)
<i>Pitkäaikainen köyhyys (1996–1998):</i>				
- Köyhä jokaisena vuonna	16 % (29 000)	10 % (18 000)	20 % (35 000)	29 % (52 000)
- Aggregoidut tulot alle köyhyysrajan	24 % (43 000)	16 % (29 000)	-	-

Huom. Osuudet on laskettu seurannan lopussa elossa olleista maassa asuneista otoshenkilöistä.

Huono-osaisuuden kasautuminen

Kasautuva huono-osaisuus tulkittiin tässä tutkimuksessa tilanteeksi, jota luonnehtii samanaikaiseksi työstä syrjäytyminen, tuloköyhyys ja sosiaalisten suhteiden puute. Sosiaalisia suhteita voitiin kuitenkin arvioida ainoastaan työelämään kiinnittymisen ja parisuhteen olemassaolon avulla. Koska sosiaalisten suhteiden arviointi jäi näin puutteelliseksi, kasautuvan huono-osaisuuden analyysissä painottuivat työstä syrjäytymistä ja köyhyyttä kuvaavat ulottuvuudet.

Kasautuvan huono-osaisuuden analyysi rajattiin pelkästään työikäiseen väestöön eli niihin, jotka olivat seurannan alussa 18–54 -vuotiaita. Tästä joukosta kasautuneesti huono-osaisiin lukeutui seurannan lopussa noin 15 prosenttia. Osuus ei seurannan aikana olennaisesti muuttanut siitä huolimatta, että yksittäisten ongelmien esiintyminen vähentyi. Tämä merkitsee sitä, että ongelmien kasautumisalttius ja vakavuus lisääntyi seurannan aikana.

Ongelmien kasautumisalttiuden kasvu näkyi selvimmin heikon työmarkkina-aseman ja köyhyyden välisen yhteyden tiivistymisenä. Työstä syrjäytyminen – etenkin pitkäaikais- ja toistuvaistyöttömyys – johti seurannan lopussa entistä todennäköisemmin myös köyhyyteen. Samanaikaisesti tuloköyhyysrajan alittaneet olivat yhä useammin myös työelämän marginaalisissa. Tulos tukee Veli-Matti Ritakallion (2001) arviota, jonka mukaan köyhyydestä on 1990-luvun lamavuosien jälkeen tullut entistä vakavampi ja pitkäkestoisempi ongelma, joka kytkeytyy aikaisempaa selvemmin juuri pitkäaikaistyöttömyyteen.

Perhesuhteilla eli puolison olemassaololla oli kuitenkin myös seurannan loppuvaiheessa huomattava köyhyydeltä suojaava vaikutus. Niinpä kahden aikuisen talouksissa eläneiden – siis lapsettomien parien ja kahden aikuisen lapsiperheiden – pitkäaikais- ja toistuvaistyöttömien köyhyysriski oli vajaan puolet siitä mitä se oli yhden aikuisen talouksissa.

Mikä ongelmien kasautumista ja elämänkohtaloiden eriytymistä selittää?

Julkisessa keskustelussa pitkäaikaistyöttömyyttä ja syrjäytymistä on usein selitetty yksilöiden henkilökohtaisilla ongelmilla ja puuttuvalla motivaatiolla. Varsinkin silloin kun puhutaan toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaista, epäilykset itse aiheutetuista ongelmista vain korostuvat.

Koska tutkimus perustui rekisteriaineistoon, siinä ei ollut mahdollisuuksia yksilöllisten käyttäytymis- ja reaktiotapojen, saati asenteiden ja motivaatioiden erittelyyn. Edellä mainittuja väitteitä voitiin kuitenkin suuntaa-antavasti arvioida toimeentulotukirekisteriin kirjattujen tukitarpeen taustatekijöiden avulla. Tällöin havaittiin, että kasautuneesti huono-osaisten toimeentulotuen tarve yhdistettiin lähes yksinomaan joko työttömyyteen tai puhtaasti taloudellisiin seikkoihin, kuten esimerkiksi tulojen riittämättömyyteen tai asumis- ja terveydenhuolto

menoihin. Sen sijaan tuensaajan terveydentilaan tai psykososiaalisiin ongelmiin viittaavia mainintoja esiintyi hyvin harvoin. Toimeentulotukirekisterin tiedot eivät siten antaneet tukea oletuksille, joiden mukaan työnsaantiongelmien ja toimeentulovaikeuksien pitkittymisen juuret löytyvät tuensaajien henkilökohtaisista psykososiaalisista ongelmista ja puutteellisesta elämänhallinnasta. Otoshenkilöiden selviytymistä selittivätkin parhaiten perinteiset sosiodemografiset piirteet ja rakenteelliset tekijät, kuten ikä, koulutus ja asuinpaikka.

län merkitys tuli esille siinä, että alle 30-vuotiaiden keskuudessa kasautuva huono-osaisuus vähentyi seurannan kuluessa huomattavasti myös silloin, kun opiskelijat jätettiin tarkastelun ulkopuolelle. Tätä vanhemmissa ikäryhmissä vakava huono-osaisuus ei sen sijaan lainkaan vähentynyt. Tämä viittaa siihen, että yli 30-vuotiaana asiakkaaksi tulleiden syrjäytyneisyys pikemminkin kasvoi seurannan edetessä.

Otoshenkilöiden selviytymiseen vaikutti yksittäisistä seikoista kaikkein selvimmin heidän koulutuksensa. Vaikka työnsaantiongelmat olivat lamavuosina ja heti opintojen jälkeen tuttuja myös ammatillisesti eriytyneen keskiasteen tutkinnon suorittaneille, kasautuva huono-osaisuus jäi heidän keskuudessaan puolta vähäisemmäksi kuin enintään perusasteen koulutuksen suorittaneilla.

Myös alueelliset erot, joita tarkasteltiin perinteistä suuraluejakoa käyttäen, olivat varsin suuria etenkin nuorimmissa ikäryhmissä. Etenkin Pohjois-Suomessa (Lapin ja Oulun lääneissä) asuneet nuoret menestyivät muita nuoria huonommin. Pääkaupunkiseudulla asuneet otoshenkilöt pärjäsivät sitä vastoin muiden alueiden asukkaita paremmin niin työmenestyksellä kuin tulo-
tasollakin mitaten.

Kuitenkin myös suuralueiden sisällä esiintyi selviä eroja erilaisten kuntatyyppien välillä. Kaikkein parhaiten lamavuosista selviytyivät pääkaupunkiseudun ohella Etelä-Suomen maaseutumaisissa ja taajaan asutuissa kunnissa asuneet otoshenkilöt. Heikoimmat selviytymismahdollisuudet tarjosivat sitä vastoin Pohjois-Suomen maaseutumaiset ja pienet, alle 60 000 asukkaan kaupunkimaiset kunnat sekä Väli-Suomen (entiset Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion, Keski-Suomen ja Vaasan läänit) maaseutumaiset kunnat. Myös Etelä-Suomen suurten (yli 60 000 asukasta) kaupunkien asukkaat menestyivät tässä vertailussa verraten huonosti. Suuria kaupunkia koskeneessa yksityiskohtaisessa vertailussa (Haapola 2001a) tosin havaittiin, että myös niiden välillä oli suuria eroja.

Yrittäjät

Edellä esitettyjen yleisten havaintojen ohella on syytä kiinnittää huomiota kahteen erityisryhmään. Ensimmäisen niistä muodostavat yrittäjätaustan omanneet toimeentulotuen saajat. Yrittäjien toimeentulotukiriski oli 1990-luvun alussa poikkeuksellisen suuri. Vuonna 1992

yrittäjätaustan omanneiden henkilöiden osuus uusista tuensaajista nousikin peräti kahdeksaan prosenttiin. Kaiken taustalla oli vuosikymmenen alussa käynnistynyt talous- ja finanssikriisi, joka iski erityisen rajusti velkasiin pienyrittäjiin ja perheyriityksiin. Toisin kuin aikaisemmin, monen yrityksestään luopuneen yrittäjän kohtalona oli nyt työttömyys (Kiander 2001, 30). Kun yrittäjien työttömyysturva oli samanaikaisesti palkansaajia heikompi, monen oli viimeistään velkojen pakottamina turvauduttava toimeentulotukeen.

Saatujen tulosten mukaan toimeentulotukeen turvautuneet yrittäjät menestyivät sekä työmarkkinoilla että taloudellisesti varsin huonosti. Heidän taloudellista tilannettaan vaikeuttivat myös keskimääräistä suuremmat velat. Ylivelkaantuneisuus ei kuitenkaan muodostanut selvästi havaittavaa estettä yrittäjien selviytymiselle. Tämä näkyi siten, että seurannan lopussa kasautuneesti huono-osaisilla yrittäjillä oli selvästi pienemmät velat kuin paremmin menestyneillä yrittäjillä. Toimeentulotukea hakeneet yrittäjät poikkesivat muista tuensaajista kaikkein selvimmän perhesuhteiltaan: heistä oli lähes kaksi kolmesta avio- tai avoliitossa.

Kotoa irtautuvat koulutuksen ulkopuolelle jääneet nuoret

Alle 20-vuotiaiden nuorten tilanne poikkesi niin voimakkaasti 20 vuotta täyttäneistä, että sen selvittely vaatisi itse asiassa erillisselvityksen suorittamista. Nämä nuoret olivat asiakkaaksi tullessaan juuri aloittamassa itsenäistä elämää, mistä kertoo se, että he olivat vielä suurelta osin virallisesti kirjoilla vanhempiensa luona. Monilla oli suuria vaikeuksia vakiinnuttaa paikkaansa työelämässä. Vain vajaa viidesosa ikäryhmästä onnistui seurannan kuluessa sijoittumaan kokovuotisesti työhön. Kasautuneesti huono-osaisiin heistä lukeutui tutkimusjakson lopussakin joka viides eli yhtä moni kuin 40–54 -vuotiaana asiakkaaksi tulleista. Alle 20-vuotiaiden vaikeuksia selittää puutteellinen koulutus. Seurannan lopussa, jolloin nuorimmat tähän ikäluokkaan kuuluneet olivat täyttäneet jo 24 vuotta, peräti 40 prosenttia oli edelleen vailla perusasteen jälkeistä tutkintoa. Heidän kohdallaan koulunkäynti oli syystä tai toisesta loppunut peruskouluun.

Lamavuosien kokonaissaldo

”Vuositason köyhyystilastot aliarvioivat ongelman laajuutta samanaikaisesti, kun ne liioittelevat ongelman vakavuutta”. Näin kiteyttävät Richard Berthoud ja Jonathan Gershuny (2000, 236) brittiläisen kotitalouspaneelin tuloksia. Havainto ei ole pitkäjänteisaineistoihin perustuvan tutkimuksen piirissä uusi (vrt. Rohwer 1992), ja se pätee myös toimeentulotukeen. Kuten edellä on osoitettu, toimeentulotukea 1990-luvun laman aikana saaneiden määrä oli kaksi kertaa suurempi kuin mitä vuositilastot laajimmillaankaan osoittivat. Yhtä lailla pitää paikkansa myös kiteytyksen jälkimmäinen osa, kuten olen jo aikaisemmin todennut toimeentulotukiasiakkuuden kestoa analysoidessani (Haapola 1999). Tämä ei kuitenkaan anna aihetta

riemuun, sillä lamavuosien kokonaissaldo on jokseenkin synkkä, vaikka edelliseltä vuosikymmeneltä tuen piiriin juuttuneet pitkäaikaisasiakkaat onkin jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Ainoastaan joka neljäs laman kynnyksellä toimeentulotukea ensi kertaa hakeneista kykeni lähimmän 5–7 vuoden aikana sijoittumaan vakaasti työelämään. Joka kolmas juuttui pitkittyneisiin toimeentulovaikeuksiin, ja vähintään joka kuudes ajautui vakavaan syrjäytymiskiarteeseen, joka ilmeni työstä syrjäytymisenä, köyhyytenä ja heikkona sosiaalisena integraationa. Nämä prosessit ovat todennäköisesti jo monin osin peruuttamattomia. Onkin pelättävissä, että viime vuosikymmenellä syrjäytymiskiarteeseen juuttuneet ovat huomispäivän pienituloisia eläkeläisiä, jotka ovat myös eläkevuosinaan aika ajoin viimesijaisen toimeentuloturvan tarpeessa.

Lähteet

Andress, H.-J. (ed.) (1998) *Empirical poverty research in a comparative perspective*. Aldershot: Ashgate.

Bane, M. & Ellwood, D. (1986) Slipping in and out of poverty: The dynamics of spells. *The Journal of Human Resources* XXI (No 1, Winter 1986), 1–23.

Bane, M. & Ellwood, D. (1994) *Welfare realities: From Rhetoric to Reform*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Berghman, J. (1995) Social exclusion in Europe: policy context and analytical framework. Teoksessa G. Room (ed.) *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The Policy Press, 10–28.

Berthoud, R. & Gershuny, J. (2000) Seven years in the lives of British families. Teoksessa R. Berthoud & J. Gershuny (eds.) *Seven years in the lives of British families. Evidence on the dynamics of social change from the British Household Panel Survey*. Bristol: Policy Press, 215–238.

Forma, P., Heikkilä, M. & Keskitalo, E. (1999b) Mikä on kohtuullinen minimi? Vähimmäisturvan taso konsensusmenetelmällä arvioituna. *Raportteja* 240. Helsinki: Stakes.

Gallie, D. & Paugam, S. (2000) The social regulation of unemployment. Teoksessa D. Gallie & S. Paugam (eds.) *Welfare Regimes and the experience of unemployment in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 351–374.

Goodin, R.E., Headey, B., Muffels, R. & Dirven, H.-J. (1999) *The real worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gordon, D. & Pantazis, C. (eds.) (1997) *Breadline Britain in the 1990s*. Aldershot: Ashgate.

Haapola, I. (1997) Työttömyys, toimeentulotuki ja muu sosiaaliturva lamavuosina. *Talous & yhteiskunta* 25 (3): 65–78. (Ilmestynyt myös teoksessa Nurminen, E. (toim.) 1999. *Sosiaalityö ristipaineissa*. Helsinki: Helsingin yliopiston avoin yliopisto.)

Haapola, I. (1999) Kauanko toimeentulotukiasiakkuus kestää? Analyysi 1990-luvun alun uusista tuensaajista. *Janus* 7 (1): 43–64.

Haapola, I. (2001a) Onko kotikunnalla väliä? Toimeentulotuen saajien asiakas- ja elämänurat 1990-luvulla kymmenessä kaupungissa. *Raportteja ja selvityksiä* 37. Helsinki: Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia/ Palmenia-kustannus.

Haapola, I. (2001b) Toimeentulotuen tarpeen moninaisuus edellyttää eriytettyjä ratkaisuja. *Sosiaaliturva* 89 (4), 18–20.

- Halleröd, B. & Heikkilä, M. (1999) Poverty and social exclusion in the Nordic countries. Teoksessa M. Kautto, M. Heikkilä, B. Hvinden, S. Marklund & N. Ploug (eds.) *Nordic Social Policy. Changing welfare states*. London and New York: Routledge, 185–214.
- Helne, T. & Karisto, A. (1992) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa O. Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: SITRA & WSOY, 517–531.
- Heikkilä, M. (1990) Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. *Sosiaalihallituksen julkaisuja 8/1990*. Helsinki.
- Heiskala, R. (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jenkins, S.P. (2000) Dynamics of household incomes. Teoksessa R. Berthoud & J. Gershuny (eds.) *Seven years in the lives of British families. Evidence on the dynamics of social change from the British Household Panel Survey*. Bristol: The Policy Press, 107–131.
- Järvelä, M. (1991) Palkkatyö ja koulutustarve: tutkimus palkkatyön kasvusta, ammatillistumisesta ja toimijoiden strategioista Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1996) Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Julkaisussa O. Kangas & V.-M. Ritakallio (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Helsinki: Stakes, 11–67.
- Karisto, A. (1989) Sosiaaliluokka ja sairastavuus. Teoksessa A. Karisto, P. Takala, K. Hellsten, I. Helminen & I. Massa (toim.) *Sosiaaliset riskit, tutkimus ja päätöksenteko*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 80–101.
- Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. (1998) *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Keskitalo, E., Heikkilä, M. & Laaksonen, S. (2000) *Toimeentulotuen muutokset. Vuoden 1998 perusturvamuutosten arviointitutkimuksen loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2000:16. Helsinki.
- Kiander, J. (2001) *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiefer, N. (1988) Economic Duration Data and Hazard Functions. *Journal of Economic Literature* XXVI (June), 646–679.
- Kontula, O., Viinamäki, H. & Koskela, K. (1998) *Köyhiä ja kipeitä. Väestöntutkimuslaitos D34*. Helsinki: Väestöliitto.
- Kortteinen, M. (2000) Kohti 2000-luvun sosiaalitieteellistä ajattelua. Keskustelua Anthony Giddensin kanssa. Teoksessa T. Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologia teorioita vuosituhaten vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 32–52.

- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kronauer, M. (1998) 'Social exclusion' and 'underclass' – new concepts for the analysis of poverty. Teoksessa H.-J. Andress (ed.) *Empirical poverty research in a comparative perspective*. Aldershot: Ashgate, 51–75.
- Kurkela, R. & Sauli, H. (1998) Tilastolliset luokitukset ja arki. Teoksessa S. Paananen, A. Juntto & H. Sauli (toim.) *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 27–42.
- Layder, D. (1994) *Understanding social theory*. London: Sage.
- Leibfried, S., Leisering, L., Buhr, P., Ludwig, M., Mädje, E., Olk, T., Voges, W. & Zwick, M. (1995) *Zeit der Armut. Lebensläufe im Sozialstaat*. Frankfurt (Main): Suhrkamp.
- Leisering, L. & Leibfried, S. (1999) *Time and Poverty in Western Welfare States. United Germany in Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mannila, S. (1993) *Työhistoria ja syrjäytyminen. Työpoliittinen tutkimus 58*. Helsinki: Työministeriö.
- Mayer, K.U. & Huinink, J. (1990) Alters-, Perioden- und Kohorteneffekte in der Analyse von Lebensverläufen oder: Lexis ade? Teoksessa K.U. Mayer (Hg.) *Lebensverläufe und Sozialer Wandel. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 31*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 442–459.
- Mikkonen, I. (1997) *Työvoimakoulutus osana työmarkkinapolkua. Koulutuksen vaikuttavuus yksilötasolla. Työpoliittinen tutkimus 174*. Helsinki: Työministeriö.
- Nieminen, M. (1998) Tilastokeskuksen rekisterit väestöntutkimuksen perusaineistoina. Teoksessa T. Valkonen, S. Koskinen & T. Martelin (toim.) *Rekisteriaineistot yhteiskunta- ja terveystutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 80–96.
- Nyysölä, K. & Pajala, S. (1999) *Nuorten työura. Koulutuksesta työelämään siirtyminen ja huono-osaisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Paugam, S. (1998) *Poverty and social exclusion: A sociological view*. Teoksessa M. Rhodes & Y. Mény (eds.) *The Future of European Welfare. A New Social Contract?* London: Macmillan Press Ltd, 41–62.
- Paugam, S. & Russell, H. (2000) *The effects of employment precarity and unemployment on social isolation*. Teoksessa D. Gallie & S. Paugam (eds.) *Welfare Regimes and the experience of unemployment in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 243–264.
- Puide, A. & Minas, R. (2001) *Recipients of social assistance*. Teoksessa M. Heikkilä & E. Keskitalo (eds.) *Social assistance in Europe. A comparative study on minimum income in seven European countries. Synthesis Report*. Helsinki: STAKES, 37–61.

- Ringen, S. (1987) *The Possibility of Politics. A Study in the Political Economy of the Welfare State.* Oxford: Clarendon Press.
- Ritakallio, V.-M. (1991). *Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkailta.* Tutkimuksia 11. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Ritakallio, V.-M. (1994). *Köyhyys Suomessa 1981–1990. Tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista.* Tutkimuksia 39. Jyväskylä: STAKES.
- Ritakallio, V.-M. (2001) *Multidimensional Poverty in the Aftermath of the REcession: Finland in 1995 and 2000.* Teoksessa J. Kalela, J. Kiander, U. Kivikuru, H.A. Loikkanen & J. Simpura (eds.) *Down from the heavens, up from the ashes.* VATT-julkaisuja 27:6. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 411–432.
- Rohwer, G. (1992) *Einkommensmobilität und soziale Mindestsicherung. Einige Überlegungen zum Armutsrisiko.* Teoksessa S. Leibfried & W. Voges (Hg.) *Armut im modernen Wohlfahrtsstaat.* Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie Sonderheft 32. Opladen: Westdeutscher Verlag, 367–379.
- Room, G. (1999) *Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization.* *International of Social Welfare* 8, 166–174.
- Rönkkö, P. (1995) *Loukkuja vai kannustusta. Tulonsiirtovaltion uudistaminen lapsiperheiden ja vähimmäisturvan kannalta.* Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Salonen, T. (1993) *Margins of welfare. A study of modern functions of social assistance.* Torna Hällestad: Hällestad Press.
- Santamäki-Vuori, T. (1995). *Laman välitilinpäätös – yli kolme miljoonaa työtöntä.* *Talous & yhteiskunta* 23 (1), 48–59.
- Scott, J. & Alwin, D. (1998). *Retrospective versus prospective measurement of life histories in longitudinal research.* Teoksessa J.Z. Giele & G.H. Elder Jr. (eds.) *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches.* Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage Publications, 98 – 127.
- Sipilä, J. (1985) *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus.* Helsinki: Tammi.
- STM (1994) *Toimeentulotuki. Opas toimeentulotuen soveltajille.* Oppaita 1994: 2. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- STM (2001) *Toimeentulotuki. Opas toimeentulotuen soveltajille.* Oppaita 2001: 7. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Toimeentulotuki 2000. Tilastoraportti (tekijät: K. Lamminpää & P. Mattila).* Tilastoraportti 6/2001. Helsinki: STAKES.

Tulonjaon ennakkotilasto. Alustavia tietoja tulonjaon kehityksestä 2000. SVT. Tulot ja kulutus 2001: 34. Helsinki: Tilastokeskus.

Tulonjakotilasto 1993. SVT. Tulot ja kulutus 1995: 10. Helsinki: Tilastokeskus.

Tuomikoski, H. (1989) Hyvinvointivaltion huono-osaiset. Teoksessa A. Karisto, P. Takala, K. Hellsten, I. Helminen & I. Massa (toim.) Sosiaaliset riskit, tutkimus ja päätöksenteko. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 50–79.

Työmarkkinoilta syrjäytyminen, tulonjako ja köyhyys (2001). Työryhmäraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001/13. Helsinki.

Törmälehto, V.-M. (2000) "Omaisuuustulot ja tulonjako – mikä muuttui?" Hyvinvointikatsaus (Spesiaali 2000: Tulot ja tulonjako): 10–16.

Vähätalo, K. (2001) Lama ja kaupunkien pitkäaikaistyöttömät. Työpoliittinen tutkimus 230. Helsinki: Työministeriö.

Walker, R. (1994) *Poverty Dynamics: Issues and Examples*. Aldershot: Avebury.

Walker, R. & Leisering, L. (1998) New tools: Towards a dynamic science of modern society. Teoksessa L. Leisering & R. Walker (eds.) *The dynamics of modern society. Poverty, policy and welfare*. Bristol: The Policy Press, 17–33.

Young, J. (1999) *The exclusive society. Social exclusion, crime and difference in late modernity*. London: Sage.

Liitetaulukot

Liitetaulukko 1. Tuloköyhyys ennen toimeentulotukea vuosina 1996–1998. Köyhyysrajan yhtenä, kahtena tai kolmena vuonna alittaneiden osuus seurannan lopussa elossa olleista otoshenkilöistä (kumulatiivinen prosenttiosuus)

	Väh. 1 v	Väh. 2 v	Väh. 3 v
<i>Kaikki</i>	36,6	25,6	16,4
Otos			
1990	38,4	27,8	19,3
1991	35,7	24,9	16,0
1992	36,2	24,8	15,1
Ikä (otosvuonna)			
18–19 v	55,7	36,2	21,3
20–29 v	35,3	23,0	13,3
30–39 v	34,5	24,5	16,5
40–54 v	34,4	27,1	18,5
55–64 v	20,0	17,9	16,0
yli 65 v	34,0	32,5	30,3
Perhetilanne v.1998			
perheetön	46,2	35,1	24,0
lapsi (vanhempien luona)	70,1	55,7	42,9
yksinhuoltajaperhe	50,9	38,9	26,2
lapseton pari	24,7	12,2	5,1
kahden aikuisen lapsiperhe	21,5	12,4	6,2
Sosioekonominen tausta (t0)			
yrittäjä	46,3	32,5	19,5
ylempi toimihenkilö	23,9	15,8	8,8
alempi toimihenkilö	28,3	18,3	10,6
työntekijä	35,2	24,6	15,4
opiskelija	37,8	23,4	12,8
eläkeläinen	37,0	33,7	30,8
muu	57,9	44,4	32,4
Koulutus			
ei tutkintoa	42,3	32,9	23,6
ylioppilas	54,0	38,2	23,6
keskiaste	34,3	22,7	13,4
kork.aste	26,5	15,2	8,1
Työmarkkina-asema (1996–97)			
kokovuotinen työ	6,5	3,2	1,8
osavuotinen työ	32,6	12,9	4,8
pitkäaikaistyötön	67,2	52,4	33,9
työvoiman ulkopuolella	46,1	39,3	29,4
Suuralue (kunnassa pysyneet)			
pääkaupunkiseutu	36,1	25,5	16,0
muu Etelä-Suomi	35,9	26,2	18,1
Väli-Suomi	36,7	26,8	19,9
Pohjois-Suomi	38,2	26,7	17,3

Liitetaulukko 2. Tuloköyhyys toimeentulotuen jälkeen vuosina 1996–1998. Köyhyysrajan yhtenä, kahtena tai kolmena vuonna alittaneiden osuus seurannan lopussa elossa olleista otoshenkilöistä (kumulatiivinen prosenttiosuus)

	Väh. 1 v	Väh. 2 v	Väh. 3 v
<i>Kaikki</i>	29,9	18,0	10,2
Otos			
1990	30,6	19,8	11,8
1991	29,1	17,3	9,8
1992	30,4	17,7	9,6
Ikä (otosvuonna)			
18–19 v	45,5	24,4	12,0
20–29 v	30,0	17,2	8,3
30–39 v	26,6	15,6	9,0
40–54 v	25,9	16,7	10,8
55–64 v	18,7	17,1	13,9
yli 65 v	33,6	31,7	29,1
Perhetilanne v.1998			
perheetön	36,1	22,2	12,6
lapsi (vanhempien luona)	67,8	52,7	39,7
yksinhuoltajaperhe	43,7	29,3	17,0
lapseton pari	18,9	8,0	2,9
kahden aikuisen lapsiperhe	17,1	8,3	3,5
Sosioekonominen tausta (t0)			
yrittäjä	34,2	20,7	10,8
ylempi toimihenkilö	20,1	10,2	4,9
alempi toimihenkilö	21,8	11,7	5,9
työntekijä	27,6	15,7	7,9
opiskelija	33,3	18,7	9,1
eläkeläinen	36,1	31,8	27,4
muu	47,0	30,5	19,1
Koulutus			
ei tutkintoa	33,5	22,7	14,5
ylioppilas	48,8	29,9	16,8
keskiaste	27,6	15,2	7,8
kork.aste	22,9	12,0	5,4
Työmarkkina-asema (1996–97)			
kokovuotinen työ	5,9	3,0	1,6
osavuotinen työ	26,9	10,1	3,3
pitkäaikaistyötön	49,4	29,3	14,9
työvoiman ulkopuolella	43,1	34,3	24,2
Suuralue (kunnassa pysyneet)			
pääkaupunkiseutu	26,9	16,5	8,6
muu Etelä-Suomi	29,9	18,3	11,0
Väli-Suomi	31,0	20,9	13,5
Pohjois-Suomi	31,9	20,5	13,1

Liitetaulukko 3. Toimeentulotukiköyhyys vuosina 1996–1998. Toimeentulotukea (1–12 kk) yhtenä, kahtena tai kolmena vuonna saaneet seurannan lopussa elossa olleista otoshenkilöistä (kumulatiivinen prosenttiosuus)

	Väh. 1 v	Väh. 2 v	Väh. 3 v
<i>Kaikki</i>	48,0	32,7	19,8
Otos			
1990	49,5	35,2	22,2
1991	47,9	32,6	19,5
1992	47,1	31,3	18,6
Ikä (otosvuonna)			
18–19 v	67,0	51,7	31,0
20–29 v	44,4	28,3	15,8
30–39 v	50,4	34,3	22,6
40–54 v	49,2	35,2	22,9
55–64 v	32,8	21,6	12,8
yli 65 v	26,6	15,5	7,4
Perhetilanne v.1998			
perheetön	55,5	41,4	27,8
lapsi (vanhempien luona)	43,4	23,7	8,4
yksinhuoltajaperhe	62,5	47,0	31,8
lapseton pari	40,0	24,2	12,7
kahden aikuisen lapsiperhe	40,5	25,0	13,6
Sosioekonominen tausta (t0)			
yrittäjä	56,7	41,0	25,1
ylempi toimihenkilö	38,5	22,6	12,7
alempi toimihenkilö	45,9	31,1	18,8
työntekijä	52,1	35,9	22,4
opiskelija	41,1	26,1	13,6
eläkeläinen	34,1	19,7	11,7
muu	64,0	52,2	34,8
Koulutus			
ei tutkintoa	54,9	40,2	26,9
ylioppilas	52,0	33,9	19,0
keskiaste	49,8	34,1	19,6
kork.aste	32,9	18,2	9,1
Työmarkkina-asema (1996–97)			
kokovuotinen työ	20,4	8,6	3,2
osavuotinen työ	50,7	29,0	12,3
pitkäaikaistyötön	78,5	64,8	47,4
työvoiman ulkopuolella	46,6	32,4	19,1
Suuralue (kunnassa pysyneet)			
pääkaupunkiseutu	50,4	36,3	22,9
muu Etelä-Suomi	47,2	31,3	19,3
Väli-Suomi	47,4	32,8	19,6
Pohjois-Suomi	51,9	34,0	19,9

Liitetaulukko 4. Tulo- tai toimeentulotukiköyhyys vuosina 1996–1998. Vähintään toisella kriteerillä yhtenä, kahtena tai kolmena vuonna köyhiksi luokiteltujen osuus seurannan lopussa elossa olleista otoshenkilöistä (kumulatiivinen prosenttiosuus)

	Väh. 1 v	Väh. 2 v	Väh. 3 v
<i>Kaikki</i>	56,9	42,2	29,1
Otos			
1990	58,3	45,0	32,9
1991	55,8	41,4	28,3
1992	57,1	41,2	27,6
Ikä (otosvuonna)			
18–19 v	75,0	60,8	41,3
20–29 v	54,2	38,1	24,3
30–39 v	57,2	42,6	30,6
40–54 v	56,4	43,0	32,2
55–64 v	40,7	30,6	22,6
yli 65 v	50,3	42,5	34,7
Perhetilanne v.1998			
perheetön	65,3	52,4	39,0
lapsi (vanhempien luona)	77,4	63,5	47,3
yksinhuoltajaperhe	71,2	57,5	43,0
lapseton pari	45,7	28,4	15,9
kahden aikuisen lapsiperhe	45,3	29,4	17,3
Sosioekonominen tausta (t0)			
yrittäjä	67,2	52,5	37,0
ylempi toimihenkilö	44,8	28,2	18,0
alempi toimihenkilö	51,3	37,0	23,6
työntekijä	58,2	42,7	29,4
opiskelija	53,3	37,1	22,9
eläkeläinen	53,6	43,2	37,0
muu	75,4	64,3	49,9
Koulutus			
ei tutkintoa	63,7	51,2	39,2
ylioppilas	69,4	52,3	36,1
keskiaste	56,9	41,8	26,7
kork.aste	43,0	25,9	15,4
Työmarkkina-asema (1996–97)			
kokovuotinen työ	24,0	11,5	5,1
osavuotinen työ	60,6	36,8	16,7
pitkäaikaistyötön	85,9	74,6	59,5
työvoiman ulkopuolella	63,5	52,4	40,9
Suuralue (kunnassa pysyneet)			
pääkaupunkiseutu	58,6	45,5	31,0
muu Etelä-Suomi	55,7	41,3	29,3
Väli-Suomi	58,5	44,3	31,6
Pohjois-Suomi	61,8	45,4	32,2

Liitetaulukko 5. Otoshenkilöiden aggregoidut (1996–1998) käyttötulot ennen toimeentulotukea (vuoden 1990 rahassa) suhteessa väestön mediaanituloihin (vuoden 1990 mediaanitulot)

	< 50%	50–60%	60–100%	>100%	yhteensä
<i>Kaikki</i>	<i>24,3</i>	<i>10,5</i>	<i>37,0</i>	<i>28,2</i>	<i>100</i>
Otos					
1990	27,5	11,6	36,2	24,7	100,0
1991	23,6	10,6	35,9	29,9	100,0
1992	23,1	9,9	38,4	28,6	100,0
Ikä (otosvuonna)					
18–19 v	34,2	10,9	35,3	19,6	100,0
20–29 v	21,5	8,6	35,4	34,5	100,0
30–39 v	23,6	9,9	36,8	29,8	100,0
40–54 v	26,3	10,5	36,9	26,3	100,0
55–64 v	17,3	17,3	59,8	5,6	100,0
yli 65 v	32,1	31,4	35,4	1,1	100,0
Perhetilanne v.1998					
perheetön	33,8	12,5	31,1	22,7	100,0
lapsi (vanhempien luona)	54,1	9,3	28,8	7,9	100,0
yksinhuoltajaperhe	37,1	14,1	38,7	10,1	100,0
lapseton pari	10,2	8,2	36,8	44,9	100,0
kahden aikuisen lapsiperhe	11,5	9,1	45,3	34,2	100,0
Sosioekonominen tausta (t0)					
yrittäjä	30,5	13,4	37,6	18,5	100,0
ylempi toimihenkilö	14,3	6,4	27,1	52,3	100,0
alempi toimihenkilö	16,6	9,1	36,0	38,4	100,0
työntekijä	24,0	10,0	40,8	25,3	100,0
opiskelija	21,2	8,2	32,7	37,9	100,0
eläkeläinen	33,6	21,0	41,5	3,9	100,0
muu	43,1	10,4	28,5	18,0	100,0
Koulutus					
ei tutkintoa	31,8	13,0	38,0	17,3	100,0
ylioppilas	34,7	10,6	31,9	22,8	100,0
keskiaste	21,5	10,9	38,7	28,9	100,0
kork.aste	14,2	6,0	33,9	45,9	100,0
Työmarkkina-asema (1996–97)					
kokovuotinen työ	3,0	3,7	34,9	58,4	100,0
osavuotinen työ	11,4	10,4	48,1	30,1	100,0
pitkäaikaistyötön	50,1	13,7	27,7	8,5	100,0
työvoiman ulkopuolella	37,5	15,8	37,5	9,2	100,0
Suuralue (kunnassa pysyneet)					
pääkaupunkiseutu	24,4	8,8	35,7	31,1	100,0
muu Etelä-Suomi	25,2	10,4	37,9	26,5	100,0
Väli-Suomi	25,9	14,1	40,1	19,9	100,0
Pohjois-Suomi	25,9	13,8	38,3	22,0	100,0

Liitetaulukko 6. Otoshenkilöiden aggregoidut (1996–1998) käyttötulot toimeentulotuen jälkeen (vuoden 1990 rahassa) suhteessa väestön mediaanituloihin (vuoden 1990 mediaanitulot)

	< 50%	50–60%	60–100%	>100%	yhteensä
<i>Kaikki</i>	<i>16,5</i>	<i>12,9</i>	<i>41,6</i>	<i>29,0</i>	<i>100</i>
Otos					
1990	18,6	14,2	41,4	25,8	100,0
1991	15,6	12,8	40,7	30,9	100,0
1992	16,0	12,3	42,4	29,3	100,0
Ikä (otosvuonna)					
18–19 v	22,0	14,8	42,3	20,9	100,0
20–29 v	14,9	10,7	39,3	35,2	100,0
30–39 v	14,7	12,7	41,5	31,1	100,0
40–54 v	16,3	13,7	42,9	27,1	100,0
55–64 v	16,8	16,0	61,6	5,6	100,0
yli 65 v	31,4	30,6	36,2	1,9	100,0
Perhetilanne v.1998					
perheetön	20,6	16,6	39,2	23,7	100,0
lapsi (vanhempien luona)	51,5	9,7	30,9	7,9	100,0
yksinhuoltajaperhe	26,7	19,1	43,5	10,8	100,0
lapseton pari	6,3	8,2	39,7	45,9	100,0
kahden aikuisen lapsiperhe	7,1	10,4	47,5	35,0	100,0
Sosioekonominen tausta (t0)					
yrittäjä	18,3	16,9	45,1	19,7	100,0
ylempi toimihenkilö	9,0	6,4	31,6	53,0	100,0
alempi toimihenkilö	10,4	9,9	40,5	39,3	100,0
työntekijä	14,4	13,8	45,4	26,5	100,0
opiskelija	16,1	9,6	36,1	38,2	100,0
eläkeläinen	31,9	20,9	42,9	4,3	100,0
muu	28,5	14,5	38,2	18,7	100,0
Koulutus					
ei tutkintoa	20,9	16,6	44,1	18,4	100,0
ylioppilas	26,3	13,8	36,4	23,5	100,0
keskiaste	14,1	13,2	43,0	29,7	100,0
kork.aste	10,8	6,3	36,4	46,5	100,0
Työmarkkina-asema (1996–97)					
kokovuotinen työ	2,6	3,7	34,9	58,8	100,0
osavuotinen työ	8,6	9,5	50,5	31,4	100,0
pitkäaikaistyötön	27,2	23,3	40,0	9,5	100,0
työvoiman ulkopuolella	31,4	17,1	41,7	9,8	100,0
Suuralue (kunnassa pysyneet)					
pääkaupunkiseutu	14,6	10,7	42,3	32,4	100,0
muu Etelä-Suomi	16,8	14,1	41,9	27,2	100,0
Väli-Suomi	20,0	16,2	43,1	20,7	100,0
Pohjois-Suomi	19,8	13,6	43,6	22,9	100,0

Liitetaulukko 7. Otoshenkilöiden työmarkkina-asema (1996–1997) huono-osaisuuden kasautumisen mukaan muodostetuissa ryhmissä seurannan lopussa (seurannan alussa 18–54 -vuotiaat)

	Täysi työ- ura	Vajaa työura	Pitkäaikais- työtön	Työvoiman ulkop.	Yhteensä
Ei vakavaa huono-osaisuutta	56	44	-	-	100 (4358)
Työstä syrjässä, ei muita ongelmia (A)	-	-	59	41	100 (1094)
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	-	-	59	41	100 (759)
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	24	76	-	-	100 (361)
Työstä syrjässä + köyhä (AB)	-	-	69	31	100 (304)
Kasautuneesti huono-osaiset (ABC)	-	-	68	32	100 (1202)

Liitetaulukko 8. Otoshenkilöiden perhetilanne huono-osaisuuden kasautumisen mukaan muodostetuissa ryhmissä seurannan lopussa (seurannan alussa 18–54 -vuotiaat)

	Perheetön /lapsi	Yksin- huoltaja	Lapseton pari	Lapsiperhe (2 aikuista)	Yhteensä
Ei vakavaa huono-osaisuutta	27	9	22	42	100 (4358)
Työstä syrjässä, ei muita ongelmia (A)	-	-	40	60	100 (1094)
Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	87	13	-	-	100 (759)
Köyhä, ei muita ongelmia (B)	45	22	9	24	100 (361)
Työstä syrjässä + köyhä (AB)	-	-	35	65	100 (304)
Kasautuneesti huono-osaiset (ABC)	79	21	-	-	100 (1202)

Liitetaulukko 9. Otoshenkilöiden työllisyystilanne vuoden 1998 lopussa kasautuvan huono-osaisuuden mukaisissa ryhmissä (seurannan alussa 18–54 -vuotiaat)

Pääasiallinen toiminta v.1998 lopussa	Ei ongelmia	Työstä syrjässä (A)	Työstä syrjässä + ei puolisoa (AC)	Köyhä, ei muita ong. (B)	Köyhä + työstä syrjässä (AB)	Kasautuva huono-osaisuus (ABC)
Työllinen	86,2	38,9	38,6	44,3	18,1	11,6
Työtön	8,0	25,4	25,7	23,0	41,1	50,9
Opiskelemassa	2,5	6,4	3,3	18,6	14,5	11,5
Eläkkeellä	0,7	14,1	30,2	1,1	4,6	12,1
Muuten työvoiman ulkop.	2,7	15,3	2,2	13,0	21,7	14,0
Yhteensä	100,0 (4317)	100,0 (1094)	100,0 (759)	100,0 (361)	100,0 (304)	100,0 (1202)
Heistä vuoden 1998 lopussa:						
- sijoitettuna toimenpitein	1,4	5,8	6,5	2,8	5,3	4,0
- työvoimakoulutuksessa	0,9	3,0	1,5	3,6	5,6	3,9